

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА

ДРУГЕ ДОПОВНЕНЕ
ВИДАННЯ

З цього другого видання 1990 р. перевидано
у малому форматі лише частину про УПА,
а саме: «Збройні сили сучасної доби»
за роки 1914—1953.
написану проф. Левом Шанковським.

КЛЮБ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ

ВИДАВЕЦЬ ІВАН ТИКОР — 1953 — ВІННІПЕГ, КАНАДА

Київ — 1991 «Панорама»

ІСТОРІЮ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА ОПРАЦЮВАЛИ

Проф. Др. ІВАН КРИП'ЯКЕВИЧ
Генерального штабу ген. хор. МИКОЛА КАПУСТЯНСЬКИЙ
Сот. Др. БОГДАН ГНАТЕВИЧ
Кап. Лейтенант СВЯТОСЛАВ О. ШРАМЧЕНКО
Сот. ОСИП ДУМІН
Хор. ЗЕНОН СТЕФАНІВ
Проф. ЛЕВ ШАНКОВСЬКИЙ
Др. СТЕПАН РОСОХА

Перше видання в накладі 12,000 прим.
вийшло друком у Львові в 1936 році за редакцією
Проф. Др-а І. Крип'якевича й сот. Др-а Богдана Гнатевича
Друге доповнене видання вийшло друком у Вінніпезі в 1953 році
за редакцією Мирона Левицького
Склад виготовлено в друкарні "Тризуб"
й "The Christian Press" у Вінніпезі. Друковано технікою "Офсет"

Обкладинка рисунку М. Левицького

HISTORY OF THE UKRAINIAN ARMED FORCES

compiled by

PROFESSOR IVAN KRYPYAKEVYCH, LIEUT.-GEN. MYKOLA KAPUSTYANSKY
OF THE GENERAL STAFF, CAPT. SVIATOSLAV O. SHRAMCHENKO OF THE
UKRAINIAN NAVY, CAPT. BOHDAN HNATEVICH, CAPT. OSYR DUMIN,
LIEUT. ZENON STEFANIV, PROFESSOR LEV SHANKOVSKY,
DR. STEPHAN ROSOCHA.

First edition, Lviv, 1936, 12,000 copies.
Edited by Professor Ivan Krypyakevich and Capt. Bohdan Hnatevich.
Second revised edition, Winnipeg, 1953. Edited by Myron Levytsky.

Supplement typeset by "Trident Press Ltd." and "The Christian Press" Winnipeg.
Printed by Stovel-Advocate Press Co. Ltd., Winnipeg, Man., Canada.

Copyright by IVAN TYKTOR, Publisher.

ПЕРЕДМОВА

Даємо в руки українського Читача першу повну історію українського війська.

Історія України, це у значній мірі історія воєн та історія війська. Із зброєю у руках починали ми своє історичне минуле, тоді, коли організували вперше свою державу над Дніпром та зазначували собі границі від Чорного моря до північних лісів і від Карпат по Кавказ. Зброєю захищалися ми від диких азійських орд і цілі століття нашими грудьми заслонювали Європу від заливу її варварами. Козацькі походи на море дали нам славу лицарської нації, а перемоги під Зборовом і Конотопом віддали тоді нашим предкам владу на своїй землі. Ми завзято боронили нашої свободи, не минали ніякої нагоди, щоб усе наново організувати свої збройні сили. І коли прийшла велика хвилина Відродження Держави, застала нас ізнову на позиціях, з крісом у руці. Українські Січові Стрільці, Українська Галицька Армія, Наддніпрянська Армія, повстанчі загони — всі-всі — сповнили свій обов'язок, всі вони кров'ю свідчили про право Нації до своєї Держави.

Наше минуле незвичайно багате на воєнні події, тимто воно й нелегко написати основну історію українського війська. Для давніших діб, для княжої та козацької, перепона в тому, що ми маємо неповний, уривковий матеріал, що майже немає докладних, фахових описів воєнних подій. Істориків доводиться збирати відлімки й оточення звісток і з трудом укладати з них мозаїку давнього військового побуту. Організацію війська, тактику, стратегію і всі інші важливі справи треба рішати нераз на основі припадкових джерел або аналогій із військового життя інших народів.

Для визвольних змагань нової доби труднощі в тому, що джерельного матеріалу є, правда, доволі багато, але він, здебільша, монографічно неопрацьований. Цілі великі періоди цих великих днів відомі нам нераз тільки з поодиноких актів, неповних записок і фрагментарних споминів. Дослідник того славного часу приневолений сягати сам до архівів і мозольними пошукуваннями вивчати й основні речі й другорядні нераз подробиці. Завдання дослідника цієї доби тим трудніше, що він сам учасник подій, оцінює їх як вони йому самі уявляються, йому важко знайти належну історичну перспективу.

Автори цієї книжки свідомі того, що їх праця не зовсім вичерпана, що багато справ так і залишилося ще нероз'ясненими. Але це й не було завданням авторів. Вони бажали тільки дати в руки широкого загалу загальний, приступний огляд розвитку українського війська від найдавніших до найновіших часів, — нарис, що ввів би Читача в наше героїське минуле й навчив його цінити традицію збройного чину. Вони мають надію, що їх праця заохотить дослідників нашої воєнної історії до енергичнішої праці в цій ділянці.

праці, що уможливить колись появу великої джерельної історії українського війська.

На закінчення своєї праці вважаємо за свій обов'язок скласти щирі подяку Видавцеві книжки П. Іванові Тикторові, що все йшов назустріч бажанням авторів у напрямі технічного оформлення книжки і дав змогу поставити її з технічного й ілюстраційного боку на належному рівні. Рівночасно складаємо сердечну подяку Професорові д-рові Василю Сімовичеві як мовному дорадникові за його добайливий перегляд рукопису і за справлення мови. Вкінці дякуємо всім тим Панами і Установами, що допомогли нам у нашій праці джерельним матеріалом, ілюстраціями та інформаціями.

Автори

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ "ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА"

Із думкою, щоб продовжувати серед українського громадянства, поза межами Рідної Землі, традиції наших повсякчасних визвольних змагань, Видавництво випустило оце друге доповнене видання "Історії Українського Війська".

Не зважаючи на технічні труднощі, а саме, на брак архівів, музеїв української визвольної боротьби й нестачу ілюстраційного матеріалу з Рідних Земель, Видавництво доложило усіх можливих старань, щоб оформити "Історію Українського Війська" якнайкраще й вивинувати її цінними ілюстраціями і архівальним матеріалом, що знаходиться по цей бік залізної завіси.

У цьому однотомному виданні, читач має скондензовану цілість розвитку українського воєнного ремесла та боротьби нашого волелюбного народу за повне право на самостійне життя, від княжої доби до сьогоднішньої, доби великих світових воєн, доби, в якій приходить сумерк імперіалістичних держав.

"Історія Українського Війська" обіймає чотири частини. Частина: I, II і III, це перше львівське видання з 1936-го року, яке залишилося без редакційних і коректорських змін. Друге видання "ІУВ" містить у собі крім I, II, і III, частини, доповнення до першого видання й частину IV, це є матеріали до історії 1920-1953 рр.

Передаємо в руки читача оцю книгу й сподіваємося, що він із радістю сприйме її, як доказ безперервного зв'язку з народом на Рідних Землях, який кровавиться в боротьбі проти московсько-більшевицького окупанта й жде Дня Великого Зриву.

Видавництво

Проф. Лев Шанковський

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНЧА АРМІЯ

I

ДО ДЖЕРЕЛ УПА

"Ліпше нам за віру свою православну і цілість вітчизни на полі брані від зброї ворожої лягти, ніж рабами бути"
БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

"Шлях звільнення кожної нації густо кропить кров'ю. Нашою так само, кров'ю чужою і своєю. Ворожою і рідною. Кров закінчує глибокі процеси національних емоцій, усвідомлень, організаційної праці, ідеологічної творчості, всього того, що нація свідомо й ірраціонально використовує для ствердження свого права на державне життя. Кров пролита для цієї великої мети не засихає. Тепло її все відіграватиме ролі непокоюючого, тривожного фрагменту, що нагадує про нескінчене й кличе на продовження розпочатого"

СИМОН ПЕТЛЮРА

"Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї"

ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ

"Героїчна боротьба УПА й визвольно-революційного підпілля, — це найбільш героїчна доба в історії України. Знайте, що такої героїської доби взагалі не знає історія людства. У тінь пішли прославлені герої Тернопілля. На героїзмі УПА й визвольно-революційного підпілля будуть виховуватися нові українські покоління. Боєць УПА, український революціонер заступить місце мужнього спартанця в історії людства"

ТАРАС ЧУПРИНКА

I. ДЕСЯТЬ РОКІВ ЗБРОЙНО-ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ УПА

Постановою Української Головної Визвольної Ради, з дня 30-го травня 1947 року, визнано день 14 жовтня 1942 року днем постанови Української Повстанчої Армії (УПА)¹). Для вшанування цього

1) Постанову Української Головної Визвольної Ради з 30 травня 1947 р. про визнання дня 14 жовтня 1942 р. днем постанови Української Повстанчої Армії (УПА) та про встановлення цього дня святковим днем УПА надруковано в підпільному бюлетені: "Бюро Інформації Української Головної Визвольної Ради (УГІВР)", випуск I, квітень 1948 р.

моменту визначено день 14 жовтня, що збігається з історичним, козацьким Святом Покрови, як Святковий День УПА. І коли, в жовтні 1947 року, вперше організовано це Свято в УПА, перед виступаючими лавами загартованих у боях бійців УПА пролунали пам'ятні слова І. Святкового Наказу Головного Командира УПА сл. пам. ген. Тараса Чупринки:2.)

"...У нинішній Святковий День УПА, гордо погляньте на минулі п'ять років і з пошаною спом'яніть усіх, що посвятають свого життя викували цю нову добу. У нинішній Святковий День УПА з гордим чолом дивіться в майбутнє, що завершить нові визвольні змагання — перемоги!"

Головний Командир УПА,
ген. Тарас Чупринка — Роман Шухевич

на відому безоглядність ворога й застосовані ним жадливі методи поборювання, ведеться в умовах, яких досі ще не знала історія людства, — це факт у своїй величчї такий неймовірний, що його пробують заперечити, чи хоч применшити його значення. Чи не найкращу відповідь дав, недавно, всім цим запереченням росіянин, советський літун, що втік на Захід в 1952 році, — Аркадій Рудов-

Від цього дня проминуло
дальших п'ять років важкої
боротьби й УПА вступила в
одинадцятий рік свого існу-
вання. За ці, історично такі
короткі, але в щоденній бо-
ротьбі такі довгі роки свого
існування, УПА не тільки що
встоялась у боротьбі, але й
осягнула значні й тривкі ус-
піхи. Що більше, за ці роки,
Українська Повстанча Армія
(УПА) виросла в поважну
збройно-політичну силу, що
своїми ідеями й діями за-
початкувала новий період, що
ввійде в історію України як
доба Української Пов-
станчої Армії.

Десять років збройно-полі-
тичної боротьби УПА з най-
більшими потугами світу, в
тому сім років боротьби про-
ти большевицької Москви та
її сателітів, боротьби, що ве-
деться в умовах мирної стабі-
лізації після закінчення вели-
кої війни в Європі, боротьби,
що охоплює не тільки значну
частину території України,
але й території сусідніх дер-
жав, боротьби, що з огляду

ський.3) "Це не є жадна таємниця", казав він здивованим кореспон-
дентам газет, "що в Західній Україні існує протибольшевицька під-
пілля боротьба. Про те знають у цілому СРСР". Пригадуються
спогоди іншого советського літуна, — Петра Пирогова, що втік
на Захід 1949 року. В книзі, що він її опублікував на англійській
мові 4), цілі сторінки присвячено описам боротьби советського
війська й поліції проти українських повстанців, боротьби, в якій
сам автор брав активну участь під час свого перебування в Західній
Україні (Колюмня, Стрий) в 1947-1948 рр. Не бракує й офіційних
советських заяв, що такий підпільний рух існує. Коли не рахувати
багатьох статей на сторінках "Радянської України" (Я. Галана,
Остапа Вишні, Левченка, Смолича, Карманського й інш.5), що по-
своєму насвітлюють цей рух, капітальними підтвердженнями існуван-
ня цього руху з советського боку є: Наказ ч. 312 міністра дер-
жавної безпеки УСРС — ген. лейт. Миколи Кузьмича Ковальчука,
— з дня 30 грудня 1949 р. про "непритягнення до кримінальної від-
повідальності учасників решток розгромлених українських наці-
оналістичних банд в західних областях Української РСР, що доб-
ровільно з'явилися до органів радянської влади з повинною"6).
Мабуть цей наказ не дав бажаних результатів, бо в "Радянській
Україні" за 10 серпня 1952 р. є надрукований список, в якому 28
осіб в органах державної безпеки, міліції й міністерства внутрішніх
справ нагороджено медалями "за бойові заслуги". До речі, спи-
сок нагороджених медалями "за бойові заслуги" появилася також
у "Радянській Україні" і в "Правді України" за 1 лютого 1953 р. За
які "бойові заслуги" нагороджує Гречуха органи державної без-
пеки і т. д. в 7 років після закінчення війни? Відповідь на це пи-
тання ясна — за "бойові заслуги" в боротьбі проти УПА й укра-
їнського підпілля.

Сьогодні, серед поінформованих кіл на Заході, немає
жодної дискусії на тему існування, чи не існування УПА, сьогодні існує
уже багато доказів її існування. Публікації документів про ге-
незу й дії УПА 7), свідчення очевидців, у тому ж чужинців, про
збройну повстанську війну в Україні 8), признання офіційних мос-
ковсько-большевицьких чинників, що така боротьба існує 9), по-
стійні вістки про цю боротьбу на сторінках світової преси 10), згад-
ки про неї в книгах визначних осіб на Заході (проф. Джеймс Берн-

3) Див. "Свобода", Джерзи Сіті, ч. 274 з 16 жовтня 1952 р.

4) Див. Peter Pirogow: Why I Escaped. New York, 1950. Duell. 376 ст.

5) Див.) "Бібліографія" наприкінці нашої історії.

6) Текст наказу ген. Ковальчука, в англійській мові, надрукованого в: "UKRA-
INIAN QUARTERLY" Vol. VI, Number 4, Autumn 1950. У ньому знімка з ук-
раїнським текстом.

7) Див. Микола Лебідь: "УПА". Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі
українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. І. частина. Ні-
мецька окупація України. Видання Пресового Бюро УГВР. 1946.

8) Див. "Бібліографія".

9) Див. "Бібліографія".

10) Див. "Бібліографія".

2) Текст І. Святкового Наказу ген. Тараса Чупринки надруковано в підпіль-
ному журналі: "Літопис УПА", жовтень, 1947 р. Журнал передруковано в збірці
"Передруків підпільних матеріалів", ч. II/49, видання ЗЧОУН, Німеччина.

гем, Гаролд Е. Стассен, Вільям Г. Чемберлін, ген. Фуллер й інш. 11) і, врешті, поява в окупованих зонах західної Німеччини рейду ючих відділів УПА, що від 1947 року й по сьогодні, переходячи в боях понад 700 миль, в одчайдушних рейдах пробивались і даліше пробиваються з України через польську, словацьку й чеську території, а також принесені ними підпільні видання, що появляються в Україні заходами УПА й визвольно-революційного підпілля, засвідчують перед світом, що УПА — це незаперечна дійсність 12). Поза "залізною занавісою" справді існує український визвольно-революційний рух, що веде збройно-політичну боротьбу проти більшовицької Москви та її сателітів. Що більше, свідомість існування української підпільної боротьби в СРСР і розуміння її значення, щораз більше проникає публічну опінію вільного світу.

Десять років збройно-політичної боротьби УПА, в тому майже вісім років боротьби в умовах жорстокої советської дійсності, змушує кожного замислитись над джерелами сили УПА, що є досі будь-що-будь, небувалим явищем в історії визвольних змагань народів. У чому сила УПА, що дозволяє їй вести боротьбу в системі, в якій, здавалося б, жадна боротьба не є можливою й у чому таємниця її успіхів, коли вона мусить боротись проти величезної переваги ворога в людях і техніці, не користуючись жадною сторонньою допомогою, виключно власними силами — оце питання, що їх ставитиме собі кожний дослідник УПА в першу чергу. Правильна відповідь на оце питання дозволить нам схопити суть УПА, пізнати її природу й характер, накреслити засади, що лягли в основу її існування і її дії та зрозуміти її ролі, що вона відіграє в загальному історичному розвитку українського народу.

Правильна відповідь на ці питання не була б можлива, коли б не накреслили моментів історичного порядку, що попередили повстання УПА. Накреслення цих моментів дозволить нам зрозуміти, що сучасна боротьба УПА — це не явище, що було викликане дією сторонніх сил, але результат глибоких внутрішніх процесів, що проходили в широких українських народніх масах віками й завжди приводили до збройної боротьби за визволення, коли для цього створювались пригожні умовини. Українська історія багатуша в приклади, що ілюструють це твердження.

2. УПА — ІСТОРИЧНА КОНЕЧНІСТЬ

Отже розгляд історичних моментів, що попередили повстання УПА, дозволить нам зрозуміти, що сучасна боротьба УПА — це неминуха ланка в історичному ланцюгу подій, це закономірний етап у житті українського народу, це історична конечність. УПА постала як закономірне, всім ходом подій підготовлене, за-

11) Див. "Бібліографія".

12) Див. Лев Шанковський: "УПА та її підпільна література". Спроба бібліографії українських підпільних видань в Україні за час від 1945-1950. Видавництво: "Америка", Філадельфія, 1952. ст. 19, ілюстрована.

вершення глибоких процесів, що проходили в широких українських масах віками. Не було таких сил, щоб могли зупинити ці процеси; український нарід, що внаслідок багатовікової боротьби за власну державність дійшов до вершин своєї національної свідомості, не міг, знезацька, переключитись в етнографічну масу, чи хоча б у політично-індеферентну суспільність. І коли нова світова війна створила корисні умови для започаткування нової боротьби, за визволення, українські маси повстали проти сил, зацікавлених у дальшому колоніальному поневоленні України й пішли в боротьбу за українську державу з вірою у власні сили й власний самостійний шлях боротьби. Таким чином висока національна й революційна свідомість українських мас була причиною, що УПА мусіла постати, мусіла боротись, мусіла складати свої жертви. Десять років сучасної боротьби УПА — це ж тільки закономірне продовження тієї боротьби за визволення, що її український нарід веде вже цілі століття.

Сучасній боротьбі УПА особливо близькі традиції повстання 1648 р. Воно було теж виключно ділом повсталих українських мас, національно-визвольною революцією в найширшому того слова значенні. Спіраючись майже виключно на власні сили, український нарід підняв повстання проти Польщі й поклав кінець польському пануванню в Україні. Могутня тоді Польща не витримала напору українських народніх мас, що повстали на всіх українських землях і стали до збройної боротьби за визволення під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Повстання було успішне й, по кількох сторіччях політичного небуття, український нарід знову утворив свою державу — Українську Козацьку Республіку.

Це рішуче не випадковість, що 1648 р. прийшов щойно після ряду менших протипольських повстань. Революційні процеси народжувались і щораз дужче розвивались, вони струшували українськими народніми масами й вибухали повстаннями. Після невдач, на деякий час поринали під землю і знову виявлялись із щораз більшою силою. І, врешті, прийшов незабутній для українського народу славний, переломовий в історії України, — рік 1648, як закономірне завершення цих революційних процесів, що проходили серед українського народу від часу утрати ним власної державності 13).

Коли ж віроломна Москва зламала Переяславський договір (1654) і ступнево знищила всі здобутки українського народу, завоювані ним у визвольній війні 1648 р., а Україна опинилась в цілковитій московській неволі, український нарід стає до завзятої боротьби за свою державність. Цю боротьбу почав уже гетьман Богдан Хмельницький, а продовжували її гетьмани: Іван Виговський, Петро Дорошенко, Іван Мазепа, Пилип Орлик і інші; закликали до неї Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка. Оцю боротьбу продовжували вести цілі українські покоління на різних українсь-

13) Дуже добра аналіза повстання 1648 р. на тлі сучасності є в підпільному творі П. Полтави: "Чому повстання 1648 р. було переможне?", 1948. Перевидання у збірці передруків підпільних видань ОЗ/48. Видання ЗЧОУН, Німеччина.

ких землях і в різних ділянках життя. У новітню добу, пробуджена в XIX сторіччі, політична енергія українського народу постійно росте й згущується, глибинні внутрішні процеси шораз частіше виходять на поверхню життя й приймають різні форми вияву. Постають перші українські революційні організації (1891 р. — „Братство Тарасівців“) й перші політичні партії (1900 — „Револіційна Українська Партія (РУП)“). Визначним діячем цих організацій був Микола Іванович Міхновський (1873-1924), якого брошура „Самостійна Україна“ стала програмою українського самостійницького табору.

Револіційні процеси серед українських мас не припинились, коли революція 1905 р. потонула в хвилі реакції. Додолало навіть до явних бунтів. Ось, коли Москва, в 1909 р. рішила святкувати 255-у річницю Переяславського договору й 200-у річницю бою під Полтавою, в Україні, в відповідь на ці святкування відбувся, в Києві, демонстративний виступ українських салдатів під проводом пор. Ждановича, а підпільна організація „Оборона України“ висаджувала в повітря пам'ятники, що їх, на цю пам'ятку, Москва ставила по містах України. Атмосфера була така згущена в Україні, що Москва в 1912 р. ніяк не могла рішитись на дозвіл всенародніх святкувань з приводу сторіччя уродин Тараса Шевченка. І саме в цьому році постала, серед київських студентів чергова таємна організація: „Братство Самостійників“, якого головою й душею був Валентин Отаманський (засуджений пізніше в процесі СВУ в Харкові), а яке накреслило собі широкі плани політичної роботи з метою здобуття української самостійності.

Логічним завершенням революційних процесів, що струшували українськими народними масами в добу національної і соціальної неволі й які прибирали різні форми вияву, в різних періодах часу, були. І. Визвольні змагання 1917-21 рр. Використовуючи пригоди умови, створені першою світовою війною, український нарід, з новою силою, підняв збройну боротьбу за своє національне й соціальне визволення.

3. ТРАДИЦІЇ ЗБРОЙНОЇ БОРЬОБИ

Не може бути найменшого сумніву, що живі традиції збройної боротьби 1917-21 рр. мали дуже великий вплив на відродження збройної боротьби українського народу під час Н. Світової війни. Традиції збройної боротьби були особливо дорогі всім українським повстанцям і революціонерам, усьому українському народові. У багатьох випадках, покоління І. Визвольних Змагань (як напр. ген. Ступницький, полк. Литвиненко, полк. Омелюсік, кол. УСС — сотн. Дідик і багато інших) боролись у рядах УПА й стало в ній символом нерозривності української визвольної боротьби. Але й покоління, що несе на собі, сьогодні, головний тягар боротьби, народжувалося і зростало під глибоким враженням і впливом І. Визвольних Змагань. Успіхи й невдачі Збройного Зриву 1917-21 рр. поклали незатерту печать на душу, характер, думки й почування молодого українського покоління, зокрема західноукраїнських зе-

мель. Пригадаймо, з яким великим пієтизмом і щирим патосом переживало це покоління Маківку й Лисоню, бій під Крутами, Листопад, Чортківську офензиву, наступ об'єднаних українських армій на Київ, Зимовий Похід, Базар і інші героїчні моменти недавнього минулого. Усвідомімо собі, як важко це покоління боліло невдачами своїх батьків, що з різних причин, не могли вибороти Української Держави. І не можна дивуватись, що в таких умовах, провідною ідеєю повенної української молоді, джерелом усіх її починів, стало незламне рішення — підготувати й перевести новий Збройний Зрив українського народу з метою здобути й закріпити Українську Самостійну Соборну Державу. В одній підпільній статті¹⁴) читали ми: „У час довгої підпільної діяльності по програній у наших останніх Визвольних Змаганнях жили ми мітом прийдешнього збройного чину. Обеззброєні довгими роками неволі, ми вперше усвідомили собі, як дуже зв'язана наша доля із нашим військом і взагалі з озброєнням нашої суспільності“. „І родиться в обеззброєній українській нації“, читали ми далше в цій статті, „туга велика загальна: «Зброї нам треба, зброї нам дайте!» Про зброю мріє палкий революціонер... про зброю мріє український мужчина й юнак, зброї хоче ціла українська суспільність, що прийшла в Зелені Свята поклонитись могилам своїх героїв на цей свій святий обов'язок мусить окупити нерівною боротьбою камінням із до зубів озброєною польською поліцією“.

Ідея відродження збройної сили лягла в основу всіх українських визвольно-революційних організацій, що поставали й діяли на українських землях після 1921 р. „Вислужену зброю українського партизана й січового стрільця оглядав його син і скоро додумався, що збройні виступи, як найкращий лік електризують смертельну хвору на зневіру націю та бойовим кличем лунають за кордоном. Час цей — це час нашого духового озброєння. Тоді остаточно кристалізуються ідеї, кладуться, прорубуються шляхи, формуються ментальність молодого покоління“, читали ми в цитованій статті. І коли прийшов довгожданий час (першою спробою були незабутні події на Карпатській Україні, 1939 р.), молоде українське покоління, виховане на традиціях І. Визвольних Змагань, без вагання спробувало своїх м'язів у боротьбі за волю. А коли, врешті, прийшла „велика пора“, оця молода тисячами ринула в УПА й почала боротись і гинути в поліських нетрях, у волинських лісах, у карпатських дєбрах, на безкраїх українських степах і на окраїнах земель української — під Сяноком і Грубешовом. Батьки цієї молоді робили точнісінько те саме: на Маківці й Лисоні, під Львовом і Києвом, у Холодному. Яру й на херсонських степах, в регулярних формаціях і в повстанських загонах. І це явище також психологічно закономірне: — сучасна українська генерація не могла бути гіршою від своїх попередників.

У цьому місці бажаємо також зазначити, що сучасна Українська Повстанча Армія (УПА) є не тільки переємницею традицій українських регулярних армій часу І. Визвольних Змагань, але також і

¹⁴ М. Дмитренко: „Нехай вічна буде слава, що през баблї маєм права...“ „Повстанець“, ч. 5-6 за квітень-травень 1945 р.

переємнишею традицій українського повстанського руху 1921-24 рр., що був продовженням збройної визвольної боротьби на східно-українських землях. Це не припадок, що Головний Командир УПА — ген. Роман Шухевич вибрав своє воєнно-революційне псевдо за прізвиськом одного з чоловіків діячів українського повстанського руху 20-их років — поета Григора Чупринки. І це не припадок, що командир бригади Волинської Групи Української Повстанчої Армії у П. Зимовому Поході 1921 р. — полк. Ступницький очолював Штаб УПА-Північ в 1943 р. Це ознака, що сучасна УПА перейняла традиції своєї попередниці з 20-их років. Вона пильно вивчає досвід повстанської боротьби 1921-24 рр.¹⁵⁾, щоб пізнати причини її успіхів і невдач.

Боротьба ця мала багато схожого з сучасною боротьбою. Широко відомий Холодний Яр на Київщині аж до 1924 р. являв собою головний осередок збройного спротиву проти окупанта. Ось, як його характеризували більшовики: 16) "У дні революції, Холодний Яр став за одне з перших місць в Україні. Він став за величезне сточище, з якого по всій Україні повзла задушлива петлюрівська діяльність аж до 1924 р. Десятки й сотні агентів української контрреволюції, авантюриків, дезертирів і просто темної злочинної наволоки сунуло в цей куток України, де кожний шматок землі, кожне село й хутір — пам'ятник Гайдамаччини". І далі: "Авторитет Холодного Яру був великий, його визнало навіть багато отаманів, які йому не підлягали. За мурами Мотриного монастиря не раз збиралися змовники й ткали сітку розбрату й зради. Через свою географічну місцевість та своєрідну романтику, зіткану з пережитків середньовіччя, Холодний Яр становив для радянської влади неприступну фортецю".

Повстанська збройна боротьба тривала до 1924 року (на Кубанщині й довше — от. Рябокін) і проходила під гаслом здобуття Української Держави. Повстанці й їх отамани проявили безмежний героїзм і переважно згинувли в боротьбі з ворогом (от. Деркач у Холодному Яру, от. Зелений на Київщині, от. Степовий-Блакитний біля Жовтих Вод, от. Рябокін у Кубанських плавнях і ін.). Важливим недоліком руху було те, що його діячі звертали головну увагу на збройно-військову боротьбу з окупантом. Орієнтуючись на близьку війну з "капіталістичним оточенням", повстанські загони старалися зберегти в готовності свою збройну силу на випадок скорої війни. Результатом такої однобічної діяльності було те, що український рух, цього часу, не зумів розвинути широкоті діяльності ідеологічно-політичного характеру. Іншим недоліком було те, що рух не зумів створити збройно-політичної організації з одним центральним керівництвом і зв'язками від нього до окремих

15) Див. підпільне видання: "Історія революційної боротьби в Наддніпрянській Україні", 1948. Передрук у збірці "Передруки підпільних видань", ч. 10/49, видання ЗЧОУН, Німеччина.

16) Див. Козельський: "Шляхом зрадництва й авантур", ДВУ Харків, 1927 р. Цитоване за доброю інформаційною статтею про повстанський рух 20-их років Юрка Степового: "Боротьба проти окупанта на СУЗ" в "За Самостійність" ч. 3-4 за березень-квітень 1948, ст. 26.

загонів і між загонами. Спроби створити таке центральне керівництво — ЦУПКОМ (Центральний Український Повстанський Комітет), що був заснований ще полк. Євгеном Коновальцем і керований двома старшинами корпусу Січових Стрільців — сотн. Іваном Андрухом і пор. Миколою Опокою та поетом Григором Чупринкою, були розгромлені більшовиками. Вони розстріляли Григора Чупринку й 38 інших членів революційного осередку — дня 28 серпня 1921 р. Інші спроби були теж невдачі.

Орієнтація руху на швидку війну й посторонню інтервенцію була основною причиною невдач руху. Коли ж замість війни наступила миттєва стабілізація, а більшовики проголосили "нову економічну політику" (НЕП) та "українізацію", український повстанський рух втратив ґрунт під ногами й почав заникати. Це ще не означало, що боротьба проти окупанта припинилася, вона продовжувалася далі в інших формах: у підпільно-конспіративних організаціях ідейно-політичного характеру — СВУ, СУМ, УВО, Національний центр ОУНД і т. п., а також у легальному секторі, на полі української науки, культури, церкви, економічного життя, тощо. Досягнення національного відродження 20-их років в Підсоветській Україні були імпозантні. Великою перемогою української національної ідеї був факт, що ідеологічні процеси в бік українського самостійництва захопили навіть визначних українських комуністів, як Шумський, Хвильовий, Волобуєв, Скрипник й багато інших.¹⁷⁾

4. ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (ОУН) І ПОЛК. ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ

Найважливішою підпільно-революційною організацією, що діяла між двома світовими війнами, а також під час II. Світової війни й після неї і, що поважно причинилася до виникнення УПА, була й є Організація Українських Націоналістів (ОУН). Її ініціатором і організатором був полк. Євген Михайлович Коновалець, один з найвизначніших старшин Української Армії, колишній командир корпусу Січових Стрільців. Значення цієї організації, що діяла на українських землях полягає в тому, що вона була не тільки підпільно-конспіративною організацією, але й стала ідеологічно-політичним рухом, що відіграв важливу роль в політичному розвитку українського народу.

Організація Українських Націоналістів (ОУН) постала з Української Військової Організації (УВО), що залишилася стрижнем ОУН та була причиною побудови ОУН на військовий лад. Немає сумніву, що впродовж свого існування УВО мала визначні успіхи, що поширили її славу по українських землях і за кордоном, але теж і важкі втрати (Ольга Бесарабова, сотн. Юліан Головинський і інші), були заповнені тюрми, були жорстокі тортури на допитах,

17) Джерельна, цікава, хоч дещо тенденційна книга про "Голготу України" Дмитра Солов'я, Вінніпег 1953. Наклад "Українського Голосу" дає багато матеріалів про боротьбу в Україні під моск. окупацією.

Провідник і творець УВО й ОУН,
Євген Михайлович Коновалець

Від I. Конгресу Українських Націоналістів, що став I. Великим Збором ОУН, до початку II. Світової війни, ОУН пройшла бурхливу історію. На її зміст складалися бойові дії і широкі політичні акції, що були звернені так проти Польщі, як і проти СРСР. З бойових акцій ОУН може найбільше враження на народні маси викликав напад на пошту в Городку (30.XI.1932), що закінчився наглим судом над бойовиками ОУН — Василем Біласом і Дмитром Данилишином. Вони були засуджені на смерть і повішені у Львові (23. XII. 1932 р.). За ходом їхнього процесу слідувала з затаєним диханням уся українська суспільність. Героїчна постава цих молодих юнаків під час суду і в обличчі смерті потрясла українськими народними масами й рішуче звернула їхні симпатії у бік ОУН. З інших бойових акцій слід згадати успішний атентат Юрія Березинського на комісара польської поліції у Львові — Чеховського, демонстративний атентат Миколи Лемки на радянському консульстві у Львові (21.X.1933) й атентат на польського міністра внутрішніх справ, винування ославленої "пацифікації" — Броніслава Г'єрацко (червень 1934).

18) Історію українського підпілля від У. В. О. до О. У. Н. висвітлює докладна й джерельна студія В. Мартинця: "Українське підпілля. Від УВО до ОУН". 1949. 349 ст. тексту і 76 сторінок світлин.

політичні процеси й присудили смерті (Василь Крупа, Роман Луцейко й інші), або довголітньої тюрми 18).

Поруч УВО, в краю і за кордоном, існували гурти, що своєю діяльністю намагалися створити ідеологічно-політичний ґрунт для військово-боевідбувся в січні 1929 р. в де-гурти об'єдналися в одну організацію під одним проводом. На I. Конгресі Українських Націоналістів у Відні, що відбувся в січні 1929 р. в десяті річницю проголошення соборності України, покликано до життя Організацію Українських Націоналістів (ОУН) з полк. Євгеном Коновальцем на чолі. Конгрес схвалив ідеологічно-програмові постанови ОУН та устрій організації і видав "Відозву Конгресу Українських Націоналістів", в якій, в короткій формі, виложено засади й політичну та соціальну програму нової організації.

З політичних акцій ОУН, дуже успішною була масова виховно-пропагандивна робота, що складалася з поширювання підпільної літератури, влаштування ідеологічно-виховних курсів, пропагування культу героїв полученням з відповідними святкуваннями, сипання могил, тощо, і виховно-організаційна праця в легальних організаціях і товариствах, школах, "Просвітах", "Соколах", "Лугах", "Доростах Рідної Школи", спортивних товариствах, тощо. У цій діяльності, ОУН здобуває значні успіхи; українська молодь на ЗУЗ, не виключаючи селянської і робітничої молоді (напр. львівське робітниче товариство: "Сила") є майже під виключним впливом ОУН 19).

Коли, сьогодні, дивимося з історичної перспективи на десятирічний період діяльності ОУН на ЗУЗ в 1929-1939 рр., то мусимо, перш-за-все, зазначити велике політично-пропагандивне значення існування ОУН. Історія УВО й ОУН на ЗУЗ — це історія революційної боротьби західної вітки українського народу проти польських, румунських і чеських окупантів. Оця боротьба доходила до свідомості світу й вона вказувала на факт, що український народ не погоджується й не погодиться з поневоленням.

Ми мусимо зазначити дуже велике значення організаційної роботи, що її провела ОУН на ЗУЗ. Результатом цієї роботи було створення справної підпільної організації, побудованої на військовий лад. Ефективність дії ОУН забезпечували: (а) центральне керівництво-провід, що керував цілістю і сповняв функції військового штабу; (б) відповідно до потреб розбудовані клітини й територіальна мережа; (в) зв'язки між територіальними клітинами й проводом; (г) дисципліновані члени, що були готові виконувати доручення своїх зверхників. Таким чином ОУН зуміла вишикувати до бою сильну підпільну армію, що мусіла відіграти значну роль в майбутній боротьбі.

Ми мусимо зазначити також велике значення революційної організації широких українських мас, що сталась у наслідок і-

19) Перегляд історії ОУН у статті: "Двадцять років боротьби (У двадцять роковини ОУН)" в журналі: "Визвольна Політика", Рік IV, ч. 20, 1949.

Степан Федак четар УГА і член УВО, виконав 25.IX.1921 р., атентат на Я. Пясульського й польського воеводу Гравовського

Сот. Юліан Головінський, крайовий командант УВО і крайовий провідник ОУН, застрілений поляками 30 вересня 1930 р.

Поважним недоліком української визвольної боротьби, в часі між двома світовими війнами, був факт, що ані національне, ані комуністичне ²⁰⁾ середовище на ОСУЗ і СУЗ не зуміли створити такої сильної підпільної революційної організації, якою була на ЗУЗ — ОУН. Причиною цього явища був факт, що більшовики не знищили зовсім самостійницьких форм і пішли українським масам на уступки, створюючи УРСР. Велика частина активного елементу на ОСУЗ і СУЗ пішла на співпрацю з більшовизмом, маючи надію, що в формі УРСР можна буде віллати український зміст і, в той спосіб, УРСР стане українською державою. Коли ж прийшло до розуміння цієї основної помилки, то на творення сильної підпільної організації було вже запізно, хоч би тому, що кожна підпільна організація в СРСР мусіла б бути озброєна, а виглядів на здобуття зброї не було жадних ²¹⁾.

Мала ОУН і свої поважні недоліки (пересадне наголошення світоглядової проблематики на шкоду програмової і політичної, деяке захоплення модерними авторитетними ідеями — тероризм, що його не завжди можна було виправдати мотивами революційної доцільності), але не зважаючи на ці недоліки, напередодні II. Світової війни ОУН була поважною політичною силою. Сила ця стала небезпечною для Москви й тому вона рішила вдарити по

нування ОУН і організування нею боротьби проти окупантів. Уперше в історії України, підпільна організація повела боротьбу проти переважаючих сил ворога за всяких умов, застосовуючи в цій боротьбі радикальні й насильницькі (війнні) методи. До цієї боротьби включились маси й це мало на них революціонізуючий вплив: національна свідомість мас піднеслася на вищий ступінь і стала революційною свідомістю, тобто готовістю цих мас боротися за власну державність за власних умов. Революціонізація західньоукраїнських мас зробила з них грізну, до певної міри непоборну силу, що завдавала удари й по таких потужних ворогах, як німецькі нацисти, або московські більшовики.

²⁰⁾ Очевидно українське самостійницьке середовище, як тепер кажуть "націонал-комуністичне".

²¹⁾ Дехто вважає, що московсько-більшовицький терористичний апарат унеможливує будь-яку діяльність підпільної організації і просто виключає ведення будь-якої боротьби проти режиму. На нашу думку, протирежимна боротьба в СРСР є можлива тільки підпільними методами.

ОУН. Для тієї мети вона рішила вбити керівника цієї організації знаючи, що його важко буде заступити. І справді, дня 23 травня 1938 р. на бруку Роттердаму згинув полк. Євген Коновалець від пекельної машини підсланого агента НКВД — Яценка-Валуха. Ось так, з московської руки, на вулицях чужого міста, згинув визначний український патріот і державний муж, що в українську історію перейшов, як наймаркантиша українська постать 30-их років XX. сторіччя.

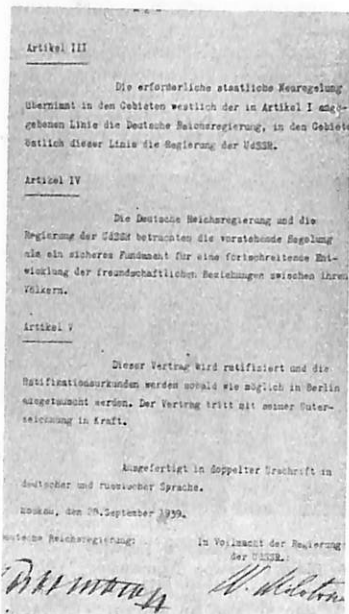
12 років перед тим, теж з руки підсланого московського агента — Шварцбарта, згинув дня 25-го травня 1926 р. на бруку Парижу — Головний Отаман Армії і Фльоти — Симон Петлюра. І ця визначна постать нашої історії була потенційно дуже небезпечна для Москви. Ідея Петлюри й Коновальця тотожні — це дві постаті, але один символ української визвольної боротьби. Москва знищила оці керівні постаті українського визвольного руху, але не змогла знищити їх ідей, що в наші дні, почали охоплювати щораз ширші маси українського народу й повели їх на нову боротьбу за власну державність, за визволення.

Березневі події в Карпатській Україні (1939 р.) були першою пробою сил розбудженого до життя й спрагненого волі українського народу. Спротив "Карпатської Січі" не дозволив мадярським гонведом вмаршувати до Карпатської України парадним маршем так, як це зробили німці в Чехії та Моравії. Гонведом довелось здобувати Карпатську Україну з боями. Збройний спротив Карпатської України тривав довше, як спротив Голляндії, чи навіть Франції. До речі, цей спротив був першим стрілом в гітлерівську "Нову Європу". Цей спротив показав, що український нарід готов боротись навіть проти ворожої переваги й за всяких умов. "Чому Січ продовжує таку безнадійну боротьбу? Чому армія зустрічає стільки перешкод у здобутті території, яку боронять воєнки-аматори?" — запитував здивовано "Нью Йорк Таймс", не знаючи, що прагнення волі додає українцям сил у нерівній боротьбі.

Коли ж на руїнах Версальської Польщі, заіснувала нова, советська дійсність на ЗУЗ і коли легальні українські партії самозліквідувалися, в підпіллі продовжувала діяти одинока тільки ОУН. Після смерті краєвого провідника — Володимир Тимчя-Лопатинського, під час нелегального переходу кордону, краєвим провідником став Іван Климів-Легенда. Під його проводом, ОУН

Учасники нападу на пошту в Городку — Василь Білас і Дмитро Данилишин

Сторінка з німецько-радянського пакту про ненапад з підписами Ріббентропа й Молотова з дня 23 вересня 1939 р.

У 1940 р., у зв'язку з напруженими відносинами між Німеччиною й ССР, незвичайно поживалась мандрівка озброєних груп ОУН через Карпатські верхи. Сутички з більшовицькою прикордонною сторожею ставали частим явищем. Для заманіфестування того, що ОУН діє в підсоветській дійсності, організовано успішний атентат на советський склад амуніції в Перемишлі (березень 1941 р.). Вибух амуніції, що розривалась впродовж кількох годин, спричинив велику паніку серед більшовиків. Вони думали, що це вже початок війни з Німеччиною й утікали, хто куди знав. Дехто з найбільш переляканих загнався аж до самого Львова.

Не можна заперечити, що українські народні маси, які з неприхованою ворожістю ставились до більшовицьких окупантів, покладали великі надії на ОУН, що існувала по цей і по той бік кордону. Маси вірили, що ОУН готується до нових подій і чекає цих подій із затриманим диханням.

На жаль, по той бік кордону, ОУН розкололась на дві побороючі себе частини. Коли дивитись на цей розкол з історичної

почала пристосовуватись до нової дійсності й використовувати її для своїх цілей

У новій дійсності, головним своїм, завданням, ОУН, вважала поширення своєї діяльності на всі українські землі. Не можна сказати, щоб у цій діяльності вона не мала успіхів. Навіть новоприбулі до Галичини українці з ОСУЗ і СУЗ ставали членами ОУН, як напр. сл. пам. Йосип Позичанюк, або майбутній провідник ОУН на ОСУЗ — Панько Сак-Могіла. Очевидно, — це була відповідальна й ризикозна праця, бо НКВД цілою підсиленою різних провокаторів, що мали вдавати українських "націоналістів" з метою розшифрувати діяльність ОУН. Подекуди цим провокаторам вдалося пролізти в ОУН і спричинити арешти членів та дезорганізацію клітин. Усе ж таки, ОУН на ЗУЗ зберегла себе від більших втрат під час першої окупації ЗУЗ більшовиками. Під час неї відбувся тільки один великий процес діючих членів ОУН, т. зв. процес 59-ох, у якому підсудні, головню дівчата, виявили велику мужність і стійкість, притаманні для оунівської поведінки на процесах.

перспективи, то не може бути сумніву, що розкол був важким ударом по українському визвольно-революційному русі. Такий важливий інструмент української визвольної політики як ОУН, перестав існувати, як одна, міцна й одноцільна, організація. На місце одної ОУН постали дві ОУН, що стали себе взаємно побороювати. Оця взаємна боротьба — це найбільший негатив розколу. Вона послабила впливи ОУН серед українського народу, була гальмом для поширення націоналістичного руху на ОСУЗ і СУЗ, внесла фанатичну нетерпимість, групує виключність і партійний роздор у середині цього руху. Вона культивувала ненависть, пропагувала самозакоханість і нетолерантність, санкціонувала недозволені методи в боротьбі. Вона послаблювала не тільки українську визвольну боротьбу, але послаблювала й послаблює все українське організоване життя.

Беручи це все до уваги, з історичної перспективи, розколу ніяк виправдати не можна. Аргументи обох сторін, що їх видвигали й досі ще видвигают обі сторони, не можна вважати вистачальними й переконливими. Годі ж називати розкол в ОУН "очисткою від зопортунованих і земігрантських елементів", коли в середовищі ОУН під керівництвом полк. Мельника продовжували діяти такі визначні революціонери, як: др. Олег Кандиба-Ольжич, Олена Теліга, Ярослав Чермеринський-Оршан, Іван Рогач і багато інших, що своїм життям засвідчили вірність революційним ідеалам. Знов же годі знецінювати середовище ОУН під керівництвом Степана Бандери й окреслювати його, як середовище "бунту", "анархії", "диверсії" і т. п., коли з цього середовища вийшли такі хрустальні революціонери, як Дмитро Мирон-Орлик, Дмитро Майський-Тарас, Микола Арсенич-Михайло, Ярослав Старух-Стояр і тисячі інших, що на чолі з незабутнім ГК УПА ген. Романом Шухевичем-Чупринком створювали цінні й тривкі вартості на шляху здійснення ідей Петлюри й Коновальця.

І коли, не зважаючи на розкол, ОУН (у двох видах) своє завдання сповнила, то це можемо завдячувати великій моральній силі основного членства ОУН, що без огляду на приналежність до даної групи, реалізували ідеї ОУН, не жалюючи свого життя. І це можемо також завдячувати широким українським масам, що прийняли ідеї ОУН за свої власні й підтримали її в боротьбі 22).

22). Література про розкол в ОУН є дуже "багата", але вона досі ще втримується на рівні краківських "білих" і "чорних" книг. Поза цим, на увагу заслуговує цикл статей Степана Бандери: "В десятю річницю створення рев. проводу ОУН", що подає своє й своєї групи становище в цій справі. Див. "Гомін України", Торонто, чч. 21/56, 22/57, 23/58 за 1950 рік.

Дмитро Майський — Тарас, визначний член українського революційного підпілля

II ПРОТИ ГІТЛЕРІВСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ

"На Сході Європи нема колоній ні для кого, а хто їх шукає, той знайде тільки чорну землю на могилу"

М. ГУЗАР-КОЛОДЗІНСЬКИЙ
"Українська воєнна доктрина"

"Ми, Українська Головна Визвольна Рада, присягаємо Тобі, УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДЕ: Наша мета — Українська Самостійна Соборна Держава на українських етнографічних землях.

Наш шлях — революційно-визвольна боротьба проти всіх займатців і гнобителів Українського Народу.

Боротись будемо за те, щоб Ти, Український Народ, був володарем на своїй землі. Будемо боротись за те, щоб усьому Українському Народові забезпечити участь у визначенні майбутнього державного устрою УССД та її конституції.

Будемо боротись за справедливий соціальний лад без гніту й визиску, без большевизму і капіталізму, проти накинених ворогами крпачьких систем"

З "УНІВЕРСАЛУ УГВР"

"Збройна боротьба Української Повстанчої Армії врятувала честь української нації в другій світовій війні та виписала кров'ю її право на волю і незалежність"

З "НАКАЗУ КП ОУН"

"Великий вклад у перемогу над Німеччиною внесли й Ви, Українські Повстанці. Ви не допускали, щоб німці вільно господарювали на українській землі і вповні її використовували для своїх загарбницьких цілей. Ви не дозволяли йому грабити українського села, не допускали до вивозу в Німеччину. Ваша каравачка рука гідно відплачувала за розстріли й палення сіл. У боротьбі з Німеччиною наша Українська Повстанча Армія зорганізувалася і пройшла першу бойову школу"

ГЕН. ТАРАС ЧУПРИНКА

З "НАКАЗУ ДО УПА" В ТРАВНІ 1945 Р.

1. НОВІ НАДП — НОВИЙ ЗМАГ

22 червня 1941 року почалася війна між Німеччиною і ССРС. Сьогодні вже для нікого немає сумніву в тому, що війна ця струнула цілою хиткою будовою ССРС і малою не причинилася до її розвалу. Несподіваний вибух війни захитав віру мільйонів підсовєтських мас у "мудру" політику партії і її вождя. Це невдовзі ще збільшилося, коли ці маси почули з московської радіостанції дрижачий голос самого вождя (5.7.1941), що раптом пригадав "дорогих братів і сестер" і кликав їх на священну війну про-

ти своїх вчорашніх союзників. ССРС, без сумніву, був на березі руїни й тільки божевільна політика гітлерівських завоювальників, на Сході, зуміла врятувати ССРС від остаточної катастрофи.

Немає найменшого сумніву, що й широкі маси українського народу пов'язували з цією війною багато надій. "У тій війні нічого не можемо втратити, хіба свої кайдани", казали українці й радісно зустрічали військові колони переможців, що нестримно сунули вперед. Квіти сипалися на шляхах походу німецьких дивізій в Україні, в Білорусі, в балтійських країнах. Проте на квітах і на ентузіастичному прийомі справа не кінчалась. У балтійських країнах (головно в Литві) та в Західній Україні, рівночасно з вибухом війни, вибухло теж повстання проти большевиків.

Збройний зрив відбувся на всій території Західної України з Буковиною включно. У Галичині й Волині виступили боївки під керівництвом Степана Бандери, на Буковині такі ж боївки ОУН під керівництвом полк. Андрія Мельника. На Поліссі розгорнулася діяльність "Поліська Січ" от. Тараса Бульби-Боровця. На жаль, усі ці акції, що мали багато успіхів, цілком не висвітлюються в нашій мемуаристичній літературі. Тим часом, щонайменше в двох містах (Бучач, Сколе) боївки ОУН були панамі ситуації ще перед приходом німецької згл. мадярської армії. Щонайменше в одній тюрмі (Самбір) стався бунт в'язнів, що унеможливив большевикам перевести їх ліквідацію. У Львові, боївки ОУН (деякі з них в одностроях большевицьких міліціантів) виступили вже 24.VI. і своїми виступами спричинили велику паніку серед большевиків, що тривала повних три дні (24-26.VI.) і полягала в тому, що большевицькі відділи взаємно себе обстрілювали, а також обстрілюва-

Над жертвами большевицького терору, помордованими українцями,
Львів — 1941 р.

ли з танків церкви й костели, наївно вважаючи їх осередком революції. Львівські виступи причинились до звільнення дівчат-політичних в'язнів з тюрми на Замарстинові, серед яких були також засуджені на смерть учасниці процесу 59-ох. Паніка у Львові була така велика, що большевицькі партійці стріляли себе взаємно (події на Університеті Івана Франка) й здебільша втекли зі Львова ще до того перед приходом німецької армії й тільки "заградительні отряди", що появились у Винниках, зуміли завернути їх до Львова, розстрілюючи багатьох утікачів на місці.

У Буковині, повстання боївок ОУН полк. Мельника було також цілком успішне. Повстання йшло під прапорами соборності українських земель і українська влада, зорганізована повстанцями, втрималась декілька тижнів. Після повороту в Буковину румунських союзників Гітлера, велика частина повстанців сформувала т. зв. буковинський курінь і пішла в Україну, доходячи аж до Києва. Багато їх, там, згинувло з руки гітлерівських окупантів.

Відворот большевиків позначався масовими вбивствами українців. Кривавий шеф московського НКВД — Лаврентій Павлович Берія — видав наказ перевести поголовну різню населення, перш-за-все, в українних республіках. Оця різня переходить своїми розмірами й звірствами всі жахіття, що їх, колинебудь, поповнили большевицькі опричники в усіх закутках світу.

Про ці жорстокості большевицького НКВД над безборонним населенням України, Білорусі, балтійських країн, широко повідомляли німецькі газети в перших днях і тижнях війни. Місця масових злочинів НКВД оглядали спеціальні комісії, в тому теж "неутральні спостерігачі" (американці). Про ці злочини, одна-че, світ воліє мовчати. Вони залишаться ще одною, незаписаною сторінкою історії минулої війни. Масові злочини німців, такі ж злочини большевиків (Катинь, Вінниця) притаманяли їм, але вони залишились грізним моментом на майбутнє.

Гітлер почав війну проти СРСР не проголошуючи жадної політичної програми. Його проклямація з 22.VI.1941 р. згадувала лише про визволення від большевиків, про сво-

Провідник ОУН Степан Бандера

боду релігії, про свободу праці й інші такі речі, що його, політично, до нічого не зобов'язували. Тим часом, уже в червні 1941 р. заїснювали дві події, що стали пробним каменем для відкриття його політики на Сході. Цим пробним каменем було проголошення відновлення литовської і української держави й створення тимчасо-

вих урядів цих відновлених держав. До цих фактів Німеччина мусіла зайняти становище й вона зайняла його, відкриваючи, тим самим, свою політичну програму на Сході. З цього погляду, акти відновлення литовської і української держави слід розцінювати, як безсумнівний політичний позитив, що значно причинився до вис-сунення нової політичної ситуації, на Сході Європи, вже в перших днях війни.

В обох випадках, ініціаторами проголошення були підпільні організації. У Литві, ініціатором проголошення був ЛАФ ("Фронт литовських активістів"), литовська підпільна організація, що за-ликала литовський нарід до повстання й уже 23.VI. сформувала тимчасовий уряд. Прем'єром цього уряду став полк. Казис Шкірпа, що був провідником ЛАФ-у й перебував у Берліні (це був остан-ній посол литовської республіки в Німеччині). Його заступни-ком у Литві, а також віце-прем'єром уряду був проф. Юозас Амбра-зевічюс.

В Україні, ініціаторами проголошення була, також, підпільна організація — ОУН під керівництвом Степана Бандери. З ініці-ви членів цієї організації скликано у Львові, дня 30 червня 1941 р., Народні Збори, на яких проголошено відновлення української дер-жавности на українських землях і покликано тимчасове держав-правління з Ярославом Стецьком-Карбовичем на чолі. Оце прого-лошення передано, цього ж дня, по радіо, на хвилях львівської ра-діостанції, що тоді була в руках названої підпільної організації.

В обох випадках, німці zareагували на акти проголошення згідно з політичною програмою, яку вони мали для Східної Єв-ропи й у той час виконували. Німецька політика не ставила собі за завдання відновлення самостійних держав на Сході. Навпаки, вона старалась на Сході здобути нові колонізаційні простори для німецького райху, саме на землях цих держав. Німецькі военні пляни передбачали нещадну економічну експлуатацію цих тере-нів під час війни й перетворення їх у німецькі колонії після неї. У-врямцях такої політики, кожний акт самостійного вияву волі, схід-ноєвропейських народів, мусів уважатись за акт спрямований про-ти обов'язуючої німецької східної політики й мусів стрінутись із-запереченнями з боку німецького політичного проводу й протиза-ходами його виконних органів.

Це й було причиною, що німці унеможливили діяльність обох тимчасових урядів і інтернували їх прем'єрів. Коли переговори про відкликання акту не дали результатів, їх ініціаторів уз'язнено й посаджено в концентраційних таборах. На цьому, репресії не за-кінчилися; военні успіхи на фронтах мабуть переконали німців, що можна виступити більше безоглядно. Пришло до безпосеред-ніх ударів по обох підпільних організаціях, що причинились до проголошення обох актів 23).

Не зважаючи на перший удар з боку німців, незалежні сили українського самостійницького табору діяли послідовно далі, згід-но з власними плянами. Поруч німецьких передових військових

23) В українській мові немає об'єктивної оцінки акту 30.IV. Існуюча літе-ратура має панегіричний, або гостро-критичний характер. Об'єктивну оцінку мож-на знайти хіба в творах чужинців: німців Торвальда Я. Кляйста, шведа Фредбор-га, англо-саксонців Чемберліна, Карррола, Фішера, тощо. Дивись: "Бібліографія".

частин, а то випереджуючи їх, просувалися на Схід т. зв. "Похідні групи" українських націоналістів. Повні загалу й надії, вони спішили на осередні й східні українські землі, щоб допомогти рідним братам відбудувати справді незалежне державне життя українського народу.

Групи ці були заздалегідь організовані й їм згори були призначені місцевини, що їх вони повинні були досягнути й де вони повинні були осісти та вести працю. Висилали, ці групи, проводили обох ОУН (кожна висилала по три групи, що, часом, доходили до стану 1000 членів). Таким чином на Схід, поспішали "бандерівці" й "мельниківці". Поруч них, значна кількість молодого українського активу прийшла на українські землі в характері перекладачів при німецьких фронтових частинах.

Провідник ОУН, полк. Андрій Мельник

шевицька агентура, що залишилась в Україні йшла дуже часто на співпрацю з німцями для поборювання похідних груп. Це був час, коли німці й більшовики вважали їх ворогом ч. 1 і радо з собою співпрацювали, щоб їх знищити. До цього німецько-більше-

Діяльність "похідних груп" висвітлена ще дуже мало, тільки фрагментаричними спогадами 24). Дехто пробує обезцінити її, мовляв, українські націоналісти з ЗУЗ не витримали життєвої проби й не зуміли завоювати своїми ідеями українського населення на ОСУЗ і СУЗ. Очевидно, нещасний розкол в ОУН, поважно вплинув на зменшення успішності дій "похідних груп". Проте годі відмовити членам "похідних груп" великого патріотизму, стійкості, жертвенності й наполегливості, вірності ідеям. Похідні групи були своєрідною політичною армією; вони одержували накази, йшли вперед і падали, як воїни на стійці. Ніхто не думав про втечу, чи капітуляцію. Коли їм вдалося перетримати перші удари, вони вrostали в ґрунт. швидко пристосовувались до оточення й організували його на боротьбу. Від самого початку, "похідні групи" мусіли боротись проти німецьких і московських окупантів. Більше-

24) На увагу заслуговують спогади д-ра Миколи Андрусяка в журналі "Політв'язень", Євгена Стахова в "Календарі Провидіння" за 1947 р., Зіновія Матли: "Південна похідна група", Миколи С. Чорторійського: "Від Сяну по Крим". Також: Г. Полікарпенко: Організація Українських Націоналістів під час другої світової війни — якщо вглядеться про перегляд діяльності "мельниківських" похідних груп. Література про Олену Телігу досить багата. Про Михайла Пронченка — див. "Нові Дні" за квітень 1953. Подробиці в "Бібліографії".

вицького фронту долучився ще й інший союзник — залишки колишньої "білогвардійщини".

У цих важких умовах боротьби на три фронти, "похідні групи" не заламалися і не обмежувались виключно до оборони. Вони щільніше зімкнули свої ряди, пішли глибше в підпілля і, поповнившись місцевим елементом, почали наступ. В умовах тиску переважаючих сил різношерстного ворога, члени "похідних груп" забули про свої групові розходження: "бандерівці" помагали "мельниківцям", "мельниківці" гинули за "бандерівців" (Роман Біда), "гетьманці" попереджали про небезпеку, одних і других. На першій лінії фронту боротьби за самостійну Україну створювалась єдність українських самостійницьких сил — факт, що не міг подолатись ворогам.

2. МІЖ НАЦИСТСЬКИМ МОЛОТОМ І БОЛЬШЕВИЦЬКИМ КОВАДЛОМ

"Ми плянували іншу політику в Східній Європі. Ми плянували відновити незалежність балтійських держав і створити самостійну Україну. Але, в обличчі війни проти СССР, найвищий провід нашої партії скасував ці плани". Оці слова сказав Др. Шютте (заступник д-ра Бруно Кляйста — шефа відділу східної політики при нацистській партії — шефом партійного уряду для зовнішньої політики був — Альфред Розенберг), полк. Казисові Шкірпі, прем'єрові незалежного литовського уряду 25).

Др. Шютте не сказав Шкірпі всієї правди. Розенберг ніколи не плянував відновлювати самостійні балтійські держави. Навпаки, він плянував створити з балтійських держав, Білорусі й земель колишньої Новгородської республіки, — т. зв. "Остлянд", що мав бути тереном призначеним для суцільної німецької колонізації й германізації. Проте, на півдні, Розенберг справді плянував створення напівсуверенної України, що мала обіймати Галичину й, на сході, простягатись аж поза Волгу, включаючи також Волзьку німецьку автономну республіку. Однак ці плани згори були засуджені на невдачу.

Сьогодні, справи плянування німецької східної політики, напередодні війни 1941 р., докладно вже висвітлені в німецькій мемуаристичній і аналітичній літературі. Сьогодні знаємо вже, що були три "лінії" німецької східної політики: (а) ставка Розенберга на розчленування Російської імперії і створення напівсуверенних держав, із забезпеченням впливів Німеччини на політику й економіку цих країн; (б) ставка деяких кол "Вермахту" на "єдину й неподільну Росію", як майбутнього союзника Німеччини й; (в) ставка Гітлера й його найближчих співробітників (Борман, Герінг, Гімлер) на перетворення здобутих на Сході територій у німецькі колонії. Звичайно, перемогла ця третя "лінія" 26).

25) Див. "Lithuanian Bulletin", Vol. VI, Нов 8-10, 1948 — Ст. 9.

26) До справ плянування німецької східної політики — дивись: "Бібліографія".

Дня 17 липня 1941 р. відбулась велика політична нарада в головній квартирі фюрера. На цій нараді вирішено відокремити Галичину і приєднати її до т. зв. Генеральної Губернії та відокремити т. зв. Трансністрію (землі між р. Богом і Дністром) з Одесою й передати її румунським союзникам. На ультимативну вимогу Герінга, райхкомісаром України призначено гавляйтера Східної Прусії — Еріха Коха, одного з найбільш брутальних нацистських провідників. Усі протести Розенберга не мали жадного успіху; його задовбровали запевненнями, що ці заходи мають провізоричний характер, або ціннічними зауваженнями Гітлера, що Кох і так підлягатиме Розенбергові й виконуватиме його доручення. Тим часом Кох і не думав про підлеглість Розенбергові.

Дня 1 серпня 1941 р. проголошено приєднання Галичини до Генеральної Губернії, а 1 вересня почав уже діяти "Райхскомісаріят Україне" з райхскомісарем Кохом на чолі. Факт, що цей "райхскомісаріят" підлягав німецькому міністерству для східних окупованих областей свідчив уже про те, що Україна зійшла до внутрішніх проблем Німеччини (Райхскомісаріати в Норвегії та в Голандії підлягали міністерству закордонних справ).

Як німці уявляли свою роллю в Україні і в інших окупованих областях, свідчить найкраще документ — "12 заповідей поведінки німців на Сході і трактування росіян" (під "росіянами" треба розуміти також білорусів і українців) 27). Але вже вершком ганьби для цілого німецького народу була "Інструкція" для німецької поліції на Сході. Вона доручала німецьким поліціантам закривати школи, відбирати культурно-освітні установи, театри й кіна, нищити научні установи, не допускати до згоди в церковних справах, не поборювати сухіт і тифу, поширювати аморальність 28). Дуже подібні постанови схвалено також на З'їзді членів партії в Києві 30.I.1943 року.

Цікавим документом є "Інструкція" райхскомісара Коха, що він її розіслав генеральним комісарам і гебітскомісарам у липні 1943 р. У цій "Інструкції" Кох ще раз повертається до німецьких плянів щодо України. Він пише: "В Україні мусить бути створений великий колонізаційний простір для німців, чого, між іншими, не досягнуто в 1918 р. Просторів, що ніколи до Європи не належали, не треба зараховувати до Європи. Це історична брехня, що Україна була будь-коли європейським фактором". Після такового ствердження можна собі уявити, як виглядало розв'язування Кохом політичних, культурно-освітніх, церковних і економічних питань в Україні. Вони просто не вирішувались, бо на великому колоніальному просторі для німців, яким мала бути Україна, український нарід був тільки перешкодою для досягнення німецьких цілей.

І тому німці рішили знищити всі народи на Сході Європи, перш-за-все, на території майбутніх німецьких колоній і для цього задумали використати війну. Не довго до початку війни — оповідає останній начальник німецького генерального штабу —

27) Див. Коваленко І. М.: "Цілі й методи німецької імперіялістичної політики на окупованих теренах". Підпільна брошура. Видання редакції "Ідея і Чин", органу ОУНСД. 1943. 48 ст. Друк.

28) Документи німецької політики в Україні подаються також у книгах: М. Лебеда: "УПА" та "Ukrainian Resistance", New York, 1949.

ген. Гальдер, — Гітлер покликав на нараду старших генералів "Вермахту". "Війни з Росією", казав Гітлер, "не можна вести, зберігаючи закони чести. Вона є одночасно боротьбою ідеологій і рас. Її треба провадити з небувалою досі жорстокістю. Панове старшини мають позбутись на цей раз лицарських традицій. Я добре знаю, що такі думки але вкладаються в уявах панів генералів і мені це сумно. Не зважаючи на те, мої накази мусять бути виконані точно".

Ці накази були виконувалися точно, бо німці, справді, повели війну з небувалою досі жорстокістю. У боротьбі "рас", в Україні, застосовувались різні заходи, що мали на меті фізично послабити, або навіть знищити український нарід. Такими засобами були: штучно створюваний голод на українських землях (Підкарпаття, 1941, Харків, зима 1941/42 і т. п.), виморювання голодом і пошестями українських полонених, насильне вивожування українського населення на примусові роботи до райху, виселювання українців із прадідівських земель і, головню, жахливий терор, що позначався масовими розстрілами й убивствами українського населення. Стародавній Рим стрепенувся колись, читали ми в цитованій уже підпільній брошурі, "зустрівшись з терором диких тевтонів, предків сьогодиньшого наїзника на українські землі". Сьогодні, український нарід "переживає нечуваний терор німецьких окупантів, що хоче арештами, розстрілами й шибеницями знищити його, подаючи та стискаючи руку большевицької Москви. Спряглися обидва імперіялізми, щоб стерти з лиця землі український нарід", стверджує підпільний автор (Коваленко). І, справді, німці й большевики збратались у одному, в винищуванні українського народу.

Уже взимку 1941/43 р. появились, на українських землях, групи червоних партизанів. Завданням цих груп було дезорганізувати німецьке запліля й приготувати ґрунт для повороту большевиків. Спосіб, у який вони це робили заслуговує на спеціальну увагу. Це, ще один доказ на те, яких чортівських методів вживають большевики в боротьбі.

І так, червоні партизани уникали одвертих виступів проти німців. Вони теж не ставили собі завдання боронити місцеве населення. Їхня тактика полягала на тому, щоб саме викликати гострі німецькі репресії у відношенні до населення. Звичайно це відбувалось так, що партизани вбивали когось із німців, або зривали їм комунікаційні лінії. Тоді вони зникали, а німецькі карні експедиції до розправлялися з місцевим населенням, спалюючи села близькі до партизанських виступів і вбиваючи неповиних людей. У інших випадках, німці брали з сіл закладників, щоб партизанські виступи не повторювались. Тоді саме в цих селах тарাপлялись виступи проти німців й німці закладників розстрілювали. Людність із спалених німцями сіл тікала в лісі й там мусіла віддаватись під опіку червоних партизанів. Про це їм саме й шлося.

Літом і осінню 1942 р. щораз більше червоних партизанів з'явилось на українських землях, головню на Волині й Поліссі. На Волині головною опорою цих банд стали польські колонії. З цих колоній, червоні партизани вирушали на українські села, грабуючи їх нещадно й ліквідуючи українців, як "ворогів народу". Знов же, німці з'являлись у цих селах після відходу партизанів і мордували українське населення, ніби за "співпрацю" з червоними парти-

занами. Український нарід знайшовся між молотом і ковадлом двох ворожих сил.

Серед таких умов почали творитись, на Волині й на Поліссі, українські самооборонні бойвки, що почали виступати на захист українського населення перед німцями й большевицькими партизанами. У ході дальших подій, з цих бойвок виникнула Українська Повстанча Армія (УПА).

3. ПОЧАТКИ УПА

Волинь і Полісся стали цим тереном, де народилась УПА. Від початку свого перебування на українських землях німецький окупант повів, у цьому терені, особливо звирьску політику. Вона по-значалась масовим мордуванням українського наелення. Коли вже не помагали способи примітивної оборони (варты, алярмові сигнали), коли масові вбивства українського населення посилились (в мордування села Кортисі на Ковельщині, масові розстріли в Цумані й Клобучині на Луччині), українське населення почало творити самооборонні відділи. Творення таких відділів було konieczністю, не тільки, з огляду на загрозу з боку німців, але також з огляду на загрозу від большевицьких і польських банд, що щораз більше почали підносити голову на ПЗУЗ і чинити бешкети по українських селах.

Улітку 1942 р. обидві ОУН відослали в "ліс" значну частину своїх військових кадрів, що мали за завдання допомогти волинському й поліському населенню створювати самооборонні відділи. Такі військові відділи поставали, здебільша, в більших лісових масивах і вони, початково, складались з членів, або симпатиків даних політичних організацій. У цих лісах поставали вишкільні табори, в яких проводився регулярний військовий вишкіл. До речі, цей вишкіл був продовженням підпільного військового вишколу, що його вели обі організації від 1941 р.

Із рамени ОУН під керівництвом полк. Мельника поставали два табори. Один табір під керівництвом пор. Блакитного був розташований у південній Крем'янецьчині, другий табір, під керівництвом пор. Білого в Володимирщині. Мабуть існував ще третій табір, під керівництвом пор. Волинця, в Рівенщині.

Із рамени ОУН під керівництвом Степана Бандери, перші самооборонні відділи почав організувати Сергій Качинський — "Остап". Для підсилення цієї роботи відійшли на ПЗУЗ пор. Василь Івахів ("Сонар", "Сом"), що був, до цього часу, командиром підпільної підстаршинської школи в Поморянах. Восени 1942 р. з найкраще вишколених вояків самооборонних відділів ОУН під керівництвом Степана Бандери створено: "Першу сотню УПА", якою командував пор. Іван Перегійняк ("Довбешка", "Коробка"). Характеристичною ознакою цієї сотні був факт, що її командир і більшість бійців — це були поліщуки.

Услід за цією сотнею поставали теж інші "сотні УПА": в р-ні Кольки — Степань (к-р "Ярема"), в Пустомитських лісах (к-р "Дорош") і в Крем'янецьчині (к-р "Крук"). Усі ці сотні називали себе "сотнями УПА".

Немає найменшого сумніву, що, від лютого 1942 р., існували на ПЗУЗ також збройні відділи під командуванням от. Тараса Бульби-Боровця. От. Тарас Бульба прибув на Волинь, 1940 р., щоб організувати повстанський рух проти большевиків. У 1941 р., коли вибухла війна, от. Тарас Бульба організував військову формуцію "Поліська Січ", що провадила военні операції в р. м. Олевське на східному Поліссі. Тоді вона кооперувалась з Білоруською Народньою Самообороною під командуванням к-ра Вітушки.

Коли німці виявили своє неприхильне становище до української державності й почали ліквідувати всі прояви незалежного українського життя, "Поліська Січ" офіційно розв'язалась (16.II.1942). Її командир і бійці перейшли в підпілля й почали творити підпільні військові відділи. Ці відділи називали себе Українською Повстанчою Армією (УПА). Осередком діяльності цих відділів був Людвипольський район, рівенської області. Відділи оперували в округах Рівне, Костопіль, Сарни, головню в лісах уздовж р. Случ.

Таким чином, восени 1942 р., на ПЗУЗ існували три різні українські військово-повстанчі формуції. З приводу цього існує поважна контрверсія щодо цього, коли виникла УПА, скільки років вона існує, хто її ініціатором, тощо. З приводу цього бажаємо збратися слово.

Наша історія стосується Української Повстанчої Армії (УПА), що виникла з військово-повстанчих формуцій ОУН під керівництвом Степана Бандери, що нею сім років командував ген. Тарас Чупринка і що нею, під сучасним пору, командує полк. Василь Коваль. Безперервність такої традиції стверджує ГК УПА — ген. Тарас Чупринка у своєму Наказі до УПА з дня 14 жовтня 1947 р.:

"Минає п'ять років з того часу, як член ОУН ОСТАП почав на Поліссі організувати збройні групи для боротьби з окупантами України. Маленькі ці групи, борючись рівночасно з німцями й большевицькими партизанами, дали початок новим формам революційно-визвольного руху — Українській Повстанчій Армії".

Словами цього "Наказу", що вже був нами цитований, ГК УПА цілком ясно виявив свій погляд на початки цієї УПА, якою він командував від 27.I.1944 до 5.III.1950 р.

У 1943 р. велись переговори між представниками трьох військово-повстанчих формуцій про об'єднання їх у одну Українську Повстанчу Армію. Ці переговори не дали жадних результатів. Причин цього неуспіху слід шукати не так у політичних орієнтаціях окремих партнерів, як у моментах психологічного порядку. Ці моменти продовжують існувати, що більше, їх ніхто не збирається затушувати, навпаки, їх щораз більше підсичують. Із цієї причини, в майбутньому, слід сподіватись подібних конфліктів з очевидною шкодою для загальної української справи.

Коли не було психологічних підстав для добровільного об'єднання цих груп, сильніша група перевела це об'єднання силою. В серпні 1943 р. курінь УПА з групи УПА "Заграва" (Дорош) перебрав групу УПА от. Тараса Бульби-Боровця без одного пострілу. Роззброєно також військово-повстанчі формуції ОУН під керівництвом полк. Мельника. До цього часу й після нього не було жадних боїв, чи сутичок, між окремими групами. Значна частина

старшинського й рядового складу обох груп влилась в УПА й до-
там перебуває, якщо не загинула в боротьбі проти большевицьких
окупантів. Із частини "мельниківців" створився т. зв. Український
Легіон Самооборони, що став німецькою допоміжною частиною
остаточно, ввійшов до складу І. Української Дивізії.

Коли дивимось на ці події з історичної перспективи, можемо
жаліти, що українські патріоти не зуміли перебороти цих різних
що їх ділили. Але самим цим подіям не можемо відмовити логіч-
й закономірності. ГК УПА мусіла, так, чи інакше, підпорядкувати
собі всі військові формації на терені своїх дій, якщо не хотіла до-
пустити до анархізації української визвольної боротьби.

На початку 1943 р. до УПА перейшов, майже в повному скла-
ді, український курінь допоміжної поліції, що був перетворений
з двох куренів Українського Легіону (офіційно назва: "Дружини
Українських Націоналістів"). Цей курінь дав значну кількість ста-
шинських і підстаршинських кадрів для УПА, а крім цього, з хо-
дом часу, колишні легіонери укомплектували два курені УПА
"Дружинники" й "Галайда". Курінь "Дружинники" оперував
р-ні м. Броди; він дуже збільшився вояками дивізії "Галичина" пі-
сля нещасливого бою дивізії коло цього міста, в липні 1944 р.

На цей час припадає теж організація військових штабів до
УПА. Щоправда, Краєві військові штаби (КВШ) діяли на ПЗУЗ.
Львові й у Карпатському краю від 1941 р. й організували підпіс-
ний військовий вишкіл. Тепер прийшов час на створення Штабу
УПА-Північ, що від серпня 1943 р. став ГК УПА. Першим завданням
Штабу УПА-Північ було створити важко доступну для ворога ба-
зу, де могли б організуватися й вишколюватися нові відділи УПА.
За таку базу визнано терен волинського Полісся, на північ від за-
лізничної лінії Ковель-Сарни, але цей терен був у руках больше-
вицьких банд. Це були, щоправда, невеличкі банди, що проникли
сюди з Білорусі, але вони мали повний контроль цього терену
своїх руках. Таким чином, першу сотню УПА кинено проти цих
банд і вона, справді, очистила від них терен районів Сарни — Ду-
ровиця — Володимирець і Морочно. Окремі банди розбито й про-
гнано їх — на Схід, за р. Случ і на Північ, за р. Прип'ять. У ці
акції, що відбувалися взимку 1942/43 р. здобуто значну кількість
зброї і військових припасів.

З черги, перша сотня УПА звернулася проти німців. Дня 7 лю-
того 1943 р. сотня ця зробила успішний наскок на районний центр
— м. Володимирець. Розбито станицю німецької жандармерії, роз-
бито "шуцманів" і козаків на німецькій службі, здобуто зброю
трофеї. У бою визначився сотенний командир пор. Перегійняк-Ко-
робка.

У лютому 1943 р. сотня продовжувала діяти в цьому районі.
Вона розгромила нові большевицькі банди біля с. Заморочене,
здобула багато майна: коні, харчі, шкіру, мануфактуру і т. д. Але
її натиск на районний центр — м. Висоцьке був невдачний. Німець-
ка залога була попереджена й вона разом з "батальйонцями" від-
била наступ сотні. У цьому бою загинув командир першої сотні
УПА — пор. Іван Перегійняк (22.ІІ.).

У другій половині лютого 1943 р., до теренів зайнятих відді-
лами УПА наблизилася велика група большевицьких партизанів
ген. Сидора Ковпака. Ця група сформувалася в Україні, в Сумсь-

кій області, звідкіль перейшла на Білорусь. Узимку 1942 р. вона
перетворювалася в р. озера Князь. Склад цієї групи був підкрес-
лено український. Ця чисельна група (2000-4000 бійців з обозами)
мала завдання пройти через Західню Україну в Карпати й закріпи-
тися в Карпатських горах.

Під кінець лютого 1943 р. коваківці перейшли в Степанський
р-н і тут уперше стрінулися з українськими повстанцями. Повстан-
ці зайняли переправу через р. Горинь і запропонували коваківцям
переговори. Ці переговори справді відбулися; у них брали участь
курінний УПА зі своїм підлітхувником, а з боку партизанів сам
ген. Ковпак, його шеф штабу Руднев та начальник розвідки Вер-
шигора. Представники УПА намагалися довідатися, куди маршу-
ють коваківці й, остаточно, обіцяли їх перепустити через р. Го-
ринь. Проте, ген. Ковпаків не подобалося насичення терену пов-
станськими відділами і він повернув за р. Случ. Тут Ковпак маршу-
вав уздовж колишнього польсько-советського кордону, виминаю-
чи села й ліси, зайняті українськими повстанцями. По цьому марш-
руті група Ковпака знову наблизилася до р. Горинь. Переправа
знову була в руках повстанців (курінь УПА — кр. Гонта), але во-
ни погодилися перепустити Ковпака, якщо він їм віддасть повстан-
ський санітарний обоз, що його коваківці захопили подорожі.
Коваківці санітарну частину віддали, але застрілили "дядька Ми-
киту", що перебирав від них ранених 29).

За р. Горинню коваківці помандрували в Суразькі ліси й, звід-
тіля, перейшли до Галичини. У липні 1943 р. з'явилися вони, не-
сподівано, в Склатському повіті. Німці не ставили їм спротиву.
Поява відділів Ковпака була причиною створення Української На-
родньої Самооборони (УНС) у Галичині, що в дальшому ході по-
дій розвинулася в групу УПА-Захід.

29) Дивись — дуже цікаві й добре написані спогади П. Вершигори: "Люди
з чистою совістю". Москва, 1952. У книжці багато згадок про зустріч з україн-
ськими повстанцями. Також книга С. Ковпака: "От Путивля до Карпат", Москва-
Ленінград, 1945.

Група УПА "Заграва" — Волинь 1943 р.

У березні 1943 р., інша большевицька партизансько-розвідна група полк. Медведєва старалась перейти через р. Случ у район зайнятому УПА. У нічній бою з 6 на 7.III. її прогнано назад р. Случ. Треба сказати, що большевицькі партизани вільно порушались в терені, зайнятому УПА от. Бульби-Борівця, яка заключила з большевицькими партизанами договір про "нейтралітет" перемир'я між ними тривало довше, ніж шість місяців (30).

Значним підсиленням УПА, а рівночасно дуже душкуним ударом для німців, був масовий перехід усіх українців "шумчанів" що стався між 15.III. і 10.IV. "Шумчани" перейшли до УПА переважно зі зброєю в руках. Перед переходом ліквідували, звичайно, німецьку владу в осідку своєї станиці. До УПА перейшла теж поліційна школа зі своїм командиром — полк. Ступницьким, що під прибраним прізвиськом Гончаренко очолював Штаб УПА-Північ.

Посилена УПА почала, в березні 1943 р., просуватись з волинського Полісся в інші райони. Зі Сарнищини, УПА поширила свою дію на Костопільщину (Пустомитські ліси) й р-ни Колики — Ступань. На півдні, створилась нова сильна база в Крем'янецьчині. Початком квітня повстанчий рух перекинувся на Горохівщину, Володимирщину, дійшов широким фронтом до р. Буг і пересунувся, на північ, у Ковельщину.

Упродовж місяця березня відбулось уже багато боїв з німцями. Наскок на фабрику в Оржеві, де знаходилась більша кількість зброї і амуніції був успішний, хоч під час цієї акції згинув Сергій Качинський-Остап (вночі з 10/11.III). У засідці б. с. Корчин, р. Деражне (15.III) розбито більший відділ німців. 28.III. відділ УПА опанував р-ний центр: Олику. Наступного дня відбито (разом "бульбівцями") концентричний наступ німців на м. Людвипіль. Перші квітня були бої коло м. Деражне, Луцька, Ковля, Крем'яної. У Луцьку розбито лагер полонених, у Ковлі лагер полонених в'язнів. Начальник тюрми влегшив відділові роботу й відійшов ним у ліс.

4. ПОШИРЕННЯ ДІЇ УПА

У першій половині квітня 1943 р. український повстанчий рух цілком охопив Волинь і значну частину Полісся. У руках німців залишилися тільки більші міста й містечка, в яких вони створили свої "штюцпункти" з сильними залогами. Вони пильно оберігали теж залізничні лінії, по яких шло постачання на східний фронт. Ці лінії охоронялись бункрами, в яких сиділи, переважно, мадярські залоги, та панцирними потягами. По волинських шосе постійно стояли панцирні авта.

30) Про "лісову дипломатію" от. Бульби-Борівця дивись в офіційній історії УПА — от. Тараса Бульби в "Українських Вістях" і в "Українській Землі" — органі СП — СЗУ — Нью Йорк ч. 1, 23-4, а також у книзі Медведєва: "Синіє духом", Москва, 1951. Переговори вів в імені Москви полк. А. А. Лукін партизансько-розвідною групою полк. Дм. Медведєва. Лукін зрівняв переговори, заключений уже "нейтралітет", коли довідався, що от. Бульба переговорює одночасно з представником Коха — Йоргенсом.

Цікаво, що поширення дії УПА, український нарід прийняв як гасло для розгромлення т. зв. "лігеншафтів". Тоді розгромлено й спалено багато "лігеншафтів", на яких українські селяни мусіли працювати, як кріпаки під доглядом німецьких "ляндвіртів". Із багатьох районів Волині й Полісся зникли тоді німецькі ляндвірти й жандарми й більше вже до них не повернулися.

Для ведення поліційної служби спровадили німці поляків згл. набрали їх з місцевого польського елементу. У скорому часі сформовано з поляків три поліційні батальйони, що були розташовані в Ковлю, Рожищах і в Олиці. Батальйони ці мали польський старшинський і підстаршинський склад і підлягали штабові ЕБ ("Банденбекемпфунг" — поборювання банд). Крім цього створено значну кількість станиць польської поліції на місці колишніх українських "шумчаншафтів", що пішли в "ліс". Уся ця польська поліція на Волині складалася з елементів, запаморочених шовіністичною дурійкою, що горіли ненавистю до всього, що українське. Оця поліція виявила себе пізніше ревним і вірним помічником гештапо в боротьбі з українським визвольним рухом.

Польська шовіністична дурійка на українських землях, ворожа постава великої частини поляків до українського народу, їх співпраця з усіма окупантами українських земель проти українського визвольного руху були причиною кривавої польсько-української війни на Волині, на Холмщині й, пізніше, в Галичині. Цієї війни поляки не виграли, про що будемо розказувати в іншому розділі. У наслідок цієї війни сотні тисяч поляків мусіли покинути української землі й цієї відступ слід рахувати ще одним осиковим колом у могилу польської експатрії на Схід.

Уночі з дня 21 на 22 квітня сильні відділи УПА перевели наступ на Іванову Долину (каменоломня в Костопільщині). Німці були тут добре укріплені і за всяку ціну боролися цей важливий

УПА — Північ 1943 р. 1. Ростислав Волошин-Павленко, 2. к-р Еней, 3. інж. Омелян Логун-Іванів

для них господарчий пункт. У висліді бою спалено кілька вулиць міста, зірвано два залізничні містки, знищено різні магазини, здебільшого зброю й одну тонну вибухових матеріалів. Втрати ворога включуючи поляків, що брали чинну участь в бою поруч німцями були дуже великі, вони йшли в сотні вбитими. Втрати УПА були також значні.

У квітні повстанці робили теж наскоки на Горохів (22.IV.), карний табір у Горохівщині (3/4.IV.), на Цумань (12./13.IV.), Олику. В Крем'янецьчині, в селах довкруги гурбеських лісів, розгромлено мадярські карні експедиції і мадярський командант Дубна попросив УПА про перемир'я³¹). Большевицьких партизанів, що пробували із-за р. Случ проникнути в погоринські ліси (16.IV.), розбито в бою між с. Яполоть і Вілька. Недалеко, біля Постійно розгромлено відділ СД і ґештапо з Цуманя (4.IV.). Цьому бою німці втратили 2 важкі кулемети, радіостанцію, дві пари амуніції, кріси, револьвери, полеву аптеку.

Великдень 1943 р. проводили українські повстанці в дуже важких обставинах. Сотні воїцтва сповідалися й приймали Причастя. До поліських відділів УПА інтендатура УПА привезла десятки возів пасок, масло, ковбасу, яйця та інші святкові дарунки. Відділи брали організовану участь у Богослуженнях, священники виголошували зворушливі проповіді до воїцтва. Після свячення пасок відділи збиралися із своїми командирами при святкових столах³²).

Святковий настрій куреня УПА (к-р Олег), думали стривожити німці й большевицькі партизани. Німці обстрілювали становища українських повстанців коло с. Сильне кулеметним, гарматним і мінометним вогнем. Від гарматних стрілен загорівся ліс і пали на просторі 10 км. навздоовжки та 2 км. навширшки. Німці, порушивши завзятий спротив повстанців, відступили. Знов же, чергові партизани захотіли нажитися на упівському добрі й покусити повстанських пасок. Господарська чота навіть втратила підводу з подарунками. Коли ж повстанці стали наступати, то партизани втратили не тільки здобуту підводу, але й власну підводу з награбованими безрогими та двома скриньками мін до міномета. Дня 28.IV. повстанці к-ра Олега розбили свіжу большевицьку бригаду коло с. Журавичок. Це було "соединение" тількию скінуте парашутистами. У бою згинув його командир, при якому знайдено кументи, що він ще на початку квітня був у Москві.

З подій, що мали місце в квітні 1943 р., дуже глосним, у лій Кам'янець-Подільській області був протинімецький виступ тальйону українських "шущманів", що стояв у Ярмолинцях. тальйон перебрав уночі з 10/11 квітня своїх старшин і рушив північ на з'єднання з УПА. У Теофіпольських боях прийшло бою між "шущманами" й німцями. Під час бою німці почали лосниками звивати "шущманів" до повороту, обіцяючи їм прощ

ня всіх провин. Тоді прийшло в батальйоні до розламу між українцями й поляками (в батальйоні було 60 поляків). Поляки-батальйонці повернулися, на слово до німців, але німці їх розстріляли. Українці відійшли малими групами на північ і пробігли до УПА. Частина "батальйонців" повернулася, одначе, в Сатанівський р-н і створила там повстанський відділ. Командував ним "Вітер" — людина надзвичайно смілива й енергійна, що вславився блискучою втечею з тюрми СД у Старокостянтинові.

У квітні почав діяти в Ковельщині загін УПА "Помста Полісся". З руки повстанців цього загону згинув, у перших днях травня, на шляху Ковель-Берестя, — Віктор Люце, шеф німецької СА, один з найближчих співробітників Гітлера. Засідка була організована недалеко села Кортиліси, що минулого року, разом з населенням і священником, було до тла знищене німцями. Німці ніколи не признались до того, що Люце згинув з рук українських повстанців. Вони повідомили, що він згинув у автомобільній катастрофі. Ця версія відповідала трохи дійсності. Автомобіль Люце розірвався повстанською міною.

Німці не могли признатись, що Люце згинув з руки українських месників. Таке признання було б кинуло жмут світла на політику німців в Україні. Перед світом, німці хотіли вдавати "визволителів" України. Тимчасом, світ дізнався б, що в Україні існує український збройний резистанс проти німців, що цей резистанс відповідає терором на німецький терор, що відносини вже стали того роду, що німці навіть не вміли організувати безпеку своїх високих достойників на українських шляхах.

Від довшого часу українські повстанці полювали на крем'янецького гебітскомісара Мюллера, відомого терориста й садиста, що сам розстрілював українців і підпалював їм села. Дня 7.V. біля с. Смиги, на шляху з Крем'янця в Дубно їхало добре відоме авто гебітскомісара. Повстанці знищили авто, але в ньому не було Мюллера, тільки митрополит Автономної Церкви — Олексій (Громадський). Митрополит згинув у цьому атентаті.

Митрополит Олексій згинув у наслідок атентату, приготованого на крем'янецького гебітскомісара. УПА й українське підпілля не мали найменшого наміру його вбивати. Хоча сама думка про "автономію" української православної церкви і її підлеглість під московського патріярха була осоружною в колах православних українців, проте широкі кола українського православного громадянства з вдоволенням прийняли факт церковного поєднання Автономної Церкви й УАПЦ, що стався в Почаєві, 8.X.1942 р. УПА й підпілля теж схвалювали цей акт, що був дошкульним ударом по церковній політиці німецьких окупантів в Україні. Це з боєм стверджує райхскомісар Кох у своїй "Інструкції"³³).

Приписувати вбивство Митрополита Олексія колам УПА й підпілля немає підстав. Втручання до церковних справ ніколи не належало й не належить до завдань УПА й українського підпілля.

31) Лист мадярського команданта з Дубна, писаний "карпато-руською" мовою, зберігається в архівах ЗП УГВР. Ці перші контакти були відновлені тільки тоді, коли вони довели до заключення перемир'я з мадярською армією в Карпатах.

32) Дивись — цікавий і настроєвий спогад учасника: "Наш Великдень" великодньому числі "Гомону України" за 1950 р.

33) У своїй "Інструкції" Кох нарікав, що фельд-маршал фон Бок "іменував" Полтаву М. Скрипника єпископом, а цей "зміг втяти штуку і поєднав дві українські церкви, що досі стояли вороже одна проти одно" і цим створив для себе "політичні труднощі". Єп. Мстислав Скрипник був дійсно ініціатором поєднання.

Ріст і поширення УПА виявили деякі характеристичні риси цієї підпільної армії, які не мають аналогії в підпільних рухах й арміях часу II. Світової війни. Одною з таких рис УПА є її гін до опанування теренів, до творення, на тих теренах, "підпільних держав". Уже на весні 1943 р., на Волині й Поліссі, а від осені 1943 р. в Галичині, існували, якщо вжити німецької термінології, "заражені бандами райони", що цілком вирвалися з-під контролю німецької адміністрації. За ними слідували "політично дуже вразливі райони", яких населення стояло під переможним впливом УПА. Такі райони, за німецькими свідченнями мали "подвійне обличчя", вдень працювала, як і досі, німецька адміністрація, але "вночі весь край — поза містами, немов островами — був опанований УПА: по лісах — виправи в стрілянні й будова сховищ, на шляхах — транспортні боеприпасів, перемарш з'єднань, постійні контролі й патрулі, по селах — постійні війська, яке годувала людність". Підпільна адміністрація "обмежувала щораз далі функціонування адміністрації. Будь-яка німецька адміністраційна діяльність, що перекрещувалася й суперечила інтересам українського народу, — перебільшені вимоги хлібоздачі, пересадний набір робітників до Німеччини, — натрапляв на запеклий спротив людности, що тепер набрав виразного політичного характеру й на кожному кроці давав відчуття, що ним керує одне центральне керівництво" 34).

Оцей розвиток, в очах німецького спостерігача, був "поєднанням українського підпільного руху з населенням". Це вірно, УПА дійсно була широким народним рухом, що мав корінь у прагненні широких народніх мас до визволення й до самостійного незалежного життя. Усі підпільні армії й рухи, що існували в Європі під час II. Світової війни, мали підтримку посторонніх сил, що були зацікавлені в їх існуванні, за винятком УПА. УПА такої підтримки не мала, бо обі ворожі сили, що зводили з собою кривавий герц на Сході, були рівночасно ворожими для УПА, а західні альянти не інтересувались УПА, бо її дії не вміщались в їхні стратегічні й політичні плани. Отже, УПА не була явищем, що постало на замовлення посторонніх сил і виконувало їх доручення, але була суверенним українським чинником, що виконувала тільки накази своєї команди. Брак посторонньої підтримки заступала всестороння підтримка українського народу. УПА постала згідно з прагненням українського народу й тому нарід дорожив нею, вважав її рідною армією й оточував її любов'ю й піклуванням. Ідеї, голошені УПА в її численних підпільних виданнях і на багатьох мітингах з населенням, цілком відповідали прагненням широких мас, що щораз більше переконувалися про те, що УПА бореться за волю й добробут широких українських мас.

Оце "поєднання" широких українських мас і УПА, дало в результаті "повстанські республіки", або, як їх Степан Хрін називає — "підпільні держави" 35). Адміністраційний апарат цих "повстанських республік" охоплював різні ділянки поточного життя (адміністрацію, безпеку, зв'язок, господарство, адміністрацію лісів, куль-

турно-освітні справи, кооперацію, виробництво, суспільну опіку й охорону здоров'я), при чому цей апарат намагався розв'язувати всі справи не тільки під кутом забезпечення УПА, але й під кутом забезпечення широких мас українського населення. Одною з найважливіших справ з цієї ділянки було переведення в життя "Розпорядження в земельній справі", виданого ГК УПА, "як найвищої і єдино суверенної влади на звільнених землях України", дня 15 серпня 1943 р. 36). Згідно з цим розпорядженням земельні відділи УПА перевели велику роботу по наділі безземельних і малоземельних селян землею. Селянам вручали "Акт наділу землі". Замени УПА почала діяти теж "Дирекція лісів при ГК УПА", що призначала лісників і давала асигнацію на паливо й будівельний матеріал. Було багато випадків, що низова німецька адміністрація зверталась до упівської "Дирекції лісів" за такими асигнаціями.

Одним із найважливіших завдань підпільної адміністрації була організація самооборони українського населення. У цьому часі, українське населення жило немов у часі набігів татарських орд. Кожної хвилини можна було сподіватися наскоку різношерстних ворожих банд на українське село. З метою самооборони населення, потворено т. зв. СКВ — Самооборонні Кушові відділи, в силі одного роя до чотири на село, призначено варту й стежі, алярмові сиїнали і зв'язок 37).

36) Текст "Розпорядження в земельній справі", надруковано в підпільній газеті "За Самостійну Україну", рік III, ч. 8, з дня 24 жовтня 1943 р.

37) Див. Е. Пріпа: "Самооборонні Кушові Відділи (СКВ)" в "До зброї" ч. 12/25, 1951.

Кіннотчики УПА — Північ 1943 р.

34) Дивись серія статей у "Сучасній Україні", Мюнхен: "Німецькими очима", в яких німецький спостерігач УПА й українського підпілля додає свої оцінки й оцінки. Подробіші дивись в "Бібліографії".

35) Дир. Степан Хрін: "Крізь сміх і сльози". Вид. "До зброї", Мюнхен.

5. НІМЕЦЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКІ АКЦІЇ ПРОТИ УПА

Ріст і поширення УПА не давали спокою, ані німецьким окупантам, ані більшовикам, що вже збиралися повернутися в Україну. Практичні німці боялися, перш-за-все, за живих і їх вислідів, — контингенти. Кох дорбе знав, що його позиція буде в Гітлера й Герінга тим сильніша, чим більше поїздів з українським збіжжям і харчами він вишле до Німеччини. Поширення УПА вдарило в основи його позиції. Знов же більшовики розцінювали УПА, як поважну ідеологічно-політичну силу, що вдарила в самі основи більшовицької імперії.

Так, чи інакше, німці й більшовики зайняли однозгідне становище в відношенні до українського визвольного руху, до УПА. Вони визнали, що це ворог, якого треба поборювати з усіх сил. І вони немов порозумілись, щоб УПА однозгідно поборювати. Вони подали собі руки для спільних акцій проти УПА. Є багато документів, які свідчать про співпрацю німців і більшовиків в поборюванні українського визвольного руху.

Німецькі акції проти УПА були дуже нескладні. Німці вважали, що УПА можна буде побороти силою й брутальністю. Для тієї мети вони вживали: (а) пропаганди і (б) терору, що мали заламати українське населення та (в) мілітарних акцій, що мали розгромити й розпорошити українські "банди".

Після широкого започаткування масового терору в 1942 р. (Кам'янець - Подільський — 160, Чумань — 71, Клобучин — 123, Чортків — 52, Львів — 28, крім цього цілком знищені села Кортисі, Дремльово й Камінка кобринської округи і т. д.), масовий терор німецьких окупантів продовжувався з нестримною силою впродовж цілого 1943 р. Дня 23.II німецькі душоуби розстріляли в Крем'янці 40 українських закладників, 8.III. — 485 в'язнів рівненської тюрми, 38), 16.III. — 600 душ с. Ремель, олександрійського р-ну, в цьому часі, в Житомирі, 120 людей разом з дітьми, і т. д. Дня 10.IV., перед мілітарною акцією проти українських повстанців у Горохівщині, вимордовано 425 душ українського населення в с. Княже.

Першою більшою мілітарною акцією проти УПА була акція на Горохівщині. Вона тривала три тижні й у ній уперше брали участь німецькі танки й літаки. Акція почалась наступом на с. Сільце, в якому перебував відділ УПА к-ра Грома. Дня 9.V. німці провели велику акцію на Скабарівський ліс, в якій брали участь 5 літаків і на с. Скабарівщину. Чот. Сумний ув'язався в бій з німцями, що вступили в Скабарівщину й витримав з рой. Шумом на своїх становищах, не зважаючи на обстріл з літаків. За цей час населення села зуміло втекти в ліс і німці встигли вбити тільки 28 осіб. Розбити повстанців, не зважаючи на підтримку літаків і танків, німці не змогли. Дня 7.V. вони знову повторили акцію на Скабарівський ліс.

Травневі бої поширились також на берестечківський р-н. У лісі коло с. Лобачівка відбувся великий бій з німцями, що мали

танк і три гармати. Бій тривав 10 годин і в ньому вбито 30 німців, знищено 8 автомашин, здобуто багато зброї й амуніції. Про цей бій німці, пізніше, оповідали, що повстанців було 2000.

У середині травня німці почали акцію на терені Луччини й Костопільщини. Бої почались вже 9.5. коло с. Яполоть над р. Горинню. Три дні пізніше німці вдарили великими силами на Колківський р-н. У м. Колках було 5 повстанських шпиталів з 80 ранених. Серед клевету боїв подруга Циганка зуміла вивекувати ці шпитали в ліси. На підступах до м. Колки повстанці дали, переважаючи силами ворога, завзятий бій (13.V.). Там під с. Чернишем, повстанці мали втрати: загинули пор. Василь Івахів ("Сонар"), пор. Юліан Ковальський і хор. Семен Снятецький ("Дружинники"). Інший німецький відділ напав на с. Любешу над р. Став. Тут німці попали в засідку й втратили 11 авт і 35 вояків убитими.

У червні 1943 року акція проти УПА поширилась на цілу Волинь. Німці створили окремий Штаб "ББ" з осідком у Володимирі під проводом СС штурмбанфюрера Плятле й підпорядкували йому всі військові й поліційні відділи для поборювання УПА. Ці відділи для червеневої акції, збільшено, напр. до існуючих, на Волині, 11 змоторизованих з'єднань німецької поліції, німці спровадили ще 5 нових з'єднань. Створено 5 баз для концентричного наступу на "банди": Любомль, Володимир, Горохів, Дубно, Гоща. Провід над червеневою акцією обняв ген. Гінцлер, який у своєму наказі ч. 41 наказував: "Повстання мусить бути знищене, а цілий простір опанований пропагандивно й господарчо". "Хребет банд мусить бути зламаний". "Активним і рухливим способом вислідити й знищити банди".

Велика червенева акція не дала німцям майже жадних результатів, бо розвідний відділ ГК УПА роздобув завчасу німецькі накази до акцій (наказ Гінцлера ч. 37 з дня 8.V. і ч. 41 з дня 28.V.).

Артилерія УПА — Північ 1943 р.

38) Газета "Волинь" за 18-е березня 1943 р. повідомила про масовий розстріл українських в'язнів рівненської тюрми під наголовком: "Кара за вбивство". В'язнів розстріляно за розпорядженням шефа поліції безпеки і СД.

Відділи УПА були попереджені про маршрути німців для "активно-го й рухливого способу вислідити й знищити банди". Таким чином моторизовані з'єднання німецької жандармерії мандрували: 58-е з Дубна до Острога, 60-е з Кобриня до Турійська, 47-е з Матівея до Лаврова, 48-е з Любомля до Гощі й ніде не натрапили на "банди". Зате там, де їх не сподівались (до речі, німецькі розвідочні дані про розташування відділів УПА були дуже скупі), вони були й робили успішні засідки на ворога (5.VI. — Дюксин, над р. Горинню). Найбільш удалий був наскок відділів УПА на німецький поїзд між ст. Немовичі й Малинська уночі з 23 на 24 червня. У цьому нападі знищено майже 150 бійців гештапівського карально-го загону, що вертався з акції і здобуто велику кількість зброї та амуніції. Напад цей виконали сотні УПА к-ра "Дороша" й "Яреми", при чому оба командири були, в цьому бою, ранені 39).

Звичайно, німці не могли бути вдоволені акцією ген. Гінцлера. Тоді саме Розенберг відвідував Україну й, звичайно, Кохові було дуже незручно, що його політика "твердої руки" дає такі малі результати. Да речі, серед самих німців ставав щораз більший спротив проти безглуздої політики Коха й його співпрацівників і меморіяля, навіть нацистських партійців, сипались до Берліна один за другим. Для рятування свого престижу, Кох рішив, за всяку ціну, ліквідувати УПА. У порозумінні з Гімлером він спровадив на Волинь великого спеціаліста для побороювання "банд" — генерала фон дем Баха, відомого, пізніше, як пацифікатора варшавського повстання. Цей німець, польського роду (Залевскі), прославив себе на Волині, як один з найбільших катів українського народу. Кривавий терор, що його розвели загони фон дем Баха на волинській землі, переходять своїми розмірами всі злочини, що їх поповнили нацистські варвари під час II. Світової війни. З подивом гляділи на подвиги "уповноваженого райхсфюрера для побороювання банд" — СС обергруппенфюрера й генерала поліції — фон дем Баха, в Москві, й посилали йому тисячі червоних партизанів з допомогою.

Ось так, на початку липня, насунали великі большевицькі банди на Любомельщину. Одна банда загнала аж у Вербський р-н на Володимирщині, але більша частина зупинилася в Голованському р-ні. Банди ці нараховували понад 1000 бійців. Проти банд виступили бійці УПА групи "Турів" (к-р Рудий). Остаточний погром банд стався між с. Гай і Ставки. Большевики втратили вбитими 287 чоловіків і мали багато ранених. Їх просування на південь спинено. Коли вже було по всьому, на цих теренах з'явилися німці й почали палити українські села (Руда, Підгороддя і т. д.).

Офензиву проти УПА готував фон дем Бах методично. Почалося від насичення Волині німецькою пропагандивною літературою, що їх скидали німецькі літаки в усіх закутках. Не можна сказати, щоб ця пропаганда не була плітка й примітивна. На думку пропагандистів фон дем Баха, в усьому нещасті Волині були винні "галичани", "галиційські підбурювачі", "галицькі жида" (так!) — (який знайомий мотив!), що без решти запродалися большевикам (ОУН скинуло маску та виявило, що воно нічим не різниться

39) Див. опис засідки в підпільному виданні: "У боротьбі за волю — під бойовими прапорами УПА". — Передрук: Авсгбург 1949. ЗЧОЗН. ст. 29-31.

від сфанатизованих орд жидівсько-большевицьких бандитів"). Далі йшли нарікання на злочини "бандерівців", на їх криваві оргії й грабунки. Звідтіля висновки: "оунівці мусять бути покарані, щоб український нарід міг жити". Тому український нарід мусять "зголошувати кожного бандита, кожного бандерівця німецьким урядам", або "гнати тих хлопців через границю назад до Галичини". Щоб переконати українське населення, що "в провіді ОУН сидять агенти Москви", німці поширювали провокативну листівку в російській мові за підписом, нібито, советського маршала А. Васілевського, що зверталась до "українских партизан Волини і Поділля" й обіщувала, що советське правительство готове "вождя и Руководителя Степана Бандеру ввести в состав украинского советского правительства". І зараз за нею з'являється листівка до "Українців Волині й Поділля", підписана "Леонтієм Марковським українському народові відданим і вірним", що кличе "карти розкриті", "геть із зрадниками українського народу" і взиває "матері й жінки", щоб витягали синів і чоловіків з лісу. До речі, на провокативну листівку Васілевського покликався у своїй відозві сам фон дем Бах.

Коли б "усовіщування" українського населення не дали наслідків, то фон дем Бах грозив "страшним Божим (так!) судом" над народом. "Бандити вже відчули на собі силу німецької "люфтваффе" й "справедлива кара від міцної німецької зброї" чекатиме всіх, хто протиставляється німецькому війську. Ці погрози, очевидно, не перешкоджували фон дем Бахові кричати: "Українці в лісах! Тут говорить німецький райх в імені Європи та її великої і старої культури". До речі, наголошення німецької культури й "вищої" місії німецького народу в боротьбі з большевизмом було частим мотивом німецької пропаганди.

Пом'якшивши отак терен Волині й Полісся своєю пропагандою, фон дем Бах приступив до переведення широкої терористичної акції проти українського населення. Першим її етапом були масові арешти української інтелігенції, що її перевели по всій Волині німці, вночі, з дня 15 на 16 липня. Арештовано тоді понад 2000 українських громадян, з того в Крем'янці 280, в Рівному 200, в Луцьку 160 і т. д. Багато арештованих німецькі душогуби негайно розстрілювали (Ніна й Ольга Куцевич, Олександр Бусель і т. д.).

Рівночасно німецькі літунські ескадри вилітають на бомблення українських сіл. Здається, не було тоді села на Волині, яке б не пережило відвідин німецьких літаків. Особливо сильно бомблено села на південь від Луцька: над р. Стиром і Полонкою (Несвіж, Лаврів, Ставрів, Радомист, тощо). Навіть людей, що працювали на полі, обстрілювали кулеметами з літаків.

Дальшим етапом терористичної акції були наскоки загонів фон дем Баха на українські села. Ще й досі годі збагнути, на яких засадах німці плянували ці удари. Звичайно, терпіли села, що не брали надто активної участі в боротьбі УПА.

Фон дем Баха спеціальність: палення живцем людей. Дня 2 липня німці з поляками й узбеками наскочили на с. Губків, людинського району. Карателі зігнали людей до місцевої церкви й підпалили її. В огні палаючої церкви згинув священник о. Венедикт Корницький, псаломщик Борис Петрів і сотні українських мужиків,

жінок і дітей. Цього ж дня німці вчинили таку саму криваву розправу в с. Великі Селища, того ж району.

Дня 14 липня, німці з поляками й узбеками напали на чесько-українське село Малин, острожеського району на Дубенщині. Польська поліція й узбеки під німецькою командою загнали людей до місцевої дерев'яної церкви, до шкільного будинку й до клунь, і всіх їх спалили. Страшний крик конаючих в огні людей було чути за 5 км. Згинуло тоді в огні 624 чехів і 116 українців.

Для порівняння: в с. Лідіце в Чехії, німецьке гештапо розстріляло 10.VI. 1942 р. — 187 чоловіків, у тому числі двох хлопців нижче 14 р. життя й одного старця понад 80 р. життя. 203 жінки цього села вивезено в концтабір Ревенсбрюк, дітей до німецьких сиротинців.

Про трагедію Лідіц знає цілий світ.

24 липня, великий німецький каральний загін у силі 500 воїнів рушив на сс. Туличів, Літин і Радовичі турійського р-ну на Ковельщині. Карателі спалили до тла с. Туличів, пів с. Літина й почали палити с. Радовичі. Вбили понад сотню українців. Але тут, з допомогою поспішили відділи УПА групи "Турів". Зав'язався великий бій, в якому розгромлено карателів. Німці втратили понад 100 вбитими, стільки ж ранених, кільканадцять автомашин, кухню, зброю, та, під прикриттям ночі, втекли до Ковля, знищуючи по дорозі навіть свої відзнаки.

Очевидно, повищі приклади, це тільки частина всього того, що діялось на Волині під час великої офензиви ген. фон дем Баха проти УПА. Це тільки частка того, що українцям довелося витерпіти впродовж цього кривавого літа 1943 р.

Останнім етапом акції фон дем Баха були мілітарні акції проти УПА. До цієї акції він ужив 50 танків і панцерних авт, 27 літаків, 10 змоторизованих батальйонів з важкою зброєю й артилерією й приблизно 10.000 німецьких і польських поліцистів та жандармів. Дальшими допоміжними частинами були мадяри й "батальйони", хоч одні й другі вважались, німцями, ненадійними в боротьбі проти УПА. На залізничних лініях уведено в дію 5 панцерних поїздів (базі: Ковель — 2, Киверці — 1, Здолбунів — 2).

Бої цих загонів з УПА розгорнулися по всій Волині. Цікаво, що й тепер німці не мали точного уявлення про розташування відділів УПА. Вони чомусь вважали, що головні сили УПА перебувають у південній Волині, у Володимирщині, Горохівщині, Дубенщині, Крем'ячечині. У цьому напрямі спрямувались головні удари німців. Тим часом, головні сили УПА перебували на північ від залізничної лінії Ковель-Здолбунів-Шепетівка, головню між р. Случ і Горинь і в лісах на північ від залізничної лінії Ковель-Сарни. У цих районах бойових дій було менше, що більше, тут не було навіть більшої акції.

В окремих місцях цього кривавого літа були такі бої (не враховуючи дрібних сутичок): липень 35, серпень 24, вересень 15. У боях цих УПА втратила 1237 старшин і бійців убитими й раненими, між ними декількох визначних керівників УПА й підпілля. Втрати цивільного населення, в наслідку акції фон дем Баха перевищали 5000 людей. Німці втратили понад 3000 вбитими й раненими. Крім оборонних боїв, УПА вела ціле літо зачіпні бої. Уночі з 16 на 17 липня великі відділи приступили до ліквідації відомого ворожого

осередку й центру різних протиукраїнських банд — Степанська гута. У наслідку цієї акції Степанська гута перестала існувати. Уночі з 29 на 30 липня відбувся найбільш вдачний напад на військовий поїзд коло ст. Маневичі. У поїзді здобуто велику кількість зброї та воєнних матеріалів. Уночі з 19 на 20 серпня відбувся наскок на м. Камінь коширський. Наступом командував к-р групи "Турів" — Рудий. Місто здобуто й воно до 17-ої години наступного дня було в руках повстанців. Здобуто цінні трофеї: понад 20.000 набоїв, 5 кулеметів, 4 машинні пістолі, понад сотню пістолів, 16 машин до писання, 4 радіоприймачі, 11 коней із сідлами, 7 мотоциклів, одну легкову автомашину й багато харчів. Узято 15 полонених. Ворог втратив понад 100 чоловіків убитими⁴⁰).

Поважним успіхом упівської зброї був теж триденний бій під Радовичами, дня 7-9 вересня 1943 р. Бої ці звели три курені групи УПА "Турів" з великою групою німців, що прибула з Ковля. У бою брали участь, по обох сторонах, артилерія, по німецькій стороні також панцерний потяг. У цьому бою, яким командував заст. к-ра групи "Турів" — Вошак, УПА розгромила німців. Втрати німців виносили 298 воїнами убитими й раненими. Здобуто трофеї: 5 скорострільні, багато крісів й автоматичної зброї, боеприпаси. Перемога під Радовичами викликала велику паніку в Ковлі; німці говорили про тисячі українських повстанців і готувались до евакуації⁴¹).

Немає сумніву, що офензива фон дем Баха не дала йому бажаних результатів. Про ліквідацію УПА не було й мови. Жалючий терор тільки посилював УПА, бо хто почувався загроженим, той утікав у "ліс". Населення бачило в УПА одинокую оборону й підтримувало її з усіх сил. Акція здачі контингентів провадилась на цілій лінії, бо населення заховувало збіжжя й харчі й, з наближенням погромників, утікало в ліси, залишаючи СКВ й УПА оборону села. Коли ж населення підміських сіл здавало контингенти, то УПА з'являлась в магазинах і складах і забирала їх. Це все було причиною, що навіть серед німецьких партійців постала розбіжність думок. На партійній нараді, що відбулась у Луцьку, 24.VII., партійці виступили проти себе із взаємними обвинуваченнями. Посипались доноси й обвинувачення Коха й його політики до Берліну. Не менше попадалось і фон дем Бахові. Врешті Гімлер відкликав свого "головноуповаженого" й на його місце призначив ген. Пріцмана.

Большевики бачили трудне положення німців і їх неуспіхи в боротьбі проти УПА й поспішили їм з допомогою. Із Білорусі на Україну рушили у вересні й жовтні багатотисячні загони відомого партизанського ватажка — ген. Фіодорова-Чернігівського (перед війною був у Чернігівському обкомі першим секретарем). Посувались вони на Волинь трьома великими групами: обабіч р. Случ, з Полісся через Невель на Морочне і Любешів і з Берестейщини здовж р. Буг. "Фіодоровці" бешкетували, на українських селах, не згірш гештапівців. У с. Серники, Висоцького р-ну, вони спалили

⁴⁰) Див. опис наскоку в підпіллям виданні: "Літопис УПА". Передрук: у збірці передруків підпіллям матеріалів ч. 11/49. Видання ЗЧОН, Німеччина. Ст. 21-24.

⁴¹) Див. опис бою в журналі: "До зброї", видання ЗП УГВР, ч. 4/12 за 1947 р.

60 хат і вимордували 40 родин, в Дубровицькому районі спалили 172 хати в с. Орв'яниці, Нівецьк, Грань, Припутні, Залішани. Всюди нищили могили висипані в честь борців за волю України. Шукали за українськими "фашистами" й нищили їх, часом з цілими родинами.

Проти цієї нової інвазії виступили відділи УПА. Передові відділи партизанів, що вже просунулись були поза залізничну лінію Ковель-Сарни, мусили відступати перед наступаючими відділами групи УПА "Заграва". Просування головної сили партизанів затримано менш-більш на лінії Річиця-Хіноч-Нівецьк-Бересть. За р. Случ, передові відділи загону УПА к-ра Дубового ув'язались у бої з партизанами на лінії Калесово-Ракитне, коли головні сили Дубового перебували в лентинських лісах. На цих лініях створився новий, північний фронт УПА. Просування другої групи партизанів затримала група УПА "Турів", над р. Коростинкою, коло с. Пнівне (визначився тут к-р Мазепа). Тільки здовж р. Буг партизани посувались майже без перешкод і дійшли аж у Порицькі ліси, звідкіль, у березні 1944 р., перейшли в Галичину. Вони йшли без перешкод, бо головні сили групи "Турів" були на півночі, спротив їм ставили тільки запасні й вишкільні сотні й СКВ та частина загону УПА к-ра Острівського.

У серпні 1943 р. УПА розбила партизанське "соединение" Михайлова, що засіло в Суразьких лісах над р. Вілією. У триденних боях коло с. Теремно значні сили УПА розбили "михайловців" і здобули значні трофеї. У цих боях визначились узбецький і грузинський відділи УПА. Але з цього боку постійно існувала загроза. Маршрутом Ковпака, з районів за р. Случ (головно Городницький р-н) постійно надсували в Суразькі ліси нові групи червоних партизанів. Вони часто маскувались під українських повстанців, маршуючи з тризубцями на шапках і вчиняючи різні бешкети під фірмою "бандерівців". Навіть група Медведева, як про це він сам оповідає, вжила цього підступу. Проте, звідтіл, важко їм було подертись на Волинь, чи до Галичини. Крем'янецьчина була міцно в руках УПА, а Гурбенські ліси були її нездобутою фортецею.

Така ж постійна загроза існувала з боку значних сил червоних партизанів, що зосереджувались за р. Случ і мали опірні пункти в численних польських колоніях уздовж кол. польсько-советського кордону. Зокрема, в ракітнянському районі, жило багато поляків. По колишньому советському боці (напр. городницький район), прикордонне населення, що в минулому "співпрацювало" з большевицькою кордонною сторожею, давало теж радо захист большевицьким партизанам. З цих баз, широко використовуючи польські колонії, большевицькі партизани старались проникнути в центральні райони Волині. Особливо сильно інвазія цих банд мала місце в половині жовтня 1943 р., коли бандам удалося проникнути в Думанські ліси. У днях від 15-18 жовтня були сильні бої УПА з цими бандами в Колківському, Степанському, Деражнянському й Думанському районах. Большевики з поляками "пацифікували" українські села цих районів незгірше любих гештапівців (напр. с. Омелько, Колківського району). В серії боїв відділи УПА (к-р Циган) розгромили большевицьких партизанів (бої коло с. Стара Рафалівка, Журавички, Берестяни й інш.) й очистили від них ліси над р. Горинь і Стир. Тоді стався теж розгром польської колонії

Пшебраже, киверцівського району, що впродовж довгого часу була центром польсько-большевицьких банд, які робили постійні наскоки на українські села. Допомога, що йшла польським погромникам з Рожищ, була теж розгромлена.

У листопаді 1943 р., нова большевицька банда збиралася в городницькому районі для чергової інвазії Волині. Цим разом ці банди заатакував уже в районі їх концентрації загін УПА (к-р Верещака). З півночі на них ударив значними силами к-р Дубовий. Червоні партизани не могли й думати про зачіпні дії, вони мусили перейти до оборони.

Успішні бої УПА з червоними партизанами, в центральній Волині і за р. Случ, не зменшили загрози з цього боку. Вона постійно тривала аж до приходу ЧА, що в цих районах стався в січні-лютому 1944 р. Рівночасно з наближенням ЧА, на ПЗУЗ появлялось щораз більше партизанських банд; вони, звичайно, широким фронтом випереджували ЧА, опановуючи терени шляхом наземної інфільтрації, або будучи перекинутими на них з літаків. До приходу ЧА, УПА й СКВ зводили з ними завзяті бої. Боротьба з червоними партизанами була куди складніша за боротьбу з німцями. Партизани — це був бойовий, відважний і жорсткий противник, що знав мову й місцеві умови та вмів прекрасно маскуватись. У боротьбі з цим противником, УПА здобувала важливий досвід для прийдешньої боротьби. Бої на фронтах проти червоних партизанів дуже нагадували бої з індіанцями на т. зв. "дикому заході"; переважали в них не тільки сильніші й сміливіші, але й провірніші та хитріші. Противник не рахувався з втратами; для нього "жизнь" була "копейка".

Осінь 1943 р. значилася також новою великою терористичною акцією німецьких окупантів проти УПА. Ця разом її очолював — СС обергруппенфюрер і генерал поліції — Пріцман, але методи залишились старі: примітивна пропаганда, жажливі терористичні акції палення сіл і вбивання людей, масові розстріли українських політичних в'язнів і закладників, бомбардування й обстрілювання сіл з літаків та мілітарні акції проти УПА. Дня 12-15 жовтня відбулась велика терористична акція в Острівщині, що охопила 16 різних сіл (м. і. Білечів, Грозів, Прем'яче, Точевки, Завидівка, Лучин, Новомалин і інш.), в яких спалено багато хат і вбито сотні людей. Острівський крайсландврт виправдував цю акцію підтримкою, яку ці села давали для УПА. "Села, що дають притулок бандам, не представляють для нас жадної вартості й можуть бути знищені", писав крайсландврт у своєму заклику до населення.

У днях 15-22 жовтня відбулись масові розстріли українців у тюрмах і карних таборах (м. і. Рівне — 15.10., Луцьке й Дубно — 16.10., Крем'янець і т. д.) 42). Бомбардування й обстрілювання ук-

42) Газета "Волинь", ч. 83 з дня 24.10.1943 р. подала такий комунікат: "Останнім часом зроблено два атентати на життя високопоставленої особи Райхскомісаріату України. Завдяки докладному доходженню точно встановлено зв'язок між властивим колом виконуючих атентат та ідейними спрчинниками. Після цього заряджено та переведено заходи проти великої кількості в'язнів з Волині, які належать до обвинувачених кол".

Заходи, що ними хвалиться німецький комунікат, обняли около 500 українських в'язнів, що належали до національних кол. Між інш. тоді загинули: о.

раїнських сіл з літаків охопило, тим разом, цілу Волинь. Бронепотяги брали участь в обстрілюванні сіл і лісів положених коло залізничних ліній. Бомбардування було звичайно підготовою до ширших мілітарних акцій. Значні військові сили з'явилися у Ковельщині, в селищанському й ковельському районах та в Сарненщині. Для майбутнього дослідника німецько-більшевицької співпраці для побороювання УПА може цікавим буде факт, що ці сили заатакували ззаду відділи УПА, які з великою напругою сил утримували фронт проти червоних партизанів, що наступали на Волинь з Білорусі.

Цим разом важко, дуже важко, приходилось воювати німецьким загонам. Відділи УПА й СКВ значно зросли на силі; де в літі 1943 р. була сотня, сьогодні вже стояв курінь з важкою зброєю, а часом і з гарматами. Сіл, які в літі обороняли чоти СКВ, сьогодні обороняли сотні, а то й курені, що були вже добре озброєні і що в щоденних боях з різношерстними бандами, ласими поживитись, в українських селах, добули цінний бойовий досвід. І тому, в цілому ряді боїв, що точились на Волині й Поліссі в жовтні й листопаді 1943 р., УПА завдала важких поразок німецьким окупантам. Годи було б перелічити всі ці бої, на це треба би грубої книги, з найважливіших згадаємо: бій коло м. Володимирець, в якому німці втратили, в боях із загonom УПА ім. полк. Коновальця, непомоджений танк (8.10.), переможний бій СКВ в с. Броневіки, клеваньського району, того ж дня, бої коло с. Нараєва, дубенського р-ну (13.10.) та Срібне, радивилівського р-ну (15.10.), бій у с. Шкрабатівці (20.10.) та в с. Доброводи, козинського р-ну (27.10.). У листопаді, бої з німцями йдуть на підступах до пустомитських лісів (межиріцький р-н), у Крем'янецьчині (бій під Смигою — 22.11.), на Горюхівщині. У Ковельщині, центром боїв і німецьких акцій стає околиця м. Несухожіє і Мільці, а також ратненський р-н (райони над р. Прип'ятю) і Камінь-коширщина. У місяці жовтні й листопаді 1943 р. УПА звела 476 боїв з німцями й 54 бої з більшевиками; СКВ мали в цьому часі 125 боїв. Німці втратили понад 1500 вбитими й раненими; втрати УПА (без СКВ) виносили 414 старшин і бійців.

прот. Микола Малоужинський, член Адміністрації УАПЦ, прот. Володимир Мищенко, прот. Андрій Піклевич, інж. Харитя Кононенко, Ганна й Тамара Мартиновичі й багато інших.

Тимчасом, ці й інші атентати виконав Николай Иванович Кузнецов, член розвідко-партизанської групи полк. Медведєва. Пізніше він виконав атентат на д-ра Бауєра у Львові. Після цього його зловила УПА в с. Білгородка, вербського району, на Дубенщині, й ліквідувала (Див. Лебедь, УПА, ст. 70. Дм. Медведєв: "Сильные духом", ст. 489).

"Докладні доходження", про які згадує німецький комунікат, полягали на тому, що німці дуже легко пішли на провокацію Кузнецова. Під час першого атентату на Пауля Даргеля, заступника Коха (високопоставлена особа райхскомісаріату), Кузнецов залишив "бумажник" з документами й вказками члена ОУН (Див. Медведєв: "Сильные духом", ст. 293). Медведєв описує в своїй книзі, як він і його група раділи, що поналось, за атентат українським націоналістам.

Наказ до жовтневих розстрілів видав Альфред Функ, СС обрфюрер і шеф відділу юстиції в райхскомісаріаті. З його наказу розстріляно також 70 громадян с. В. Радогичі із священником Андрієм Галабурдою в Заславі, 9.10.1943 р.

Крім оборонних боїв, УПА вела також зачіпні бої: наскоки на районні центри (напр. на Козин — 5.10, на Вишневець і т. п.), а також на випадові пункти й бази ворожих сіл. У рамках такої акції зліквідовано, 9.10., Костюшково, луцького району, відомий центр польських банд.

У перших місяцях 1944 р. Волинь і Полісся знайшлися, в значній частині, під новою большевицькою окупацією. Німецька окупація продовжувала існувати ще тільки на західних окраїнах Волині. У той час німецькі командири намагалися, за всяку ціну, припинити боротьбу з УПА та дійти з нею до порозуміння щодо спільної боротьби з більшевиками. Такі спроби були роблені у Володимирщині та в Кобринщині. Вони не дали результату, бо відділи УПА відмовлялись від співпраці з німцями, маючи для цього гостру заборону з боку ГК УПА. Польовий Суд УПА засудив на кару смерті двох визначних командирів УПА, за те, що всупереч забороні ГК УПА, вели переговори з німцями, а в одному випадку, відбулась навіть спільна акція й братання.

З подій цього часу, на увагу заслуговує поширення УПА поза р. Прип'ять, в Кобринщину. Дивинський р-н цієї округи був постійним місцем випадів відділів УПА з Волині. Тепер дії УПА поширились також на антопільський кобринський і жабинський райони. Влада німців обмежувалась тільки до м. Кобриня, в якому німці почувались так непевно, що старались закрити з УПА — "нейтралітет". Цим випадом загіг "Пімста Полісся" вказав на шлях, яким постійно йшли рейди УПА на Кобринщину й Білорусь в дні нової большевицької окупації ЗУЗ.

6. РЕЙДИ УПА НА ОСУЗ І ПОШИРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНО-РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ НА СХІД

Уже на весні 1943 р. відділи УПА почали рейдувати по ОСУЗ. У другій половині квітня один такий відділ пішов у берездівський р-н, шепетівської округи. Там він мав сутичку з німцями. З берездівського р-ну цей відділ повернувся на південь, у Славутські ліси, де мав бій з большевицькими партизанами-парашутистами. Повстанці розбрили цей відділ, відбираючи в нього зброю і підірвали матеріали.

У місяці травні, відділи УПА появились в Житомирській і Кам'янець-Подільській областях. До цього часу, гуляли тут безкарно більші й менші банди червоних партизанів, що дошкулювали українському населенню незгірш від німецьких окупантів. Рад-не-рад, з появою відділів УПА, одні й другі вороги українського народу мусіли дещо потіснитися.

Треба підкреслити, що від самого початку, ГК УПА вислала, на ОСУЗ, найкращі, добірні частини УПА. Вже сам зовнішній вигляд цих частин вливав духа бадьорости в маси. Населення бачило перед собою вишколені й дисципліновані військові відділи. Во-яцька постава українських повстанців, зразкова поведінка в відношенні до цивільного населення, ідеї, що їх голосили українські повстанці в розмовах і листівках, здобували шораз ширші симпатії для УПА. І, справді, коли в українських селах Житомирщини, почали появлялись одностайно умундировані й добре озброєні від-

діли УПА, коли вони маршували з українськими піснями через села, коли збиралися на накази й на щоденну молитву вранці й увечері, коли з їх уст не чути було сороміцької лайки, такої звичайної для большевицьких партизанів, то українські маси на Житомирщині полюбили своє військо. Коли ж вони побачили, що це військо громить тих, хто їм найбільше дошкулює, коли вони переконалися, що українські повстанці стали їх оборонцями й месниками, українські маси Житомирщини почали підтримувати повстанців харчами, квартирами, підводами, розвідкою, інформаціями. Ця підтримка не обмежувалась тільки до часів німецької окупації. Відділи УПА постійно рейдували, по житомирській області, в умовах підсовєтської окупації. Кожного року, від 1944-1950, був рейд УПА в Житомирщину.

У червні 1943 р., вирушили на Схід, два сильні курні УПА. Один з них пройшов через баранівський р-н у Чоловицькі й Малинські ліси над р. Іршею. Частина цього куреня пішла Тетеревськими лісами, дійшла до р. Дніпра й повернулася назад в р-н Малина. Інша частина пішла в базарський р-н і цілий місяць рейдувала доокруги м. Коростеня.

Інший курінь УПА помандрував у Бердичівщину. Його маршрут ішов через берездівський, баранівський і чуднівський райони. Курінь перейшов в андрушівський р-н, де вже існував місцевий повстанський відділ (30 стрільців, озброєних в 1 кулемет, 4 фінки, кріси і гранати). До приходу УПА, відділ цей мав уже дві сутички з німецькою поліцією й 2 сутички з большевицькими партизанами. Тут залишилася одна чота УПА, а решта куреня розділилася. Один відділ пішов у Трипільщину й Холодноярщину, щоб ствердити можливості розвитку повстанського руху в цих історичних для нього районах; один відділ пішов на південь, у Вінницьину й Гайсинщину й, врешті, третій відділ пішов у Чоповицькі й Малинські ліси, щоб підсилити існуючі там повстанські сили.

Коли ГК УПА отримала перші звіти від рейдуючих, по ОСУЗ, відділів (а треба сказати, що ці звіти були ентузіастичні), то вона почала шикувати другий рейд на ОСУЗ. Із Пустомитських лісів вирушив знову один курінь УПА. Проте німці і большевики вже не спали. В погоню за повстанцями погнались німецькі літаки, які закидали бомбами місце постою повстанців недалеко м. Корещів. Значна кількість большевицьких банд пробувала заступити дорогу повстанцям у Зв'ягельщині. Дня 16 і 17 липня, рейдуючий курінь мав три бої з большевицькими партизанами коло с. Камінки, яруського р-ну. Большевики втратили 28 бійців убитими, 2 полоненими. Здобуто 5 фінок, 6 крісів і одну підводу з одягом. У тому ж самому районі німці пробували заступити повстанцям дорогу, під с. Жолобно, де втратили 16 вояків убитими.

19 липня німці знову пробували затримати повстанців при допомозі "шуцманів", але ці, в паніці, розбіглись. 20 липня, недалеко Шведської Буди прийшло знову до бою з мадярами. Під Шведською Будюю й, наступного дня, під Янушполем мадяри дістали такого прочухана, що їхня команда заборонила їм вступати вдруге до не своїх справ. Це тим більше, що під Шведською Будюю, ані німецька жандармерія, ані "шуцмани", що стояли в містечку, не приймали участі в бою.

На шляху Радомишль-Кочерево повстанці зробили засідку на

німецьку колону автомашин. Здобуто машиніві пістолі й харчі. 3 полоненими німецькими вояками проведено пропагандивну гутірку й їх відпущено.

23 липня був бій з німцями й шуцманами в м. Котельня. По ворожій стороні було 13 вбитих і ранених, а 5 попало в полон. Повстанці здобули зброю, амуніцію й автомашини. Того ж дня, біля ст. Івниця на шляху Хвастів-Житомир була сутичка, в якій загинуло 2 німецьких старшин і 3 вояків. 25 липня був бій з німцями й шуцманами коло Коростишева. Найбільший бій був під Устинівкою потіївського р-ну на Малинщині. Для цього бою, німці змобілізували значні кількості німецької жандармерії і школу німецької фольксерської колонії в пулинському р-ні. У завзятому кількогодичному бою, німців розгромлено дощенту. Вони втратили понад сотню вбитими, важкораненими й полоненими. Здобуто трофеї: кільканадесят крісів, кільканадцять машинних пістолів, кілька кулеметів, гранати й велику кількість амуніції. Це було 26 липня.

Останні дні м. липня повстанці проводили на відпочинку в Чоповицьких і Малинських лісах. Тут напала на них банда лейт. Гречова, на якого довгий час, безуспішно, полювали німці. Банду розгромлено. У бою згинув лейт. Гречов.

У Малинських лісах, повстанці одержали нові накази від ГК УПА. Одна сильна сотня пішла в рейд на Схід і дійшла до Чорнобильських лісів над р. Прип'яттю. Ця група мала бій з большевиками під с. Красилівкою. Повертаючи з рейду, сотня мала бої з большевицькими партизанами коло м. Хабне (місце народження Лазаря Мойсеевича Кагановича) й у народницькому районі. Коло Коростеня рейдуючий відділ мав бої з посиленою групою партизанів коло с. Заблоцьке.

У серпні, сильна група повстанців почала поворотний рейд на ПЗУЗ. Ця група отримала наказ рейдувати через сильно засмічені большевицькими бандами райони. Вона перейшла з боями

Відділ УПА. Волинь — 1943 р.

Ушомирські ліси, омеляшинський р-н і вступила в городницький р-н. Населення цього р-ну перебувало вже від довгого часу під більшовицькою владою. Прочитавши з боями городницький р-н (повстанці мали тут шість більших боїв), відділи УПА, при кінці серпня, повернулись в Пустомитські ліси на заслужений відпочинок.

У вересні, в Житомирщині оперували два відділи повстанців, що залишилися від рейдуючих частин. Андрушівський відділ мав уже 120 бійців, озброєних 4 кулеметами, 6 фінками, десятизарядками і т. д. і вів оживлену діяльність в андрушівському, корнинському й брусилівському районах. У цьому ж часі, над р. Іршею оперував другий відділ (к-р Лев), що теж проявляв оживлену діяльність, постійно рейдуючи по Малинщині й Коростенщині. Відділ мав 9 боїв з червоними партизанами, в тому один більший бій в Ушомирських лісах. Цей відділ отримав наказ відійти на Захід. Він вирушив 29.8 і прибув на ПЗУЗ — 7.10, маючи на шляху свого походу 5 більших боїв в омеляшинському й городницькому районах.

Почуваючи для себе загрозу в Житомирщині, більшовики кинули з Білорусі 24 отрядів з партизанської групи Жукова (не мішати з маршалом). Ці отряди пішли по маршруту: Мозир-Коростень-Шепетівка. Окремі отряди підсилювали більшовицькі сили в городницькому р-ні, іншим отрядам стелився шлях на Славутські ліси, щоб дістатись на Волинь. Проте головне завдання цих отрядів було зробити застави на шляху українських повстанців на Схід.

У другій половині жовтня 1943 р., к-р Еней вислав з Пустомитських лісів знову шість сотень УПА в рейд на Схід. 17 жовтня, три сотні з цього рейдуючого відділу заатакувало м. Бараші й після чотирнадцятигодинного бою здобули його. Повстанці спалили всі урядові й поліційні будинки й цілком розгромили оборонців. Бій цей мав велике пропагандистське значення; німці й більшовики загрожували про тисячі українських повстанців і тікали перед ними навипередки. Коли ж, 20 жовтня, подібна доля постигла велике фольксдойчерське село В'язовець (згинувло понад 100 німців), українські повстанці йшли вже без перешкод. На шляху свого походу вони громили колгоспи й роздавали збіжжя українським селянам. Було багато охочих вступати до УПА. Населення казало: "якби УПА зробила мобілізацію (так, як це робили червоні партизани), ми всі пішли б, як один". У боях з УПА, більшовицькі партизани втратили понад сотню чоловіків убитими, 77 крісів, 10 фінків, 4 десятизарядки, 3 кулемети, 9 пістолів, гранати. А втім, навіть не було з їхньої сторони серйознішого спротиву, тільки на поворотному шляху відділів такий спротив поставило "соединение" Андреева (городницький р-н). Тут на підходах до містечка, повстанці взяли в полон більшовицьку заставу. Після цього розгорувся бій, у якому загинув один більшовицький майор і "андревці" відступили.

У другій половині жовтня й першій листопада на Житомирщину пішло знову багато відділів УПА. Повстанці побували тоді в баришівському, ярунському, зв'язельському, баранівському, безрівському й мархлевському районах. Сильні бої були в Баришівському районі (с. Симони (двічі), Клярин, Березівка, Киянка (двічі), Аннапіль). Почуваючи за собою силу ЧА, більшовицькі

партизани застосували нещадний терор проти населення, вбиваючи всіх тих селян, що якнебудь допомагали українським повстанцям. На швидку руку почали проводити мобілізацію в ЧА і накладати контингенти на населення.

Цим опришкам, УПА ставила рішучий і завзятий спротив. Але 6 листопада армії марш. Ватутіна зайняли вже Київ і просунулись до Житомира й Коростеня (12.XI.). Хоч на деякий час німці відбили ці два міста, проте, одержавши підсилення, більшовики повели нову офензиву, в наслідок якої Житомирщина опинилася в руках більшовиків. Тоді, німецько-більшовицький фронт, перейшов рейдуючий курінь УПА (к-р Дорош) і два місцеві повстанські відділи. Це були відділи УПА, що їм прийшлося діяти в новій, підсоветській дійсності.

Коли ми говоримо про поширення українського визвольного-революційного руху на Схід, ми не можемо не згадати діяльності українського підпілля на ОСУЗ і СУЗ під час німецької окупації. Найбільше сильним було українське підпілля в Південній Україні й у Трансїстрії, під румунською окупацією. Основу для підпільної організації в Південній Україні дала "Південна похідна група", яка нараховувала до 1000 людей і впродовж дальших років отримувала ще сильні підкріплення. Не зважаючи на одночасну боротьбу з німецькими окупантами і їх більшовицькими підмогачами та на поважні втрати, українське самостійницьке підпілля в Південній Україні шораз більше розвивалось і закорінювалось. Підпільна організація охопила всі області Південної України й найсильніше процвітала в Одесі, Кривому Розі та Донбасі. До речі, підпільна мережа мала обласні проводи в усіх областях і районів проводи майже в усіх районах. Організація поповнилась, у великій мірі, місцевим елементом, не виключаючи росіян і греків (Маріупіль) і в відношенні ступня підпільної організованості мало відрізнялось від земель Західної України, в якій підпільні організації мали вже багаторічну традицію. Були тут важливі підпільні осередки, що були отримані зв'язковими лініями, були підпільні хати, підпільні друкарні, які навіть друкували літературу для Західної України, була власна підпільна преса ("Вісті" — Дніпропетровське, "Чорноморський Вісник" — Одеса) й багато підпільників, що ні в чому не уступали, а в багатьох випадках, перевищали своїх західноукраїнських друзів. Це й було причиною, що більшовицьке підпілля (якщо не рахувати найбільш помісковленої Ворошиловградської області) було, в Південній Україні, дуже слабе й крім співпраці з гітлерівськими окупантами для поборювання українського визвольного-революційного руху, нічого особливого не показало. Факт, що під німецькою окупацією, Південна Україна, район степовий і промисловий, станув до боротьби проти німецьких окупантів під національними прапорами, має свою особливу вимову.

У 1943 р. створюється в Південній Україні — УПА-Південь. Зав'язують цієї групи були два повстанські відділи: — Костя, в Холоднорішні, та Остапа в Уманщині. Літом 1943 р. прийшло підкріплення, для цих відділів, від УПА-Північ, а також один повстанський відділ, що постав у Полтавщині. Всі ці відділи почали розбудовуватись і, з часом, одержали назву: "УПА-Південь. Із командиром став Омелян Грабець-Батько. Восени 1943 р. УПА-Південь

перейшла в Гайсинщину й, через Трансїстрію (Жмеринка) в Лїтинщину й Лятичівщину. В Уманщині група ця мала сутичку з німцями під Семидубами, голованівського р-ну (14.10.), а в Лїтинщині зробила наскок на станцію поліції в Лїтині.

Дня 5.XII. вирушив, з Крем'янецьчини, для підсилення групи курїнь УПА (к-р Бистрий). Курїнь перейшов через с. Кривочинці, Нова Гута, Козачки, Лисогірки, Яківці. У с. Яківцях, курїнь потрапив на передові відділи УПА-Південь, що згідно з наказами маршували на Захід. До к-ра Бистрого прибув к-р Батько (15.XII). Дня 24 грудня згинув шеф Штабу УПА-Південь к-р Антон і військо влаштувало йому величавий похорон. 1.1.1944 відділи Бистрого розбріли козаків на німецькій службі, а 9.1. розбили німців біля с. Лисогірки (трофеї: три автомашини, 7 кулеметів, 2 міномети, 10 рушниць, 30.000 амуніції, 500 гранат, 3 радіоапарати та багато майна). 13 січня, одна сотня (к-р Бурун) пішла в Галичину, а інші сотні повернулись, 20.1. в Крем'янецьчину.

Під кінець грудня 1943 р. з Волині, через Галичину, помандрував у Кам'янець-подільську область курїнь УПА (к-р Крук). Марш відділів к-ра Крука через Галичину викликав велику паніку серед німців і поляків. У Борщівщині, коло Іванкова, німці оточили повстанців. Відділ УПА мав втрати в убитих, а також у зброї (1 гармата) й боеприпасах (полева аптека). Німці здобули також віз з підпільною літературою. Самі ж повстанці вирвались з оточення й пішли в Чортківщину й Заліщищину.

7. УПА — ОРГАНІЗАТОР ФРОНТУ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ

Одним з найцікавіших етапів поширення УПА було приєднання для спільної боротьби проти німців і большевиків — вояків різних національних відділів, що існували при німецькій армії і складались з колишніх полонених ЧА. Ці вояки репрезентували майже всі поневолені народи СССР. Таким чином, у рядах УПА боролись окрім українців, також: азербайджанці, вірмени, грузини, а також представники різних тюркських народів: татари, узбеки, чуваші, тощо. Не бракувало теж, у рядах УПА, білорусів і навіть росіян, хоч ці народи не творили окремих національних відділів УПА. Траплялись теж представники інших національностей.

Таким чином УПА, що ніяк не могла порозумітись з іншими українськими групами для спільної боротьби проти окупантів, знайшла цілком легко спільну мову з представниками інших національностей. Цим патріотам, чужих народів, було цілком все одно, під чийм проводом вони будуть боротись проти спільного ворога.

Мабуть першими перебіжчиками до УПА, були старі союзники українського народу — татари. Щоправда, вони були теж, удавину, грізними ворогами для України. Вони включились у відділи УПА ще весною 1943 р. і не хотіли відокремлюватись в окремі відділи. Здається, не було відділу УПА, в якому не було б татарських бойців, головню кулеметчиків. Завзятуші вороги большевиків, вони охоче вступали в бій з большевицькими партизанами.

Крім татарських відділів, були ще в німецькій армії, на Волині, національні відділи кавказців і козаків. Увагу ГК УПА звернув

факт, що хоча ці відділи, здебільша, є небоєздатні проти УПА, проте перебіжчиків з цих двох відділів УПА є дуже мало. Полонені пояснювали цей факт німецькою пропагандою, мовляв, УПА змушується над "батальйонцями" і розстрілює їх. Це й було причиною, що ГК УПА видала, в червні 1943 р. свій перший заклик до "батальйонців" — грузинів, російською мовою. Успіх цього звернення був надзвичайний; до відділів УПА голосились грузини й представники інших закавказьких народів із зброєю в руках. Перебіжчики грузини й вірмени зладили заклики мовою своїх народів і ці заклики були надруковані в Одесі, де були друкарні, що мали грузинський і вірменський шрифти. Крім цього, на місці, видано заклик, російською мовою, до "армян і других народов Кавказа" (червень 1943 р.), а також до "узбеків, казахів, туркменів, башкирів, татарів, народів Урала, Волги й Сибіру, народів Азії" та до "русских".

Бійці національних "батальйонів" послушали заклики УПА й почали переходити до неї, спочатку індивідуально, а потім масово. У скорому часі при УПА створено національні відділи грузинів (к-ри Карло й Гогік), узбеків (к-р Шірма), а також вірменів і північно-кавказьких народів. У липні 1943 р. національний відділ, що існував при загоні к-ра Крука в Крем'янецьчині, визначився в боях проти большевицьких партизанів із "соединения" Михайлова в суразьких лісах коло с. Теремно. В складі цього відділу боролись грузини, вірмени і черкеси.

У липні й серпні 1943 р., УПА вела інтензивну пропаганду серед козаків у німецькій армії. У липні видано листівку: "Кубанці, потомки запорізьких козаків", а також листівку до донських козаків. У перших днях серпня, в УПА з'явились перші козацькі перебіжчики в більшій кількості, що звернулись до козаків з окремою листівкою: "Браття козаки". Ці листівки мали значний успіх: в УПА почали діяти кінно-козацькі сотні (дві), що дали також велику допомогу в формуванні українських кінних сотень УПА, які згідно з наказом ГК УПА з дня 31.8.1943 р. (Інспектор кінноти — полк. К-ий) мали існувати при кожній групі УПА.

Тим часом, кількість перебіжчиків з національних батальйонів німецької армії до УПА постійно зростала. З цих перебіжчиків створено окремі національні відділи, що боролись під проводом своїх командирів і під своїми національними прапорами. Спочатку ці відділи були мішані, але в вересні 1943 р. вояки окремих національностей почали об'єднуватись в однорідні під національним оглядом відділи (перші відокремились азербайджанці). Ці національні відділи виявили велику боєздатність, так у боротьбі проти німців, як і в боротьбі проти червоних партизанів. Ось у серпні 1943 р., відділ УПА, що склався з грузинів, узбеків і росіян, знищив над р. Іквою, в млинівському районі, великий відділ німців, що повертався з "пацифікації" українських сіл. Німці втратили в бою з цим національним відділом понад 60 вояків убитими. При кінці серпня 1943 р. азербайджанський відділ розгромив німців у гошанському районі. У днях 29-30 жовтня до УПА перейшов цілий азербайджанський батальйон із Здолбунова, що вже 31.10. мав великий бій у с. Гочівка, острівського району, в якому розгромив острівського ландвірта на чолі карної експедиції складеної з німецьких літунів. Знов же, в цьому ж часі, азербайджанці й узбеки із

загону к-ра Енея дуже успішно поборювали червоних партизанів, що із-за р. Случ, через пустомитські ліси, старались проникнути в ліси над р. Горинь і Стир.

Не зважаючи на збільшення кількості перебіжчиків в УПА, ГК УПА ні на одну хвилину не припиняла своєї пропаганди серед бійців національних батальйонів. У вересні видано заклики до грузинів і "синів Туркменії", а також до "добровольців". Інша листівка зверталася до "казахів, башкірів, калмиків й удмуртів". У жовтні проголошено звернення до "армян", узбецьких "аскерів" і до таджиків. У листопаді, до "Кубанців, славних правнуків запорізьких лицарів", до азербайджанців і до горців. Крім існуючих уже листівок на грузинській і вірменській мовах, появилась ще листівка до узбеків тюркською мовою. Усі ці листівки навіязували до героїчного минулого окремих народів, до їх визвольної боротьби проти московського імперіялізму й виснювали їм, що гітлерівським імперіялістам ці народи не вмирати за імперіялістичні пляни Гітлера й не давати себе використовувати в боротьбі Німеччини проти визвольних рухів європейських народів, поневолених Гітлером, але із зброєю в руках переходити на бік УПА, щоб разом боротися проти гітлерівських і сталінських імперіялістів, найлютіших ворогів волелюбних народів, ворогів демократії і поступу.

Наслідком цієї пропагандивної кампанії, а також спільної боротьби поневолених народів у лавах УПА, і далішим етапом на шляху зміцнення вузлів справжньої дружби поміж поневоленими народами була I-ша Конференція Поневолених Народів Сходу Європи й Азії, що була скликана за ініціативою УПА й відбулася 21-22.XI.1943 р. на території, зайнятій УПА. В роботах цієї Конференції узяли участь, окрім українських делегатів (5 осіб) делегати: грузинська — 6 осіб, вірменська — 4 особи, осетинська — 2 особи, казахська — 1 особа, черкеська — 1 особа, азербайджанська — 6 осіб, кабардинська — 1 особа, татарська — 4 особи, чувашська — 1 особа, башкирська — 1 особа, білоруська — 2 особи, узбекська — 5 осіб, разом 39 делегатів. Неофіційно брав участь в Конференції ген. Тарас Чупринка 43).

Конференція виробила ряд політичних і практично-організаційних постанов, направлених на поширення спільної боротьби поневолених народів ССР і ухвалила також звернення до всіх народів Східної Європи й Азії, в якому вичерпно з'ясовано політичне становище поневолених народів, завдання, що стоять перед ними й перспективи спільної боротьби.

Велику політичну роботу провела УПА й серед народів союзників та сателітів Німеччини: італійців, мадярів, румунів, а також тих французів, бельгійців, голландців, югославців, чехів, словаків, литовців, що їх силоміць загнано до німецької армії, або на воєнні роботи. Реальним наслідком цієї роботи були численні факти, що воляки цих народів відмовлялись від боротьби проти УПА, а то й активно виступали проти німців. Багато представни-

43) Див. Омелян Логуш: "Командир Чупринка на конференції поневолених народів". "До Зброї", ч. 9/22 за 1950 рік. З рамени ГК УПА. Інж. Логуш кривав I-шу Конференцію Поневолених Народів і мав доповідь на тему: "Політичні завдання поневолених народів".

ків цих народів боролись в лавах УПА⁴⁴). До речі, не бракувало в УПА й німців, що віддавали для УПА свої здібності й уміння, а навіть життя⁴⁵).

Послідовна політична робота УПА серед союзників Німеччини довела до факту, що німці мусіли відкликати напр. мадярські відділи з фронту проти УПА (1943 р.). Рік пізніше, в Карпатах, командування 6-ої мадярської армії заключило з УПА договір про перемир'я й неутралітет, що був затверджений Головною командою мадярської армії. Також з Головною командою румунської армії ГК УПА вела переговори, які, однак, розбились, тому, що румуни настигли вимагали від ГК УПА декларації про зречення українських претензій до Буковини й Бесарабії.

Напередодні повороту більшовицьких окупантів на Волинь, існувало при УПА 15 різних національних відділів. Коли ж повернулись більшовики, за винятком одного азербайджанського відділу (к-р Чавлі) не зрадив УПА ні один національний відділ. До речі, азербайджанці включились в ЧА й пішли, в її рядах, проти німців на шкоду УПА не діяли. Інші ж відділи залишились і в рядах УПА воювали проти загонів НКВД і НКГБ. У бою під Гурдом свого к-ра Яструба і на них була звернена головна атака воєн. Залізнична (Крем'яччина) взяли участь і визначились знову національні відділи к-ра Яструба (29.IV.1944 р.). Вони продовжували боротись і тільки після закінчення війни в Європі, ГК УПА

⁴⁴ Див. В. Г. "Східняк" Таран (ст. 56) і Боян: "Славко" (ст. 69) в збірнику: "У боротьбі за волю під бойовими прапорами УПА", а також: "Августин Доніч-Михась" і "До Зброї" ч. 19/32 за 1953 р.

⁴⁵ Німець — пор. УПА "Лис" прибув з рейдуючими відділами, інший німець — старшина УПА згинув у рейді.

Узбецький відділ УПА. Волинь — 1944 р.

в порозумінні з окремими командами відділів розв'язала їх і залишила їм вільну руку.

Під час останньої Світової війни не було таких умов, щоб спільна боротьба поневолених народів в лавах УПА могла закінчитись тривким успіхом. Проте ідея спільної боротьби поневолених народів проти Москви, що народилась ще в епоху Великої Революції 1917 р., і скріпилась під час останньої війни в огні безпосередньої боротьби цих народів проти озвірілих імперіалістів, спочатку гітлерівських, а потім сталінських, вмерти не може. Вона живе і щораз дужче здобуває ґрунт. Виразом її живучості є дія Антибольшевицького Б'юро Народів (АБН) і інших подібних організацій ("Інтернаціонал Свободи", "Прометей"), що існують на еміграції. Ці організації зуміли згуртувати для спільної боротьби проти Москви представників усіх поневолених народів. Але, куди більше конкретним досягненням є посилення протибольшевицької боротьби серед мас поневолених народів, що наступило сьогодні в СРСР. Цей зріст протибольшевицьких настроїв широких мас поневолених народів цілком виразно проявляється в писаннях советської преси й він переконує нас, що у відповідному моменті, об'єднаними силами поневолених народів, московська тюрма народів буде знищена. З цього погляду, вклад УПА в велику справу єднання поневолених народів заслуговує на найбільшу увагу.

8. РІК БОРОТЬБИ УПА ЗА ОПАНУВАННЯ КАРПАТ 46)

Коли ПЗУС (Волинь, Полісся) спалахнули в огні повстанської боротьби, в Галичині панував розмірний спокій. Галичина вважалась запіллям УПА й вона повинна була постачати для боротьби людей, зброю, амуніцію, боєприпаси й медикаменти. Своє завдання запільної бази для повстанського руху, Галичина, виконувала задовільно.

Проте й в Галичині заїснювали події, що змусили її безпосередньо включитись в боротьбу. Вже весною 1943 р. появились в Галичині, більші відділи польської "Армії Крайової", що їх перекинули сюди з центральних польських земель. Вони розташувались головню, в польських селах довкруги Львова (трикутник: Сокільники-Зубря-Басівка, також Сем'янівка коло Щирця, Свірж у Перемишлянщині) й перемінили їх в сильні фортеці. У зв'язку з появою цих відділів посилились протиукраїнські виступи польської підпілля по всій Галичині. Піднесло теж голову большевицьке підпілля, що почало організувати бойові групи т. зв. "Гвардії Народової" і думало про диверсійні акції в Карпатських горах. Деякі такі спроби коло м. Скольного й на кордоні Мадярщини натрапили на протидію українського самостійницького підпілля. Це й було причиною, що вже в червні 1943 р. зорганізовано в Карпатах 4 вишкільні військові табори, що були добре законспіровані

46) Крім звітів, що зберігаються в архівах ЗП УГВР, до опрацювання цього розділу використано нарис командира В. О. ч. 4 — полк. Гуцула, якого маємо швидко, під ідентичним заголовком, зберігається також в архівах.

й мали завдання вишколити місцеві військові відділи, що могли б протидіяти різним польським і большевицьким акціям 47). Безпосередньою причиною явного виступу українських збройних відділів у Галичині був рейд большевицьких партизанів ген. Ковпака. Ця група появилася в Галичині, в перших днях липня і прямувала в Карпатські гори. Большевицьке командування цілком слушно вважало, що Карпатські гори із своїм передпіллям по р. Дністер є ідеальним тереном для партизанки. Опанування Карпатських гір давало би большевикам великі можливості для ведення широкої диверсійної акції в глибокому тилу ворога (Словачина, Мадярщина, Трансильванія), а також змогу паралізувати українську визвольну боротьбу в Галичині. Свідомість цієї небезпеки примусила керівників українського підпілля, на швидку руку, мобілізувати наявні збройні відділи та кинути їх проти партизанів Ковпака.

Щоб відвернути увагу німців від цих відділів та відсунути зумовар з ними на пізніше, видано листівки в українській та німецькій мовах, в яких стверджувалось, що німці не мають достатніх сил для забезпечення українського народу перед большевицькими бандами і що, з цих причин, український народ мусить творити власні самооборонні відділи. Відділи ці названо — УНС (Українською Народною Самообороною).

Очевидно, відділи УНС не мали потрібної сили, щоб затримати похід великої групи ген. Ковпака. Вони пробували перешкодити

47) Ці табори були розташовані: в Самбірщині, коло с. Недільної, в Долинині між с. Луг і Суходіл, в Чорному Лісі та на полонинах коло с. Космач. Мобілізація, переведена на долах підпіллям, збільшила число таборів до 9-ти. Ось назви перших карпатських відділів УНС-и: "Булава", "Льви", "Журавлі", "Сіроманці", "Заграва", "Месники", "Гайдамаки", "Чорнолісці" (к-р Різу) і сотня к-ра Рена.

Група УПА "Чорний Ліс" — 1944 р.

групі Ковпака перейти р. Дністер (с. Бортники, товмачького повіту), але без успіху. Ковпаківці пішли в гори.

Тим часом німці зрозуміли небезпеку, що для них створювалася, коли б група Ковпака зуміла опанувати Карпати й зібрати значні сили війська й поліції, щоб знищити цю групу. Вони окружили її в Делятинщині й у серії боїв розгромили її. Ковпак утратив усі свої обози й, розділивши групу на малі відділи, подався на Схід. Німецькі переможці, не зважаючи на явну ворожість українського населення до большевицьких партизанів, не вагалися вчинити криваву розправу над українським населенням с. Білі Ослави. Постріляли мужчин, жінок, дітей, нібито за співпрацю з партизанами.

Дрібні відділи групи Ковпака мали важке життя в гуцульських горах. Українське населення зустрічало їх з неприхованою ворожістю; їм відмовляли всякої підтримки, не давали потрібних інформацій, чинили всякі шкоди. Відділи ковпаківців, що пішли на Захід, натрапили, в Чорному Лісі, на поважні вже сили УНС-и й попали в оточення, з якого їм уже не судилося вийти. Не маючи жадної опори серед місцевого населення, навпаки, маючи на карку численні й завзяті відділи УНС-и, Ковпаківці не залишилося нічого іншого, як спішно втікати на Схід. Плян опанування Карпат большевицькими партизанами не вдался (48).

Тим часом німці поважно занепокоїлись повстанням і діями УНС-и в Галичині й почали плянувати її ліквідацію. Коли ж, 18-го серпня 1943 р. стався перший протинімецький виступ УНС-и на карний табір "бавдінсту" в каменоломні коло м. Сколе, в якому звільнено всіх в'язнів і покарано на горло охорону табору, що знущалися над в'язнями, коли услід за цим ставались щораз частішими збройні сутички УНС-и з німцями (над р. Дністер, в Коломийщині, коло Сколього), німці рішили зробити збройну виправу на вишкільний табір УНС-и, що розташувався в горах між с. Суходіл і Липовиця долиньського повіту. Кількаденні бої закінчилися повним розгромом німців, дня 30 вересня 1943 р. Відділи УНС-и зробили засідку на ворога, що повертався вузькорейковою залізничною. Заатакований ворог залишив, цього дня, на полі бою понад 200 вбитих і покинув гори. Його перша спроба силою здавити український повстанчий рух закінчилася невдачею.

У половині жовтня німці почали силами СС-ів нову акцію проти УНС-и в Коломийщині. Вони заатакували рівночасно з Березова й Космача інший вишкільний табір на г. Тарниця. Кількагодинний бій приніс обом сторонам важкі втрати, але табору німці не здобули. На початку листопада вони повторили свою акцію, вживаючи до бою важкої піхотної зброї і артилерії. Перед натиском переважаючих сил, відділ залишив табір і, розділившись на дві частини, відійшов в Чорногорі та в Чорний ліс (49).

Готуючи нові акції проти УНС-и, німці почали застосовувати широкий терор супроти українського населення. Дня 10 жовтня

48) Див. цікавий спогад Володимира Чарського: "Радісно шуміли ліси". Ціональна Трибуна", Нью Йорк, рік I, ч. 15 з дня 3.13.1950 р.

49) Німецькі СС-и, що робили цей наступ, мусіли бути здивовані, коли бачили новісінькі соснові бараки з біжучою водою, що служили за казарму відділу.

проголошено в Галичині "винятковий стан" і введено в дію т. зв. "наглі суди поліції безпеки". З цього дня почалася кривава серія прилюдних розстрілів українського населення, яка тривала до остаточного відступу німців з Галичини. За час від 10 жовтня 1943 р. 15.771 українців і українок. Тримовні оголошення з прізвищами розстріляних і причинами розстрілу зберігаються в архіві ЗП УГВР.

Це цілком зрозуміло, що підготовляючи велику акцію проти відділів УНС-и в Станиславщині, німці саме в цій області повели особливий терор проти українського населення. Цим масовим терором ворог старався залякати українське населення та створити прірву між ним і відділами УНС-и. По масових облавах, зокрема в Станиславові (театр — 14.XI), Коломийщині, Надвірнянщині, по масовій депортації до концтаборів і на важкі роботи до Німеччини, наступила серія кривавих розстрілів у Станиславові, Ямниці, Коломий, Калуші. У Калуші німці розстріляли 15 учнів торговельної школи в, Коломий стільки ж юнаків з "бавдінсту", в Станиславові 25 членів ОУН, що їх зловили в облавах в театрі й великій обляві в м. Надвірні (11.XI). Після цих розстрілів наступила велика акція німецьких збройних сил у Карпатах, що напередодні зими мала завдати рішальний удар відділам УНС-и.

Дня 27 листопада, німці оточили великими силами табори УНС-и в Чорному Лісі, між с. Посіч і Завій. У кілька-годинному бою, замкнені тісним ворожим перстеном відділи УНС-и проламали його і, завдаючи ворогові важких втрат, примусили його до панічної втечі. У лісі доходило до завязятих рукопашних боїв. Одною з причин поразки, що німців коштувала 60 вояків убитими, було те, що відділи УНС-и здобули німецьку радіовисильню й цим унеможливили німцям правильний зв'язок у лісовому терені. Крім радіовисильні, здобуто багато зброї і амуніції.

Група УПА "Чорний ліс" — 1944 р.

Черговий удар німців був спрямований на Самбірчину. Дня 4 грудня значні німецькі сили заатакували табір УНС-и коло с. Недільна. У важкому цілоденному бою, в якому ворог втратив 160 вбитими, його змушено до відвороту. Повстанці втратили 34 бійців (убитими 50). Третя акція німців концентрувалась на таборах УНС-и в Долинщині. Дня 11 і 12 грудня ворог подав наступ на табір між сс. Мізунь-Кальна-Слобода й Липа. У першому дні йому пощастило здобути один табір і спалити його, але, коли, наступного дня, два сильні відділи УНС-и зайняли догідні для себе становища, ворог не рішився на наступ і вночі незаметно відступив. Ще раз, вранці 24.XIII. ворог пробував наступати на Чорний Ліс, але ця акція, що її гештапо вело силами німецько-польського "зондер-дінсту" покінчилася його розгромом. Таким чином, німецькі спроби ліквідувати відділи УНС-и в Карпатах закінчилися повною невдачею.

Наказом ГВШ з дня 27 січня 1944 р. Українську Народню Самооборону (УНС) включено до Української Повстанчої Армії (УПА) й створено з неї армійську групу УПА-Захід. Командиром УПА-Захід призначено, того ж дня, майора, пізніше полковника — Ростислава Вишитою. Це було бойове псевдо визначного старшини УПА, що поклав великі заслуги на полі організації УПА й українських збройних сил у наші часи. Ним був полк. Василь Сидор (Шелест), який більше як п'ять років славно командував армійською групою УПА-Захід, аж доки не загинув смертю героя, дня 17 квітня 1949 р., в бою проти відділів МГВ.

У зв'язку з наближенням большевиків до терену дій армійської групи УПА-Північ перекинено в Карпати вишкільний персонал І. Старшинської школи УПА. На Волині, ця школа вишколила була два випуски повстанських старшин. Відкинувши успішно всі ворожі наступи, відділи УПА-Захід, перейшли з новим роком, до офензив. Перш-за-все вони зліквідували "лігеншафти" на терені своїх дій. До кінця березня 1944 р., в Станіславівщині зліквідовано приблизно 30 "лігеншафтів", у Коломийщині майже всі. Цим шляхом відділи УПА здобували зброю, що її відбирали від охорони, а також значні кількості худоби, коней, харчів і іншого майна. Над вижку харчів вимінювали за ліки. Господарський реманент ділили між селянами.

Дальшою акцією УПА-Захід була акція проти окупантської лісової адміністрації і експлуатації лісів. Із лісу прогнано всіх лісових робітників. Щоб забезпечити лісові роботи, німці потворили довкруги лісів свої "штюцпункти", в яких залогою стояли бельгійські, або голландські добровольці. Відділи-УПА приступили до акції проти цих "штюцпунктів". Звичайно попереджали бельгійців чи голландців про свій прихід і наслідок був такий, що ці відділи піддавались без стрілу. Таким чином зліквідовано "штюцпункти" в Мислові, Майдані, Завою і т. д. Зліквідовано також гештапівський

50) Ці втрати подано за звітом. Учасник бою — Е. Вірлінний подає в своїх спогадах про бій під Недільною (див. "Пам'ятая" в "Національній Трибуні", Нью-Йорк, Рік II, ч. 5 з дня 11.2.1951 р.) втрати ворога на 316 вбитих, покликуючись на звіт капітана німецької жандармерії Бранденбургера. Вірлінний подає, що в цьому бою загинув заступник шефа дрогобицького гештапо — Ляуфман.

відділ, що евакувався зі Сходу, а який перебував в колонії Ляндестрой у Калушині.

З Чорного Лісу відділи УПА шораз більше посувалися до р. Дністер, опановуючи нові терени. У скорому часі галицький і суміжні райони були вже під контролем УПА. На довгий час, ці райони стали головною харчевою базою Чорного Лісу. Німецькі наскоки на села (Пукасівці, Ганівці і т. д.) зустрічались з протидією із сторони УПА й підпілля. Героїчною обороною проти німецько-польської банди, що пацифікувала українські села, визначилося с. Бовшів, яке добре зорганізованою самообороною зуміло відбити наступ банди, підтримуваної панцирними автами (16.III.).

У березні 1944 р. з табору полонених у Станіславові втікала група голландських старшин. Недалеко переправи через р. Дністер у галицькому районі, що групу затримав відділ УПА в німецькій уніформі. Голландські втікачі були певні, що їх придержали німці. Мабуть це була для них дуже приємна несподіванка, коли виявилось, що вони в руках українських повстанців. Командир відділу відправив голландських старшин, по зв'язках, до Чорного Лісу, де вони деякий час гостювали в таборі. Пізніше, команда групи УПА "Чорний Ліс" подбала про те, щоб вони дісталися до Будапешту, де вони дочекались кінця війни. Деякі з цих старшин залимають, сьогодні, високі пости в голландській армії. Вони залишилися щирими друзями УПА й українського підпілля, що щиро потурбувались їхньою долею в грізний, для них, час.

Тим часом фронт підкотився під Карпати. Німецько-мадярський відворот у березні-квітні 1944 р. використали відділи УПА-Захід для здобуття зброї, амуніції і боеприпасів. У цьому відношенні вони мали значні успіхи. Тільки один відділ (к-р Козак), у Коломийщині, здобув тоді 3 гранатомети, 27 кулеметів, 400 крісів і 12 вагонів різного військового майна. У перших днях квітня, больше-

Свято І-ї Старшинської Школи УПА — 1944 р.

вицькі фронтові частини минули м. Станиславів та досягнули лінію Чорного Лісу. Хоча УПА старалась не вмішуватися у війну обох ворожих їй імперіалістичних сил, проте вона ніяк не збиралась пускати большевиків у Карпати й почала обороняти перед большевиками понад 30 км довгий відтинок Чорного Лісу, на якому не було жадних німецьких сил. Це й було причиною, що обидві воюючі сторони почали робити заходи, щоб схилити УПА на свій бік. У своєму листі з дня 11.IV. большевицький генерал Баландин поздоровляв "українських партизан", визнаючи їхні великі заслуги в боротьбі проти "спільного" ворога й пропонував переговори, що мали відбутись в його штабі в Лисці. З подібними пропозиціями виступили теж, по радіо, німці. Очевидно, УПА навіть не відповіла на їхні залицяння.

У зв'язку з пересуненням фронту в Карпати, на терені дій УПА появилась нова сила. Для оборони своїх загрожених кордонів, Мадярщина вислала туди свої дивізії. На терені дій УПА-Захід з'явилися частини 6-го армійського корпусу під ком. ген. Ференц Фаркаш де Кісбарнак, сьогодні, одного з чоловічих діячів АБН. УПА не мала найменшої охоти створювати собі новий фронт і у відношенні до мадярського війська зберігала неутралітет. Проте, за підшептами ворожих нам елементів, мадярські відділи почали виступати проти УПА й робити грабіжницькі виправи на українські села, спалюючи їх та вбиваючи священників (о. Гаврилюк у Мізуні — 6.IV.) й людей. Розгорілись бої з мадярами в Долинщині, Калущині й Надвірнянщині. В Калущині двічі розгромлено мадярів між 11 і 15 квітня. Розгромлено мадярський відділ, що палив с. Копанки (серед кількадесяти вбитих знайдено калуських поляків і польок у мадярській уніформі), наступного дня розгромлено мадярський відділ з двома панцирними автоматами, що вибрався на відплатну акцію, його окружено й майже в повному складі взято в полон. На шастя, серед мадярських високих старшин знайшлися люди, які зрозуміли все безглуздя факту, що мадярське військо, яке, на чужій землі обороняє свою батьківщину, створює собі своєю поведінкою новий непотрібний фронт боротьби. Ті старшини зуміли ввійти в зв'язок з командою УПА-Захід і почали переговори, які й довели до формального перемир'я, заключеного між командою УПА-Захід і командою 6-го армійського корпусу мадярської армії. Оце перемир'я затверджено пізніше в переговорах ГК УПА з ГК мадярської армії, які відбулися в Будапешті і які довели до закінчення перемир'я на всьому карпатському фронті. Першим наслідком перемир'я був факт, що в другій половині квітня, УПА-Захід дозволила великим мадярським частинам перемаршувати через Чорний Ліс і вдарити на тили большевицьких частин, які воювали проти мадярських дивізій, що обороняли Татарського проходу до Мадярщини. Це дало змогу мадярському війську відкинути большевиків до м. Коломиї й до р. Дністер.

Мадярський наступ на большевицькому фронті замкнув відворот одній большевицькій дивізії, що оперувала в Надвірнянщині. Оця дивізія отримала наказ перейти на партизанські форми боротьби. Для неї поставлено завдання опанувати, за всяку ціну, Чорний Ліс, що був джерелом стільки клопотів для большевиків. Одне "соединение" з цієї дивізії під проводом Шукаєва пішло в майдансь-

кі ліси між Сколем і Туркою, три "соединения" вдарили, 23.IV. на Чорний Ліс⁵¹).

Оцей наступ на Чорний Ліс був початком важких боїв УПА-Захід з большевицькими партизанами за цю лісову базу УПА, що тривали понад п'ять тижнів й закінчилися 1.VI.1944 р. повною перемогою УПА. Ось окремі етапи цього бою. Дня 23.IV., користуючись неприємностями бойових відділів у Чорному Лісі, червоні партизани захопили Чорний Ліс. Запасні й вишкільні частини, що були в лісі, відступили перед ними до с. Грабівка. Дня 27.IV. партизани наступали на с. Грабівку, але їх наступ відбито. Розлючений невдачею ворог підтягнув більші сили й повів новий наступ (29.IV.). По кількогодонних боях, повстанцям вдалось розбити напасників і викинути їх із села. Частина села, яку ворог був, хвилюю, опанував, партизани спалили, вистрілюючи 23 цивільні особи, що впали в їх руки. Між іншими загинув тоді о. Микитюк, польовий капелян чорноліських відділів УПА. У цьому бою загинув хот. Мороз — один з найкращих військовиків Станиславщини. Ще два великі наступи повели партизани на відділи УПА в с. Майдан (1 і 7.V.), але в обох випадках, зазнавши дошкульних втрат, вони мусіли відступити в Чорний Ліс.

Тим часом, заалармовані бойові відділи групи "Чорний Ліс" (к-р Грегит-Різуни) спішними маршами повертались до своєї бази. В останні дні травня, 4 чорноліські курені УПА заблокували Чорний Ліс перстнем довжиною в 50 км на лінії сс. Мислів-Рип'янка, Яворівка-Завій-Грабівка-Хмельівка-Лесівка-Глубоко-Греївка-Невочин-Посіч й Майдан. Ще один курінь стояв у Порогах. Таким чином докруги Чорного Лісу зібрані достатні сили УПА, що вистачали для ліквідації трьох "соединений", замкнених у Чорному Лісі. Перстень відділів УПА шораз більше звужувався й відносини в таборах червоних партизанів ставали з кожним днем гірші. Їх досадно малають шоденники, що їх знайшли при вбитих і полонених партизанах. У наслідок блокади, в таборах почався голод.

В останніх днях травня, коли йшла підготовка до рішального бою за Чорний Ліс, розвідка донесла, що німці підготовлюють великий "айнзац" на Чорний Ліс, що мав початись 31.V. і мав бути ведений силами одної панцерної дивізії з допоміжними відділами. Маючи точний план німецької акції, відділи УПА перегрупувались, щоб не створити собі двох фронтів і перевели евакуацію всього мужеського населення із загрожених німцями сіл у безпечне місце. Цих мужиків перевезено на вантажних автомашинах УПА.

Дня 31.V. німецька 7-ма панцерна дивізія почала свою акцію на Чорний Ліс по шляху Мислів-Завій та Загвіздь-Пустополе. Танки й літаки почали обстрілювати Чорний Ліс. Партизани збирали всі свої сили й, намагаючись прорватись з Чорного Лісу в гори, заатакували, 1. VI. відділи УПА на лінії Гринівка-Грабівка. Тут вони попали під огонь сконцентрованих гранатометів УПА. Спустошення, яке вчинили гранатомети, заламали наступ ворога й він почав утікати. Партизани залишили весь свій обоз із боеприпасами, сотні

⁵¹ Командиром цієї групи був Кулагин Ігнат Степанович ("Жора"), його шефом штабу — Телешко Григорій Васильович, а потім політкомісаром — Артамонов Сергій Петрович. Група була сильно озброєна (самі автоматники) й мала великий в'язний обоз.

вбитих і полонених і в паніці відступили в Чорний Ліс, де попали в район дій німецьких панцерних частин. Партизани потерпіли цілковиту поразку і тільки небагатьом з них, що розпорошились і одинцем, або малими групами, старалися продістатися у гори, вдалося вийти живими з цього погрому.

Почалася акція прочищення терену від розбитків партизанів. Цю акцію, в значній мірі, ускладнювало гостювання німецької панцерної дивізії у Чорному Лісі. Треба було маневрувати так, щоб не наразитись на удар переважаючих німецьких сил. 5 червня, розгромивши один відділ большевицьких партизанів, що втікав від наступаючих відділів УПА, панцерна дивізія забрала геть з Чорного Лісу. Вона почала переводити акцію набсру українців до СС Дивізії "Галичина" в селах Підкарпаття.

До половини червня, відділи УПА цілком прочистили терен Чорного Лісу від залишків большевицьких банд. Після заслуженого відпочинку, команда УПА-Захід рішила кинути чорноліські відділи УПА в Скільщину, щоб прочистили від большевицької банди Шукаєва, терен майданських лісів. Дня 30.VI. рушили три чорноліські курені в похід на Захід.

Марш, що своїми забезпеченнями й розвідками охоплював терен широкий на 10 км. ішов через сс. Грабівка-Цінева-Лоп'янка-Велдіж-Мізунь-Кальна-Слободка-Болехівська-Бряза-Кам'янка й відбувся в білий день, битими шляхами, викликав ентузіазм серед населення і паніку серед ворогів. Шойно по кількох днях, зорієнтувавшись точніше в положенні, німці почали блокувати шлях від Синевідська по Рожанку, щоб перетяти нашим відділам дорогу. Дня 6.VII. три авта з німцями під проводом лейтенанта попали в полон у Кам'янці. Від цих полонених к-р Різун довідався, що німці приготувляють велику акцію на села Кам'янка, Бряза, Розтічки, Слобода-Болехівська, Лужки й Липа. К-р Різун рішив прийняти бій і чекав ворога в Кам'янці. Вночі на 8.VII. німці підтягнули свої сили з Болехова й уранці вдарили на Кам'янку. Їх прийнято кулеметами й гранометним вогнем і, їх наступ заламався.

Тим часом із Скольного почали наступати мадари, в силі одного полку. Їх обстріляно кулеметами й важкими гранометами, поки вони ще встигли розгорнутись з маршевої колони в бойову лаву. Це цілком вистачило, щоб вони відступили назад до Скольного. Проте з Либохори й Гребенова почали наступати німці. Відділи УПА відступили й зайняли становища на горі Лопата й Магати́в (1220 м). На цих верхах проходила запасна лінія укріплень, побудованих мадярською армією.

Дня 9.VII. почав ворог концентричний наступ на гору Лопату силами двох дивізій. Бій за Лопату прибирав з години на годину щораз більше завзятих форм. Увечері, маючи важкі втрати в людях і зброї, ворог відступив на села. Уночі, повстанці, переладкувавши все майно з возів на в'юки, залишили гору Лопату й пішли в майданські ліси ліквідувати банду Шукаєва.

Для оборони залишилися місцеві відділи УПА й Старшинська школа, що саме мала закінчити перший випуск старшин 15.VII. Ворожі відділи, в кількох місцях, попали в засідки УПА. Найбільш удалою була засідка на німецьку автомобільну колону між с. Поляницею й Тисовом, переведена відділом УПА "Заграва". Тут завдано ворогові більших втрат, спалено декілька автомашин і здобу-

то зброю та боеприпаси. Того ж дня, сотня Коника із Старшинської школи розбила ворога коло гори Магати́в, здобуваючи 2 кулемети, ручні гранати й набої. До 15.VII. тривали беззастанні сутички з німцями у чотирокутнику, що замикався лінією, яка проходила через с. Либохору й Рожанку, почерез верхи над р. Сукиль, Мізундою й Брязою. Коли ж ще одна більша німецька акція (13.VII.) не дала результату, німці, не осягнувши своїх цілей, почали вночі з 15/16.VII. відступати з гір.

Тим часом, переможці в бою на г. Лопаті, чорноліські відділи УПА (к-ри Різун і Благий), були вже в майданських лісах. Тут довго гуляла безкарно по селах Скільщини й Турчанщини банди Шукаєва. Місцеві відділи УПА були ослабі, щоб її ліквідувати. Вони встигли тільки прогнати банду з північної частини лісу. Дня 15.VII. вдарили по банді бойові чорноліські відділи. У боях, що тривали цілий день і цілу ніч, партизанів Шукаєва розгромлено вщерть ко-ло с. Рикова, Завадки й Росохача. Тільки недовбиті цієї банди, що залишилися на полі бою свою зброю й табори, зуміли втекти в Турчанщину.

Дня 18.VII. закінчив навчання перший випуск Старшинської Школи в Карпатах. Понад 250 молодих старшин відійшло до своїх воєнних округ, щоб очолити визвольну боротьбу в лавах УПА. На їх місце надходили вже нові юнаки, що в школі мали почати навчання. Поруч Старшинської Школи ("Олені"), працювала в Карпатах також Підстаршинська Школа ("Беркути"), радіо-школа й курси месесстер.

Липнева большевицька офензива 1944 р. поширювалась на всіх відтинках. Дійшло до боїв з УПА з відступаючими німецькими й мадярськими частинами. Ішлося про зброю й боеприпаси, які УПА хотіла відібрати від цих частин. Такі бої мали місце в с. Тур'є (24.VII.), де роззброєно мадярську валку й на шляху між с. Сміль-на й Жданна, де наступив бій з німцями (27.VII.). І тут німці втра-тили обоз. Цікавий епізод: до бою вмішались большевицькі літа-ки, що впродов кількох годин атакували німців, які були в бою проти УПА.

У наслідок большевицької офензиви, значна частина відділів УПА-Захід перейшла фронт і знайшлася в большевицькому запіллі. По німецькому боці залишилися тільки І. Старшинська Школа, що саме працювала над другим випуском старшин і декілька карпатських відділів УПА під командою полк. Олексі Гасина-Лишаря. Прийшовши в Карпати, большевикам не залишалось нічого іншого, як ствердити, що правдивим господарем Карпатських гір є УПА. Окремі гірські терени, як "Говерля", "Чорний Ліс", "Маківка", ще довго залишалися неприступними фортецями УПА й не легко при-йшлося новим московсько-большевицьким окупантам подолати їх. Такий був наслідок одного року боротьби УПА за опанування Кар-пат.

9. НЕПОТРІБНИЙ ТРЕТІЙ ФРОНТ — ПОЛЯКИ

Немає найменшого сумніву, що цього фронту не бажав собі український нарід, не бажали його українські політичні організації, не бажали його УПА й українське підпілля. Українська сторо-на розуміла, що об'єктивні вимоги національно-державної раті на-

казували жити в приязних взаєминах із Польщею з уваги не великого спільного ворога — Москву. Вона була свідомо того, що в обличчя небезпек, яка грозить усім поневоленим народам Центральної й Східної Європи від німецького й московського імперіялізмів, тільки спільний фронт, поневолених, проти імперіялістів і ліквідація всіх спорів між поневоленими є однією правильною політикою поневолених народів. І тому українська сторона була проти боротьби на польському відтинку і за знайдення розв'язку існуючого конфлікту між польським і українським народами. Таку позицію висловлено цілком виразно на II. Конференції ОУН в квітні 1943 р., на якій заявлено про стремління ОУН до мирної ліквідації всіх другорядних фронтів, за винятком більшовицького й гітлерівського. У своїй політиці порозуміння з сусідніми народами, ОУН була послідовна і, треба сказати, що вона добилася значних успіхів (поневолені народи СССР, мадяри, румуни). Тільки на польському відтинку цих успіхів не було, хоч робилося конкретні спроби порозуміння в ім'я спільного польсько-українського фронту проти Гітлера й Сталіна. Усі намагання УПА й українського самостійницького підпілля в цьому напрямі розбилися на твердому мурі цілковитого небажання польської сторони порозумітись з українцями. Джерелом такого наставлення були не тільки імперіялістично-загарбницькі апетити й ноторійний польський шовінізм, але й цілком фальшива оцінка ситуації, в якій знайшовся польський народ у наслідок війни. В одному польському підпільному виданні з 1943 р. ми читали: „Міжнародної позиції Польщі годі захитати. Ми є найстаршим комбатантом Об'єднаних Націй. З-поміж себе ми не видали жадного Ляваля чи Квіслінга. З поміж усіх націй Європи, окупованих німцями, ми одні відмовились навіть від політичної й військової співпраці. Ні одного легіоніста не дала Польща на жаден із фронтів війни“⁵³). Це не був відірваний голос, цей голос відзеркалював загальну польську прилюдну опінію. І саме цей „рожевий“ оптимізм польського загалу і його віра в переможне закінчення війни, в сильну Польщу в побільшених кордонах після неї, був одною з головних причин, чому польське підпілля відмовлялося від порозуміння з українським підпіллям⁵⁴). Уважаючи остаточну перемогу Польщі, як справу цілком очевидну, в усіх переговорах польське підпілля вимагало від українського підпілля повної капітуляції і підпорядкування під польський провід, як головних умов, на яких могло б дійти до порозуміння. Очевидно, українське підпілля таких умов прийняти не могло й, тому, польсько-українські взаємини гіршали з дня на день. Напруження кровопролитній війні між двома підпілними арміями, що тривала довше, як один рік, на велику вітху історичних ворогів обох народів, що, без сумніву мачали в неї і свої пальці.

Війну що почали поляки. Про те не може бути сумніву для нікого, що познайомитися з відповідними документами й датами.

⁵³) Див. „Свенто Неподлеглоści“. Підпільна газета: „Бюлетин Інформаційний Земі Червенської“. Нр. 32 61, 11 листопада 1943 р. Статті польської і української преси на тему польсько-українських взаємин — див. Бібліографія.

⁵⁴) У 1943-44 рр. тричі відбулись переговори між польським і українським підпіллям.

хто простудіює підпільну пресу, польську й українську, що появлялась в роки війни. Коли студіюємо українську підпільну пресу цих часів, то цілком виразно проявляється в ній бажання українського підпілля прийти до порозуміння з поляками. Навіть, коли відносини загострюються, ми зустрічаємо, в цій пресі, заклики до польського здорового глузду⁵⁵), вказування на безвідповідальність ній ролі обох народів⁵⁶), розважування на тему історичним польським кругам, що український народ не терпить провокацій і мордів⁵⁷). Знов же, в польській підпільній пресі, цих часів, інтенсивно проповідувались ненависть⁵⁸) і погромництво⁵⁹) у відношенні до українців, та загарбництво навіть основних українських земель (по р. Дніпро, Чорне море)⁶⁰) і заперечувались, поруч ставрої пісеньки про „німецьку інтригу“⁶¹), українські національно-найважливіша загроза для створення незалежної Польщі⁶²). Навіть офіційні звернення верхівки польського підпілля до українського народу⁶³), що, до речі, зустрілися з гострою критикою сатис, що під впливом такої пропаганди, й не без того шовіністичного на польська меншина зайняла по відношенні до українського населення і його визвольної боротьби поставу, яка просто таки наштотувала українців до безпосередньої реакції.

Звичайно поляки вказують на події на Волині, як причину польської „відплатної акції“ на Холмщині. Це не відповідає фактам. Поляки почали перші свої збройні акції проти українців і це ми мусимо підкреслити в ім'я історичної правди та з огляду на польські намагання перекинути відповідальність за польський терор на українців, хоч для вислідів боротьби ці речі не мають жадного значення. Отже, що в 1941 р. на Холмщині й Підляшші появились польські терористичні боївки, які почали вбивати українців і нищити українські села. Масові вбивства провідних українців почали поляки на Холмщині вже в квітні 1942 р., цебто дослівно тоді, коли з українського боку на II. Конференції ОУН було стверджено право польського народу на власну державу та було заявлено про

⁵⁵) Див. „Чи політичний розум перемаже?“ в підп. журналі „Бюлетень“, ч. 11/1943 р.

⁵⁶) „На бездоріжжях безвідповідальщини“. „Вісті“, ч. 1 за 1944 р.

⁵⁷) „Україна й Польща“, „Ідея і Чин“, ч. 4 за 1943 р.

⁵⁸) Див. Садовий О. С.: „Куди прямують поляки?“, „Ідея і Чин“, ч. 7 за 1944.

⁵⁹) Див. підпільна стаття в „Наше Земе Вєходне“, ч. 1 за II. 1943 р.

⁶⁰) Див. „Трагедія Волиня триває“. „Наше Земе Вєходне“, ч. 5 за VIII-X, 1943.

⁶¹) Див. вступна стаття в „Наше Земе Вєходне“, ч. 1 за II. 1943 р.

⁶²) Див. „Українськи“ в „Вєлька Польска“, ч. 18 з дня 19.VI.1943 р.

⁶³) Див. „Пальонци проблем“ в „Шанець Кресови“ з дня 21.III.1943 р.

⁶⁴) Див. „Українськи спешисен з лістопадем“ — „Валька“, ч. 38 з 6.X.1943 р.

⁶⁵) Див. „Одєзва Крайовой Рєпрезєнтації Політичєной до Народу Українськего“ з дня 30.VII.1943 р. Передрукована в багатьох підпільних виданнях, напр. „Бюлетин інформаційний“ з дня 12.VIII.1943 р.

⁶⁶) Численні голоси в підпільній пресі НСЗ (Народове Сілі Збояєне) в „Слово Польське“, „Вєлька Польска“ і т. п. Окремо: „Ліст отварти малополан до Крайовой Рєпрезєнтації Політичєной“ з жовтня 1943 р.

стремління ОУН до порозуміння з поляками. Нищення українських сіл на широку скалю напочатку 1943 р. (у зв'язку з німецькою колонізаційною акцією в Замостинщині), цебто тоді, коли на III. Конференції ОУН (17-21. 2. 1943 р.), стверджувалась потреба ліквідації "другорядних" фронтів, гуртування всіх поневолених народів в один фронт боротьби проти Гітлера й Сталіна і т. ін. Очевидно, до цього часу, ніяких більших українських акцій проти поляків не було.

Про розміри польського терору на Холмщині свідчать такі цифри: від серпня 1942 р. до серпня 1943 р. поляки вбили на Холмщині 543 провідних українців⁶⁷⁾, до кінця 1943 р. оце число збільшилось до 594 осіб. При тому треба зазначити, що сюди входять визначні провідники українського життя на Холмщині — священники, вчителі, кооператори, лікарі, колишні старшини українських армій як, напр., сен. І. Пастернак, полк. Яків Войнаровський, др. Микола Струтинський, сотн. СС Ф. Борис, сотн. О. Марчук, директор лічниці з Любартова — др. Остап Бурка, який, до речі, ніколи не відмовлявся від допомоги польським хлопцям з "лясу". За даними пастирського послання Митрополита Холмського і Підляського Іларіона з дня 4 квітня 1944 р., на Холмщині загинуло 14 священників і 10 дяків, деякі з цілими родинами, при чому, перед смертю, їх жакливо тортуровано. За даними цього ж послання в Холмщині загинуло з польської руки 5000 мирян — дітей, жінок, старців і мужчин. В одній тільки Грубешівщині, за даними цього послання, загинуло 2000 православних українців.

Усі ці цифри вказують на плановий польський терор у відношенню до українського населення на Холмщині. Перший етап цієї акції (1942-1943) обіймав знищення українського провідницького активу, другий (1943-1944) планове знищення цілих сіл й вирізування вповні усього населення разом з жінками й дітьми. У великій польській терористичній акції між 10 березня й 5 квітня 1944 р. спалено 36 українських сіл і замордовано 875 осіб⁶⁸⁾.

Рівночасно польський терор відбувається планово на польських землях, що творили т. зв. "Генеральну Гувернію" (вбивство полк. Поготовка в Варшаві) й переноситься до Галичини, де також стріляють провідних українців (проф. Ластовецький) і видають присуди на інших (др. Панчишин)⁶⁹⁾. Існуючі в Галичині підпіль-

67) За даними УДК Холм і Грубешів. Інші джерела: українська підпільна преса, меморіал Холмської Ради з червня 1944 р., послання митр. Іларіона, листівка українських комбатантів із серпня 1943 р. і т. д.

68) Не може бути найменшого сумніву, що протиукраїнські акції виконує вала АК (Армія Крайова). Див. "Глос Жолнежа" з 2.IV.1944 р., який подає "комунікат": "В дні від 9-12 березня відділи Армії Крайовей перевели чималу відплатну акцію на Сягринь і околиці... Далі про акції на Ошів і Жабче. Наприкінці комунікату зазначено: "кількадесят українців втратило життя". Насправді в одному тільки Сягрині вбито кількост українців. Журнал "Вісті", ч. 3 з 1944 р. у статті: "Польський терор шаліє".

69) За даними УДК, до кінця 1943 р. загинуло з польської руки: в краківському дистрикті 18 українців, у львівському 104, у варшавському 14, у люблінському (поза Холмщиною) і радомському — 21. За даними українського підпільня, число тих, що загинули з польської руки в Галичині, до відвороту німецької

ні організації розбудували цілий плян масової ліквідації українців та з цією ціллю почали творити збройні банди з місцевого населення, які підсилювали відрядження соток польських боївкарів з Варшави й Кракова. Таким чином зорганізовано терор супроти українського населення на його рідній землі. Напочатку 1944 р., ці банди підсилено ще відділами польської поліції з Волині, які покинули службу в німців і перейшли на Холмщину та в Галичину.

Коли говориться про події на Волині (перша більша українська протипольська акція на Іванову Долину відбулась уночі з 21 на 22 квітня, 1943 р.), то треба пам'ятати, що вони були наслідком цього факту, що поляки Волині стали просто до послуг німецьких окупантів і більшовицьких партизанів у ділі нищення українців і їх культурного та матеріального дорібку. Перехід української поліції до УПА використало польське населення на Волині для того, щоб, сформувавши польські відділи допоміжної поліції, повести при допомозі німців систематичний погром українського населення. Знов же більшовицькі партизани мали свою тверду й певну опору в численних польських колоніях, з яких могли робити свої напади на УПА й українські села⁷⁰⁾. Ось ґрунт, на якому зродилась волинська подія, що як і всі події останньої польсько-української війни своїми формами й страхіттями перевищують усе, що досі творилось в історії обох народів. Віджили історичні палі й сокири, побіч модерних засобів нищення: запальних куль, автоматів, гранат...⁷¹⁾.

Нищення українських сіл на Холмщині вмічалось в пляні ГК АК створити "коридор" до Львова. Ідучи за прикладом з 1918 р., командувач такий "коридор" поміж Перемишлем і Львовом, координування АК хотіло зробити такий же "коридор" від Білгород-Зихів до Холмських лісів почерез Раву Руську й військові полігони, з яких ще в 1940 р. більшовики виселили були все українське населення, до Львова. Наближення німецько-більшовицького фронту поштовхувало, щоб цей плян виконати якнайшвидше. Для тієї мети, ГК АК сконцентрувало, в Білгородських лісах і на Холмщині понад 15.000 війська. Узимку 1943/44 р. відділи АК зайняли вихідні

армії в липні 1944 р. було 521 українців. Це рахунок АК і НСЗ, ми старались елімінувати тих, що загинули з польсько-більшовицької руки.

70) До участі в німецьких протиукраїнських погромах признались поляки такими словами підпільної статті: "До пацифікації вживають німці відділів, що складаються з "фольксдойчів", що знають польську мову. Іде про викликання владних, що поляки не тільки боронять свого життя, але й беруть участь у військових акціях, поведених німцями з необдуманого жорстокості". Пор. стаття: "Пожога на Волиню" в підп. газеті "Всхл", ч. 11/14 з дня 21.IX.1943. Про співпрацю з більшовиками див.: "Медведев: "Сильные духом".

71) Для ілюстрації атмосфери, в якій відбувалась ця війна, варто навести такий факт. На саме латинське Різдво 1943 р. поляки напали на с. Пересоловичі. Над трупами помордованих українців співали коляди. Про це пише командир п. н. "Польська й українська" Псминаючи всю облуду й нещирість гештапівського "суперарбітра", що "не хоче, щоб поляки й українці винищували себе взаємно", чи теж його обурення з приводу "зневаги й виклику, киненого в обличчя всякої людської моралі" (!), факти, наведенні в цій відозві, заслуговують уваги для оцінки українсько-польських взаємин на Холмщині в 1943 р.

позиції для наступу на Львів і напочатку 1944 р. рушили на знищення українських сіл в Білгорайському, Томашівському й Грубешівському повітах, що були перешкодою для виконання польського плану 72).

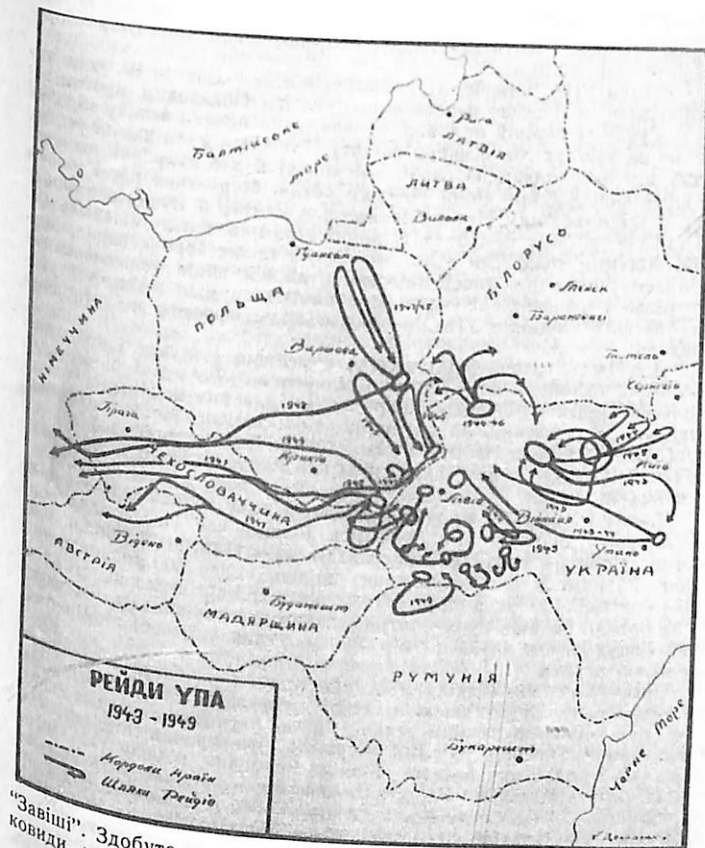
Не можна казати, щоб українське населення давало себе різати без спротиву. У багатьох селах (сс. Ухані, Молодятичі й інші) українські селяни кинулись з вилами й сокирами на напасників. У багатьох селах створились, тоді, самооборонні відділи (к-ри Очерет, Ягода й інші), що ставили завзятий спотив наступаючим батальйонам АК: Самооборонна акція охопила навіть віддалені повіти: Тарногородський і Білгорайський. У м. Білгороа, місцевий Повітовий Союз Кооператив під проводом дир. Дармохвала перемінився в нездобуту фортецю, що розбила не один наступ польських боївків. До всіх цих подій, німці, займали нейтральне становище (поляки погрожували їм маршем на Люблін), вони не дозволили навіть Галицькому добровольчому полкові ч. 5, що стояв залогою в м. Грубешові й Замості, виступити на оборону українського населення. Ця заборона спричинила значні дезерції добровольців до УПА; одним з таких дезертирів був саме к-р Ягода-Черник, що прославився пізніше як командир куреня УПА — "Вовки".

Тим часом, ГК УПА рішила створити, на Холмщині, фронт проти наступаючої АК. У половині березня 1944 р. з'явилися, на цьому фронті, перші відділи УПА ("Галайда", "Тигри"); в половині квітня прийшло велике підкріплення з Волині (з групи УПА "Турів" — загін УПА ім. І. Богуна, к-р Острівський, курінь УПА (к-р Наливайко) і курінь "Вовки" (к-р Ягода-Черник), що постав з утікачів із Холмщини та з Карпат — курінь УПА "Сіроманці" (к-р Яструб). Таким чином зібралось достатні сили, що могли затримати польську офензиву й перейти до контрофензиви. Ці сили збільшено ще мобілізацією, що спричинила постання кількох нових сотень в Жовківщині, Равщині, Сокальщині й Кам'янецьчині. Для всіх цих збройних сил, ГК УПА створила: "Командування Холмського Фронту" (КХФ) під проводом Інспектора ГК — к-ра Степана Новицького ("Спец"). Це командування, як на партизанку, діяло справно й обслуговувалося телефонним, мотоциклевим, кінним та пішим зв'язком. Дуже добре діяв розвідний відділ штабу, що мав своїх інформаторів у глибокому запіллі ворога, які подавали важливі відомості телефоном.

Дня 28 березня 1944 р. відбулась велика акція на польське село Острів коло Угнева. Це село було осідком сильних озброєних польських банд, що нападали на українські села й на відділи УПА. У завзятому бою знищено це село, при чому спалено його до тла. Значна частина польського населення врятувалась в костелі, якого повстанці не хотіли здобувати. Мимо цього польське населення й боївки мали важкі втрати. По українському бою, в бою впав Тарас Онишкевич ("Галайда") і 16 стрільців з його відділу.

Дня 5-9 квітня відділи УПА повели наступ на сс. Жарники-Посаді-Стенятин. Ці села здобуто після важкого бою, в якому ворог мав важкі втрати. Тільки в самому Посадівському лісі нарахувано понад 100 трупів, між ними також труп польського к-ра відтинку

72) Див. Євген Прірва: Дії УПА на оперативному терені між ріками Сяном і Бугом в рр. 1944-1947 в "До Зброї", чч. 16/29 і 17/30 за 1952 р.

"Завіші". Здобуто значні трофеї: кулемети й зброю, пістолі, далекоти, магазини сала, муки, цукру, коні, худобу, тощо.

Дня 15-20 квітня, широким фронтом почали наступати на південно-східну частину волинські відділи УПА й "Вовки". Терен по Гучуву цілком очищено від відділів АК і боївків. Також польське населення втекло на Захід. Українське населення відіхнуло з полегшенням, втікачі почали вертатись із-за Буга до своїх спалених сіл. Під охороною збройних відділів УПА селяни почали свою працю. Вони розбирали хати польських колоністів і звозили їх на згаданою ярмарку прив'язання до своєї землі.

Успіхи УПА на Холмщині викликали широкий відгомін серед населення Холмської землі. Дня 30 квітня, в Холмі, відбулася нарада представників українського громадянства з митр. Іларіоном на чолі. Хід цієї наради був одним гимном на честь УПА. У висліді

нарад створено "Холмську Рад", якої завданням мала бути оборона інтересів Холмщини.

Успіхи УПА, однак, занепокоїли німців. Дня 19.IV. вони перешкодили, в Лашові, переможним бою під Посадовом, пройти поза р. Гучув. У першій половині травня, вони повели велику збройну акцію на запілля Холмського фронту. Тут вони мали значні успіхи, тому що натрапляли на слабо вишколені й зле озброєні запасні й вишкільні відділи. Вони розбили сотню Морозенка під Каровом (11.V.) і новозмобілізовану жовківську сотню в Кунинському бою (13.V.). В обох цих боях українці втратили значну кількість волярів убитими, раненими й полоненими, а також зброю, виряд, боеприпаси. Проте ця диверсійна акція, як теж акція большевицьких партизан у Сокальщині (на с. Яструбичі) не зуміла відвернути уваги бойових відділів УПА, на Холмському фронті, від основних завдань.

Дня 14-16 травня відділи УПА перейшли р. Гучув і по завязаних боях здобули сс. Гостинне, Гонятички, Гонятичі й Черемно. Польські відділи розігнано з кривавими для них втратами, колонії спалено. У відповідь на цю акцію, польські відділи з м. Тишівці повели наступ на сс. Набруж і Старе Село. Не зважаючи на факт, що полякам допомагав німецький літак, їх наступ відбито із значними для них втратами.

Дня 1 і 2 червня відділи АК повели нову велику акцію в цьому напрямі, до якої приготувались довгий час. Переходово вони могли зайняти й спалити такі села: Зімно, Стенятин, Жерники, Ульгінок, Ратичів. У цих селах вони спалили понад 500 господарств і вбили понад 100 українців, в тому 43 жінки й 11 дітей. Відділи УПА повели на цю групу контрфорсизиву, що закінчилися її розгромом і викиненням назад поза р. Гучув. У цих боях обі сторони мали важкі втрати.

Дня 12 червня відділи УПА під к-дою к-ра Острівського перейшли річку Гучув й почали наступ у напрямі на м. Грабовець. Наступ цей увінчався повним успіхом; цілий терен по лінії сс. Ухані-Орнатовичі-Горешів руський-Черемно був прочищений від відділів АК і польських бойовиків. Біля м. Грабовця, відділи УПА вийшли переможно. До переходу фронту в липні 1944 р. цей терен був у руках українців. А втім, уже сама поява відділів УПА, на Холмщині, поважно зменшила хвилю польського терору. В останніх місяцях німецької окупації Холмщина помітно заспокоюється.

Занепокоєні великим скупченням польських і большевицьких партизан, у Білгорайських лісах, німці, повели проти них, наприкінці травня, велику акцію, в якій брали також участь два курені дивізії "Галичина". У цій акції мало згинуть понад 3000 партизан. У наслідок акції, що була ведена великими військовими з'єднаннями при підтримці авіації, партизан розпорошено.

Тим часом польсько-українська війна перенеслась до Галичини. Всякі спроби порозуміння не давали жадних результатів, листівка ОУН до поляків під н. "Поляци!" з липня 1943 р. була прийнята вороже⁷³), протиукраїнські акції зростали на силі. Зайняття деяких

73) На відозву українського підпілля поляки відповіли листівкою, в якій були такі звернення: "Глупе, безцельне, хамське бредне. Хамом здаєсен, же по-

повітів Галичини большевиками, в березні-квітні 1944 р., використали поляки для широкої співпраці з новими окупантами в нищенні українських самостійників. Це все було причиною, що українське підпілля виступило, з цілою силою, проти польського населення. Завданням цієї терористичної акції було спричинити відхід польського населення на коринні польські землі. З цієї причини, кожну терористичну акцію попереджувало заклик до польського населення покинути українські землі й переселитись до Польщі.

У першій половині 1944 р., з рамени УПА й українського підпілля відбулась, в Галичині, 201 відплатна акція проти польського населення. У ході цих акцій 5100 поляків втратило своє життя. Знищено низку польських сіл і колоній. Так закінчилась спроба польської меншини починати війну на українських землях⁷⁴).

Відплатні акції частинно досягнули свою ціль. У наслідок цих акцій, сотні тисяч поляків покинули, раз і назавжди, українські землі. Польські джерела оцінюють число поляків, що покинули українські й білоруські землі перед приходом большевиків, на 600.000⁷⁵). За нашими даними, "дика" репатріяція поляків ЗУЗ до Польщі охопила приблизно 425.000 польського населення, до кінця червня 1944 р.

У світлі цих цифр і подій на Холмському фронті УПА, не можна сказати, щоб польська сторона виграла війну, що її так необачно затіяла з українцями в грізний, для обох народів, час.

10. ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ, ПРОЦЕСИ, ФАКТИ.

Друга світова війна, зокрема війна між Німеччиною і ССР, застала українські маси об'єднані одним бажанням: скинути нелад, що відповідав би прагненням українського народу. Це була органічна консолідація українського народу в низах, у народних масах. Поза її засягом знайшлися тільки большевицькі запродавці, явні зрадники і сексоти.

Надії українського народу на війну не сповнились. Німці не трафрон зреалізувати своє гайдамацьке пляни. Не дочекаєсен, гади, тей реалізації... Не бендлає нігда України в Польще! Пішсенгами вам то на Бога. Зостає з нами бендон могли ці, що зейдон на дроген покути і паментання. Решта за Збруч! еслі не учиніте того добровольне, засвещіми вам пожогон, ктурей не запомніте до конца дні ваших".

74) За матеріалами, що зберігаються в архівах ЗП УГВР, поляки значно прибільшують свої втрати. У меморіалі, що його склав губернаторові Вехтерові Польський допомоговий комітет у Львові 20 лютого 1944 р. подавалась цифра 3000 поляків убитих в дистрикті Галичини. Також свої втрати на Волині поляки значно перебільшують. Підпільна їхня преса подавала польські втрати на Волині на 50.000 осіб, в самій Гуті Степанській, за даними цієї преси мало згинуть 10.000 осіб, в Киселині 1.500 і т. д. Все це є значні перебільшення, що в свій час не мало причинились до підсилювання взаємної ненависти. Тим часом втрати українського населення Волині від дій німецько-польських карателів йдуть справді в десятки тисяч.

75) Дня. J. Poniatowski: Population of the Intermarium after the Second World War. ("Eastern Quarterly", London. Vol. IV. No. 3. 1951.)

прийшли на Україну як визволителі, але як загарбники. Вони не принесли „визволення“, але нове поневолення українського народу, що, в далекій мірі, перевищало своїми жахіттями сталінське поневолення.

Під час німецької окупації, чоловім виразником українського самостійницького табору стала ОУН, звана популярно народом „самостійниками“ або „бандерівцями“. Під її фірмою і керівництвом проходила боротьба проти німецьких окупантів і цей факт стверджено недвозначно в усіх документах власних (лістівки й підпільні видання) і чужих (німецькі лістівки, відозви, звіти). Цим ствердженням ми аж ніяк не хочемо применшити заслуг інших політичних організацій для розгортання визвольної боротьби українського народу⁷⁶). Нам ідеться про те, що в розбудові УПА, якої історію пишемо, ОУН під керівництвом Степана Бандери⁷⁷), відіграла дійсно дуже велику роль. Про цю роль пишеться в підпільних виданнях, що появляються в Україні⁷⁸).

Коли вже мова про ОУН, то було б великою помилкою закрити очі на велику еволюцію, що її пройшла ця Організація під час німецької окупації і в огні боротьби проти німецьких окупантів. Не можна закрити очей на факт, що ця еволюція сталася, в значній мірі, в наслідок поширення дій Організації на ОСУЗ і СУЗ. Уже в перших днях війни на Сході, західно-українські революціонери пішли на ОСУЗ і СУЗ і зуміли створити там сильну підпільну організацію, зокрема в Донбасі, Криворіччя і Трансїстрії. Лави Організації поповнились тисячами українців і українкоз ОСУЗ і СУЗ і в шоденній зустрічі з ними й шоденній важкій боротьбі проти німецьких окупантів і їх союзників з-поміж большевських підпільників і білогвардійського охвістя. Західно-українські революціонери мали змогу перевірити багато ідеологічних і політичних принципів, що ними керувалась досі ОУН. Уже в практичній роботі вони відкинули багато програмових постанов, теоретичних догм, філософських доктрин, що були цілком непридатні для вжитку в боротьбі серед народних мас ОСУЗ і СУЗ.

У серпні 1943 р., ОУН скликала III. Надзвичайний Великий Збір

76) Маємо на думці, перш-за-все, ОУН під керівництвом полк. Мельника. Історія цієї Організації за роки II. Світової війни має свої героїчні сторінки, як напр. боротьба за український Київ, в якій найкращі кадри Організації (Олена Теліга й інші) виявили максимум революційної посвяти й патріотичної жертвенності. Кадри Організації на ЗУЗ під керівництвом д-ра Олега Кандиби-Ольжича дали значний вклад у підготовку збройної боротьби проти німецьких і большевських окупантів, в якій брали й беруть участь.

77) Фактичним керівником ОУН був до серпня, 1943 р., Микола Лебедь (Максим Рубан). У серпні, III. НВЗОУН вибрав колегіально Бюро Проводу ОУН. На чолі цього Бюра став, як Голова Проводу ОУН — Роман Шухевич (ген. Тарас Чупринка). Після смерті ген. Тараса Чупринки виконуючим обов'язки (в.о.) Голови Проводу ОУН був полк. Василь Коваль.

78) Див. А. Осипенко: „Вклад ОУН в розбудову УПА“. Стаття в підпільному журналі: „Осередок Пропаганди й Інформації при Проводі ОУН“, випуск ч. I за травень 1948 р. Передрук: У збірці передруків підпільних видань. Видання ЗЧОУН, Німеччина, ч. 2/48. Також скорочений передрук у брошурі: „УПА в національно-визвольних змаганнях України“. Накладом Центрального Бюра Ліги Визволення України, Торонто, 1950.

Українських Націоналістів (НВЗОУН). У цьому Зборі, що відбувся в днях 21-25 серпня, вперше взяла участь, у значній кількості, націоналісти з ОСУЗ і СУЗ. Схвалені цим Збором „Постанови“ підписав ВЗУОН в квітні 1941 р. 78а). Зміни ці можна назвати переломовими в історії цієї Організації.

Програма ОУН, прийнята III. НВЗОУН, дає концепцію справедливого й прогресивного міжнародного й внутрішнього політичного й суспільно-економічного ладу. Вона орієнтується на найновіші досягнення людської думки й досвіду народів у всіх майже галузях: політичній, суспільній, економічній, культурній. Характеристичною прикметою цієї програми є майже до подробиць переведена конкретизація соціально-економічної проблематики.

Тим часом, самооборонний рух проти німецьких окупантів, що почався з невеликих самооборонних актів, переродився, з часом, у широкий повстанський рух. Постала Українська Повстанча Армія (УПА), яка поповнилася тисячами молодих українців і українки, що почували себе загроженими німецькими окупантами й виключилися до збройної боротьби за УССД. Ніхто цих людей, що бажали включитися до боротьби УПА, не питав за партійним квитком і не перевіряв їх політичних переконань. А втім, у лавах УПА воювали не тільки українці, але й представники інших народів: німці, італійці, югослави, грузини, татари, росіяни⁷⁹), жиди й багато інших. Ніхто їх не питав про національну приналежність, чи політичні переконання.

Таким чином, серед „наших хлопців у лісі“, як називали УПА на Волині, знайшлися люди різних політичних переконань, що в братерській співпраці з членами ОУН, боролись за всім ясну й сприятливу мету — Самостійну й Соборну Українську Державу. Поруч колишніх старшин Армії УНР і УГА, знайшлися в УПА колишні старшини Червоної Армії, що поклали особливі заслуги до військової організації УПА⁸⁰). Поруч членів обох ОУН, були члени інших партій, чи організацій, зокрема члени таких організацій як „Сокил“, „Луг“, „Піаст“, „Орли“, „Каменярі“. Поруч націоналістів,

78а) Після смерті полк. Е. Коновальця, ОУН скликала II. ВЗУОН в серпні 1939 р., на якому вибрано полк. Андрія Мельника на пост Голови Проводу ОУН. Постанов цього ВЗУОН не визнають „бандерівців“, які скликали II. ВЗУОН у квітні 1941 р. Постанови II. ВЗУОН („бандерівського“) надруковано в брошурі: „Постанови III. НВЗОУН“. Українська Друкарня ім. ген. Тарнавського в Стрию. 1941. Постанови III. НВЗОУН вийшли друком, як підпільні брошури в українськомовій російській мовах („Решення“). Див. „Постанови III. НВЗОУН“. Друк. 24 ст. Формат 14х19 см.

79) В лавах УПА боровся навіть один відомий російський поет, що в УПА прийняв був байове псевдо: Іван Ленінградський. Недавно газета „Освобождение“ (ч. 12 з 15.7.1953 р.) надрукувала два його вірші, написані ним у Карпатах.

80) Одною з найбільших брехень ворожої пропаганди є казка про те, що УПА є „галицьким“, чи навіть „підкарпатським“ твором. Насправді УПА була й є всеукраїнським твором. Не зважаючи на те, чи інші її поширення в різні частини України, диктувалось географічними умовами, велетенського вкладу українців з ОСУЗ і СУЗ у розбудову УПА не можна заперечити. Цей вклад не обмежувався тільки до військової організації УПА; українці з ОСУЗ і СУЗ по-

також соціалісти й ліберальні демократи. Поруч консервативістів, також вчорашні комсомольці, а то й комуністи. Усі вони погоджувалися з основною постановою ООН, що про устрій і державний лад майбутньої УССД рішатиме український народ у майбутній конституанті. І що цьому рішенням мусять підпорядкуватися всі, без винятку, політичні партії й групи.

Таким чином із перших дій тільки в ООН зродилася всенародня й понадпартійна збройна сила українського народу — УПА. В оцій УПА об'єдналися українські селяни, робітники і трудова інтелігенція всіх земель України в боротьбі проти окупантських нацистів та за відбудову власної держави. Була це органічна консолідація українських самостійників без різниці на політичні переконання, що визнавали потребу активної боротьби проти всіх ворогів української Самостійності й Соборності. Було б помилкою думати, що всі ці українські громадяни, що не були членами ООН, але були в УПА, або працювали в її господарських, фінансових, медично-санітарних, чи політичних установах, що творили адміністрацію т. зв. „повстанських республік“, не виявляли жадного зацікавлення для справ УПА й були тільки пасивними учасниками бошоб створити політичне завершення для УПА в формі верховного політичного, понадпартійного, керівного органу, в якому мусять б приймати участь усі, що борються, байдуже, яких вони політичних переконань, чи може безпартійні.

ГК УПА, що вважала себе досі „найвищою й єдиною сувереною владою на звільнених землях України“⁸¹⁾ почала підготовку для створення такого органу. З тією метою, ГК УПА викликала автора цих рядків⁸²⁾ й доручила йому робити заходи для створення Ініціативної Комісії з членів і не-членів ООН, що беруть участь в акційній боротьбі. Ця комісія мала підготувати організацію керівного політичного органу для УПА. Доручення це, автор отримав наприкінці січня 1944 р., але негайно виконати його не міг, бо отримав інше доручення — їхати до Кишинева в складі делегації повернута з цієї поїздки наприкінці лютого автор міг приступити до праці.

клали великі заслуги для оформлення її ідейно-політичного обличчя. Про це ще буде мова.

⁸¹⁾ Розпорядження ГК УПА носили завжди таке означення: Див. „Розпорядження в земельній справі, видане ГК УПА, як найвищої і єдиної сувереної влади на звільнених землях України, від 15.VIII.1943 р. надруковане в підпільній газеті: „За Самостійну Україну“ ч. 8 з дн. 24 жовтня 1943 р.

⁸²⁾ Під час німецької окупації, автор цих рядків був членом КВІП-Львів-чужих мов, перенесений до РЗЗ (Реферат Закордонних Зв'язків) Проводу ООН. Не зважаючи на діяльну участь в установах ООН першого ступня, автор тоді членом ООН не був. Це не був відокремлений випадок.

⁸³⁾ Поїздка делегації ГК УПА до Головної Команди румунської армії в Кишиневі відбулась на запрошення румунів, які, так як і маляри, бажали налагодити взаємини з УПА й українським визвольним рухом. Делегацію очолював д-р. Іван Грицьох. У склад делегації входили ще, крім автора цих рядків, дві особи: представник ГВІП і керівник підпільної організації в Трансїстрії.

У березні 1944 р. сформувалася, остаточно, Ініціативна Комісія для створення верховного керівного політичного органу для УПА. Комісія складалася з 9-ти членів і вибрала автора своїм Головою. Впродовж трьох місяців представники Комісії переговорювали з різними політичними діями й працювали над проектами засад, на яких можна буде сформувати політичне представництво УПА. Основні пункти політичної платформи, що мала стати основою формування цього представництва були: (1) Беззастережно визнати ідею УССД, як найвищу ідею українського народу, (2) Визнати революційні методи боротьби за УССД також доцільними методами визвольної боротьби, (3) Здекларувати своє вороже становище супроти московських більшовиків та німців, як окупантів України, (4) Визнати демократію, як устроєвий принцип представництва. По довшій дискусії прийнято для нового представництва проект назву: „Українська Головна Визвольна Рада“⁸⁴⁾.

Засідання Ініціативної Комісії відбувалось в історичному, для Галицької волости, будинку „Просвіти“ у Львові. Крім цього представники Комісії і її зв'язкові виїжджали на переговори до місця осідку різних політичних діячів, чи центрів. Праця Комісії не була легкою, бо треба було додержуватись принципу суворой конспірації. Очевидно, поза акцією мусять опинитися політичні групи, що були ворожі до УПА, а також групи, що орієнтувались на німців, чи більшовиків. У червні 1944 р. праця Ініціативної Комісії була закінчена^{84а)}.

Дня 11 липня 1944 р., на території одної з „повстанських республік“ в Карпатах (коло с. Недільна в Самбірщині), під охороною піших і кінних частин УПА почав свої наради І. Великий Збір

⁸⁴⁾ На еміграції перебувають, крім автора, п. Дарія Ребет, що репрезентував Ініціативний Комісії Провід ООН і п. інж. Ілля Сім'ячук, що в Комісії репрезентував господарський сектор. Під час переходу фронту згинув, в серпні 1944 р., член Комісії і майбутній Президент І. ВЗУГВР — мгр. Ростислав Волошин-Павленко, один з організаторів УПА на Волині й репрезентант Волині в Комісії. На еміграції перебуває теж п. Роман Галібей, що в технічних справах Комісії був її правою рукою.

^{84а)} Див. Ген. Тарас Чупринка: „До генези Української Головної Визвольної Ради“. Передрук підпільної статті й окремого видання в журналі „До Зброї“, рік вид. III, випуск 2 (15) за лютий 1950 р. У цьому місці бажало уточнити: представники Комісії перевели переговори з представниками екзильного центру УНР, гетьманського центру, з представниками ООН під керівництвом полк. Мельника і представниками Всеукраїнської Національної Ради (ВУНРа), з представниками УНДОУ й УРСР, з багатьома східноукраїнськими політичними діями, з представниками господарського сектора і з Митр. Андрієм Шептицьким. Розмови з Митр. Полікарпом не могли відбутися з технічних причин (евакуація). Засада, що треба переговорювати з екзильними центрами й історичними партіями перенесла тільки по довшій дискусії, в якій меншість висловлювала проти „механічних“ консолідацій центрів і партій, а виступала за репрезентацією різних політичних напрямків людьми, що вже перебувають в УПА, або працюють для неї в різних секторах. Негативний вислід переговорів представника Комісії з представниками УРСР причинився до прийняття компромісової постановки: продовжувати переговори з представниками центрів і партій, але рівночасно вести невіддільний базі.

Української Головної Визвольної Ради. У цьому Зборі брало участь 20 осіб, що прийняли мандати до УГВР. Деяка частина осіб, що прийняла мандати до УГВР не приймала, з різних причин, участі в Зборі 85). Великий Збір вислухав звіт Ініціативної Комісії, доповіді про міжнародне й військове становище та доповідь про дотеперішні зносини ГК УПА з другими державами. З черги Великий Збір опрацював Універсал, Платформу й Устрій УГВР та усталив текст присяги вояка УПА. 15 липня відбулися вибори Голови Президії УГВР, членів Президії УГВР, Голови Генерального Секретаріату УГВР та Генерального Судді УГВР. Після вибору Голова Президії УГВР склав присягу на руки Голови Великого Збору УГВР. Цього ж дня великий Збір УГВР закрияся й делегати роз'їхалися на місця своєї праці. Люди, намічені до Закордонного Представництва УГВР, зліквідувавши свої організаційні й особисті справи, виїхали впродовж липня й серпня за кордон.

Дня 5 серпня відбулося записання відділів УПА: "Булава", "Льви" та "Чорний Ліс" (к-р Грегит-Різун) і двох окремих чот, яке проводили члени УГВР. Присягало 520 вояків. Наступного дня присягали вояки відділу "Месники" (к-р Благий) та одної окремої чоти. Присягало 230 вояків. Дня 21 вересня відбулося записання курсантів II. випуску Старшинської школи "Олені", яким проводив віцепрезидент УГВР — о. І. Гриньох. З нагоди записання відбулося всенародне свято 86). Впродовж наступних місяців відбу-

85) На еміграції перебувають такі учасники I. Великого Збору УГВР в липні 1944 р. (азбучний порядок): 1. Проф. Іван Вовчук, 2. о. др. Іван Гриньох, 3. Микола Лебедь, 4. п. Катерина Логуш, 5. інж. Омельян Логуш, 6. марш. Василь Мудрий, 7. ред. Зенон Пеленський, 8. інж. Василь Потішко, 9. др. Мирослав Прокоп, 10. п. Дарія Ребет, 11. Лев Шанковський, 12. др. Павло Шумовський, 13. др. інж. Павло Туруза, 14 проф. Петро Чуйко. Не всі із названих учасників I. ВЗУГВР входять, сьогодні, в Закордонне Представництво УГВР.

Згинувши в боях проти большевиків: 1. Мгр. Ростислав Волошин, 2. Йосип Позичанюк, 3. ген. Роман Шухевич.

З різних причин не брали участі в I. ВЗУГВР особи, що мали мандати до УГВР: 1. ред. Іван Багрянний, 2. Євген Врещона, 3. о. Микола Галанти, 4. полк. Варфоломій Євтимович, 5. о. прел. Малиновський, 6. інж. Ілля Сім'ячук, 7. о. сен. Татомір і трьох-гостей-обсерваторів, що їх мав надіслати екзильний уряд УНР. Ними мали бути п. Волков, п. Карнаухів і п. Шкурят.

В роках 1945-1950 УГВР кооптували дальших членів, на місце тих, що впади. Кооптовані члени УГВР — це: 1. о. проф. М. Лаврівський, 2. полк. Василь Коваль, 3. проф. Г. Зелений, 4. майор П. Полтава. Узимку з 1951 на 1952 р. згинув П. Полтава.

На I. ВЗУГВР члени ОУН були в меншості. На 8 членів ОУН було 12 не-членів. Коли б усі намічені учасники I. ВЗУГВР брали б участь у Зборі, оце відношення збільшилося б на некористь членів ОУН.

Члени I. ВЗУГВР репрезентували оба українські віровизнання і західні, осередні й східні області України. Вони заступали різні політичні й суспільно-економічні погляди. Серед учасників були праві консерватисти, націоналісти, ліберальні демократи й соціалісти. Це проявлялось в особливо оживлених дебатах під час нарад Збору.

86) Див. З. Семечів: Другий випуск старшинської школи УПА "Олені". Стаття в журналі: "До Збору", ч. 17/30. Листопад 1952 р. Про присягу інших відділів УПА — див. підпільний журнал: "Повстанець", рік 1. ч. 1 за листопад 1944 р.

лося записання всіх відділів УПА згідно з текстом присяги, затвердженим УГВР і введеним наказом ч. 7 з 19 липня 1944 р. 87).

Цей розділ бажаємо закінчити ще згадкою про другий репрезентативний політичний керівний орган, що постав був в Україні, під час німецької окупації. Тим органом була Всеукраїнська Національна Рада (ВУНРа). За кілька днів після зайняття Львова німцями, збори громадян міста вибрали на внесення Я. Стецька Раду Сеньйорів під почесним протекторатом митр. Андрея Шептицького й під проводом др-а Костя Левицького. Вона мала бути дорадчим органом уряду й довести до замирення обох відламів ОУН. У другій половині липня 1941 р. Рада Сеньйорів перетворилася на Українську Національну Раду й доповнила свій склад до 30 осіб, кооптуючи громадян з різних політичних і професійних груп. Так само 5 жовтня 1941 р., постала Українська Національна Рада в Києві, під головуванням проф. Миколи Величківського, до якої входили представники всіх земель Соборної України і яка була, до певної міри, адміністративно-державним центром України, поскільки багато обласних і місцевих управлінь підпорядковувалося Українській Національній Раді в Києві. У результаті заходів ОУН під керівництвом полк. Мельника, ці центри об'єдналися, 22 квітня 1944 р. у Всеукраїнську Національну Раду. До неї ввійшли: Українська Національна Рада в Києві, Українська Національна Рада у Львові й Українська Центральна Рада Закарпаття під проводом проф. А. Штефана. Протокол об'єднання цих Рад в одну Українську Національну Раду підписали: проф. М. Величківський, митр. Андрей Шептицький і проф. А. Штефан.

Переговори про злиття обох Рад: Всеукраїнської Національної Ради (ВУНРа) й Української Головної Визвольної Ради (УГВР) відбулися, щонайменше, двічі: в Братиславі й Мюнхені, коли не рахувати переговорів, що відбувалися під час творення УГВР. Одні переговори зайшли вже так далеко, що учасники дискутували над назвою єдиної репрезентації Воюючої України. Погодилися на назву: Всеукраїнська Національно-Визвольна Рада.

Колись, за 100 чи 200 років, коли забудуться вже всі "аргументи" різних "білих" і "чорних" книг, український історик мусітиме розкусити важкий і твердий горіх, коли старатиметься відповісти на питання, чому ці дві Ради, остаточно, не об'єдналися.

II. КІНЕЦЬ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ

У березні 1944 р., на лінії Ковель-Броди-Коломия зупинилася велика зимова большевицька офензива. Таким чином терен дій УПА був розрізаний лінією фронту: переважна частина відділів УПА-Північ знайшлася по той бік фронту. Невелика частина західноукраїнських земель залишилася ще під гітлерівською окупацією. Тут оперували частини УПА-Захід. Частини УПА-Південь відступали на Захід, щоб перейти фронт у полосі великих лісів у Крем'янецьчині.

Програма гітлерівської Німеччини була вже цілком очевидна. "На румовищах Сталінграду та пустинних позиціях Ель-Алямаїну,

87) Текст "Присяги вояка УПА" в журналі: "Повстанець", ч. 1, я.

знайшли могили німецькі сні про панування над світом", писали в підпільній статті. Не зважаючи на аближення повторної хвилі більшовицької окупації, український самостійницький табір зберігав спокій і молодечий оптимізм. Дальший хід війни криє у собі можливості створення тих зовнішньо-політичних передумов — розгром двох головних імперіалізмів, — що необхідні для створення УССД. Ми глибоко переконані, що необхідні для створення центром кероване і до максимальної напруги доведене зусилля цілої нації дасть нам змогу досягнути цього, за що кривавились, але чого не досягнули наші попередники з епохи 1917-20 рр.; дасть нам реальну, з території, населення і влади зложену українську державу" ⁸⁸).

Для постання УССД потрібна була українська сила, що мала б змогу використати цю нагоду, що її принесе кінцева стадія війни. "Чекати „пригожих" умов — годі, бо творити армію тоді, коли треба буде вже діяти, буде запізно". І тому останні місяці німецької окупації позначались великими зусиллями українського самостійницького табору для творення збройної сили. У підпільних виданнях кликали українське громадянство: „В українські мізки мусить вrostи свідомість, що тільки власна армія уможливить нам здвигнення і закріплення української держави та що наших дипломатів слухатиме світ тільки тоді, коли за їх словами стоятимуть готові до бою армії. Даймо із себе все, щоб вони стали дійсністю" ⁸⁹).

Звичайно, армії не можна було творити шляхом підпільної конспірації і тому повстанський рух в Україні став масовим явищем. У наслідок цього факту наступила, очевидно, деконспірація організації, що й досі є ще предметом критики переважно з боку тих, що учали в боротьбі не брали.

Тим часом німецький спостерігач пише про ці події останніх днів німецької окупації так: ⁹⁰)

„Хто залишався на місці не робив собі жадних ілюзій щодо майбутнього: кожний був свідомий тієї важкої долі, що чекала його на довгі роки. Але в цьому була й сильна воля перетривати важкий час і подивудітна, незламна віра в незнищеність життєвої сили українського народу... Дух спротиву, якого вже не можна було вбрати в ідеологію ОУН чи став всенародним рухом. На кожному кроці можна було відчувати гарячкову активність: ліси наповнялися охотниками, що йшли в повстанці; поставали нові магазини, де зберігалася зброя, амуніція, військове устаткування та харчі; організовано власний підпільний апарат адміністрації. Шоправда, в колах

⁸⁸) Див. Ю. М. Моряк: „Один фронт назустріч майбутньому". Стаття в журналі „Ідея і Чин", рік II, ч. 5, 1943 р.

⁸⁹) Див. В. Д. „Час не жде. Кілька завваг на тему збройної сили". Стаття в журналі „Ідея і Чин", рік II, ч. 5, 1943 р.

⁹⁰) Див. серія статей у газеті: „Сучасна Україна", Мюнхен: „Німецькими очима". 7 статей: ч. 1-26, 2-27, 4-29, 14-39, 16-41, 21-46, 22-47 за 1952 рік. Цитата із статті: „УПА — поєднання збройного підпілля з народом" (Спостереження про постання, структуру і дії українського підпілля (VII) в „Сучасній Україні", ч. 22/47 з дня 19.X.1952 р.

УПА існували тоді різні погляди на майбутні пляни. Одні дискутували можливість всенародного повстання з метою потягати за собою й населення й інших, окупованих червоною армією територій для однієї спільної дії; інші дискутували з обмеженими військовими діями, щоб висотати і послабити сили ворога; інші вбачали тільки можливість захищати населення... Форма і методи революційної боротьби не були уточнені. Але кожний спостерігав тверду рішеність поєднати активний дух спротиву з життєвою волею народу: боротися і перемогти".

Серед таких умов, серед німецьких окупантів у Галичині панувала розбіжність думки, як трактувати УПА. Військові кола схильні були нав'язувати контакти, поліційні круги були далі за „ліквідацію" руху спротиву. Поліційний терор „наглих судів безпек" діяв безперервно.

Акції військового характеру проти УПА не вгавали. Із замітних треба назвати велику облаву в Тернопільщині (січень 1944, розстріл у Стусові 86 українців), травнево-червневій акції в Рогатинщині (Стратин) і Львівщині (бій школи радистів) „жукарів" (у Полян — 10.V.) ⁹¹) й акції „чорних" ⁹²) й у Жувенщині й Войнилівщині в травні-червні 1944 р. Для підсилення збройних сил у Галичині прибув, з Крем'яччини, бойовий курінь УПА к-ра Крука (у жовтні 1943 р.), що успішно рейдував в Чортківщині, Копичинщині, Підгаєччині й Бучаччині.

З наближенням фронту, в Галичині почали появлятися масово більшовицькі партизани й парашутисти. Одна більшовицька група перейшла з Волині в Сокальщину й далі в Равнину й Яво-Рівщину, де її розбив відділ УПА „Переяслави" (к-р Бриль). Інша банда на 140 підводах вдерлася в Радеківщину (січень 1944) і погромилася сс.Нивиці й Трійцю. У березні 1944 р. був великий десант більшовицьких парашутистів у Підгаєччині. Тут до бою з ними ставали курінь УПА к-ра Крукка й „Холодноярці" з групи УПА „Личини", й розгромили їх. Не зважаючи на те, оці парашутисти сприйняли важкі втрати серед підпільного активу.

Відворот німецької армії використовували відділи УПА для того, щоб здобути якнайбільше зброї й боеприпасів. Вони старалися захопити великі німецькі магазини й обози, що їм теж вдавалося. До боїв з відступаючою німецькою армією дійшло тільки коло с. Недільна, в Самбірщині, про який уже була мова й на Холмищині. У с. Набруж дійшло до бою відділу УПА „Вовки" (к-ра Ягола-Черник), якому на допомогу наспіли ще відділи к-рів Громова-го й Голуба проти німецької колонії. У цьому бою повстанці захопили 3 німецькі танки, але мали понад 50 вояків УПА убитими.

Наближався новий ворог. Розбиті ним німці залишали, влітку 1944 р. Галичину. Дня 26 липня вони залишили Львів, дня 7 серпня Дрогобич. Ще тільки окраїни української землі, залишилися, на деякий час, у їхніх руках.

⁹¹) Див. Роман Рахманний: „Вишкільні фрагменти". „До Зброї", ч. 3-4 за 1936 р., і „Гомін України", Торонто, ч. 40/75.

⁹²) „Чорними" називав, нарід, вояків тюркського й монгольського походження на німецькій службі. Рогатинщину, Жувенщину й Войнилівщину пацифікували калмицькі кінні сотні німецької армії.

ПРОТИ БОЛЬШЕВИЦЬКОЇ МОСКВИ ТА ЇЇ САТЕЛІТІВ

"Я впевнений, що зброї, яку ви одержали з рук нациї, не посоромите й прийдешнім поколінням передасте своє ім'я вкриті безсмертною славою".

ГЕН. ТАРАС ЧУПРИНКА

З наказу Головного Командира УПА з приводу закінчення війни в Європі, у травні 1945 р.

"Ми, як діти народне покоління, сповняємо свій почесний обов'язок, незалежно від того, чи нам дадуть за це терновий, чи лавровий вінок. Ми віримо в силу й воскресіння України і знаємо, що своїми ділами наближуємо день національного й соціального визволення. Коли б ми впали, то на нашої крові і ділах зродяться чергові борці, що почате діло провадитимуть далі, так як і ми продовжуємо труд і працю наших батьків".

З "Деклярації Проводу ОУН" на Українських Землях, 1945 р.

"Перспективи нашої перемоги великі й недалекий уже час, коли світ здивується новим силам, що в середині большевицької імперії оформляться в авангард борців за новий, справедливий порядок у світі та силою своїх революційних дій наближатимуть день остаточного розвалу сталінської імперії. На прапорах цих сил блищатимуть великі слова: "Смерть большевицьким імперіалістам!" "Хай живе воля народів і людини!"

П. ДУМА

Підпільна брошура: "Большевицька демократизація Європи". 1945. Передрук з підпільного журналу: "Ідея і Чин".

1. ПОВОРОТ БОЛЬШЕВИЦЬКИХ ОКУПАНТІВ НА УКРАЇНУ

Большевики й український визвольно-революційний рух в Україні. Це перед своїм поворотом в Україну, большевики мали певні відомості про український визвольно-революційний рух від своїх резидентів, парашутистів і партизанів. Вони знали, що цей визвольно-революційний рух має повну підтримку широких українських народніх мас і, що українська самостійницька ідея запустила глибоко своє коріння в народні маси, що вона стала всеукраїнською, всенародною. Вони розуміли, що тепер уже годі буде промовчувати визвольну боротьбу українського народу й що тепер уже треба буде погодитись з фактом її існування й тільки треба буде вибрати найкращі засоби для її поборювання, щоб зберегти єдність імперії.

Одним словом, большевики мали труднощі з прагненнями широких українських мас до самостійного державного життя. Існу-

вання цих труднощів признав сам Сталін, коли він сказав Рузвелтові на конференції в Ялті, що "голос для України (в Об'єднаних Націях — Л. Ш.) є необхідним для збереження єдності СРСР 93). Згадуючи про це, учасник нарад Едвард Р. Стеттініус зауважує: "Сталін почуває свою позицію в Україні дуже тяжкою і непевною".

Отже, "тяжка й непевна" позиція большевиків в Україні змушала їх піти на поступки. Уже в 1942-43 рр., використовуючи важкі-німецькі помилки в Україні, большевики щораз частіше почали залишати намагання уфимських українських емігрантів надати, війні українського народу проти Німеччини, характеру боротьби за Україну. Вони заохочували українських письменників до писання патріотичних творів. Це був час, коли встановлено орден Богдана Хмельницького, коли міг з'явитись вірш В. Сосюри: "Любіть Україну" і т. п.

Очевидно, політика Кремля не кінчалась на орденах і віршах. Большевики, за всяку ціну, намагалися створити ілюзію "самостійності" советської України й себе представити за одиноких оборонців. З тією метою вони перевели зміни в конституції СРСР і УССР (1 лютого 1944 р.) й створили наркомати (пізніше перейменовані на міністерства) закордонних та військових справ й надали Україні право мати безпосередні дипломатичні зносини з закордоном. Оці зміни стали формальною основою для прийняття України до О. Н. (27 квітня 1945 р.) — факту, якого значення годі заперечити.

Представляючи себе за одиноких оборонців української "самостійності й соборності" (... "Яка ж може бути незалежна Україна, коли вже тепер Україна є вільна, радянська, де українці є господарями свого становища"...) 94), большевики повели гостру боротьбу з українським визвольно-революційним рухом, що саме й був носієм української самостійності й соборності. Це була виразна тенденція відірвати цей рух від мас, представити його як агентуру чужих і ворожих сил. Для цього большевики й видумали термін "українсько-німецькі націоналісти". Ось як пояснював Н. С. Хрущов цей термін: "Українських націоналістів ми називаємо українськo-німецькими тому, що вони є вірні пси і помічники німців у поборюванні українського народу" 95). Брехливість цього твердження була для українських широких мас очевидною.

Большевики скоро зорієнтувались, що український визвольно-революційний рух має повну підтримку широких мас, що він має вплив на їх господарку й культуру. "Без цілковитого й остаточно-

93) Пор. Edward R. Stettinius: Roosevelt and the Russians". New York, 1949. Дуже добрий й удокументований аналіз проблеми України в Об'єднаних Націях дає на сторінках мюнхенської "Сучасної України" Всеволод Голуб у статті "Україна в Об'єднаних Націях" (I-V), чч. 9/60 — 13/64 за 1953 рік. Автор покористувався цитатами з тієї статті.

94) Цитата з другого "Звернення" з дня 27 листопада 1944 р.

95) З доповіді Н. С. Хрущова на засіданні Верховної Ради УССР, 1. III. 1944, п. н. "Визволення українських земель від німецьких загарбників і чергові завдання народного господарства радянської України".

го викриття українсько-німецьких націоналістів та ліквідації їх впливів, неможлива відбудова народного господарства і відновлення культури", писав журнал "Більшовик" (96). Це й було причиною, що вони рішили, за всяку ціну, всіма можливими засобами, ослабити й знищити український визвольно-революційний рух. Не зважаючи на всі зусилля, їм цього таки не вдалося доконати.

Перші дні нової більшовицької окупації.

Багато дечого обіщували більшовики українським масам через радіо, в листівках, шептаною пропагандою. Не можна казати, щоб оця пропаганда не мала впливу на пригнічене німецькими "новими порядками" населення. Багато українців вірили в обіцянки більшовицької пропаганди й чекали цих "змін", що їх, на своїх багнетах, мала принести переможна Червона Армія.

Коли ж прийшла обдурта й голодна, але добре озброєна, Червона Армія й за нею прибуло НКВД, то населення щерз мусіло переконалися в скаженій забріханості більшовицької пропаганди. Перш-за-все, населення мусіло розплачуватись за дійсну, чи здогадану "співпрацю" з фашистськими окупантами. Людей гнали до реєстраційних бюро, де їх ділили на 4 категорії. До першої категорії належали ті, що активно співпрацювали з окупантами, до другої категорії — т. зв. "фольксдойчі". Приналежних до обох цих категорій розстрілювали на місці. До третьої категорії належали ті, що працювали під час німецької окупації, до четвертої категорії — всі інші. Приналежним до обох останніх категорій прибивали на паспортах штамп: "Залишився в зайнятій фашистами території" і гнали їх до мобілізаційних пунктів. З України забрано всіх чоловіків, молодих і старих, придатних до військової служби й не-придатних. Дуже часто їх, без будь-якого вишколу й без належного забезпечення зброєю, одягом й харчами, "сталінські визволителі" гнали на фронт, на німецькі танки й кулемети. За найменшу провини призначували новозмобілізованих до "штрафних батальйонів", в яких вони кров'ю своєю мали відкупити всі провини перед "родиною".

Не може бути найменшого сумніву, що мобілізація українців до Червоної Армії і їх відсілка, без приготування, на фронт, мала на меті винищити фізичні сили українського народу й таким чином спаралізувати й знищити самостійницькі змагання.

На територіях, на яких діяла УПА й підпілля, український народ зустрів мобілізацію до Червоної Армії організованим спротивом. У деяких районах, до Червоної Армії майже ніхто не пішов (Долинщина 10%, Сарненщина 15%). Ті, що не пішли до Червоної Армії, йшли до лісу до УПА, або ховалися. Коли спротив мобілізації став масовим, більшовики оголосили звернення п. н. "Прощення обдуреним" і закликали всіх голоситись до воєнкоматів, обіцяючи їм прощення за дезерцію.

Для ГК УПА — це була серйозна проблема. Тих, що ховалися від мобілізації було сотні тисяч і не було технічних можливостей, щоб їх усіх включити в УПА. Знов же ті, що їх прийнято до УПА, показались пізніше настільки елементом, що перший відгукувався на більшовицькі звернення, виходив з лісу й зголошувався з повинною.

96) "Більшовик", ч. IV, 17-18, 1944 р.

Наскільки серйозною була ця проблема, хай доказом послужать наступні цифри. У чотирьох областях Галичини, на 125 районів з усіх 140, до ЧА мобілізовано 192.150 осіб — це є 57% тих, що повинні були зголоситись до мобілізації. З цього ж, на фронті загинуло 44.730 осіб (вдвоє більше, як загинуло в УПА, дивізії, підпіллі і т. п.), а інвалідами додому повернулось 15.870. Це тільки з чотирьох областей Галичини (без Крем'янецьчини) і за один рік. Вдруге стільки зуміло врятуватись від певної смерті на Сандомирському плацдармі, або над Одрою, тому, що на цих землях існував організований рух спротиву (УПА й підпілля), що захотив населення до спротиву проти мобілізації (97).

Перехід фронтів і перші зустрічі УПА з Червоною Армією.

До переходу фронту, УПА, готувалася довгий час. ГК УПА заздалегідь видала накази для армійської групи УПА-Південь, щоб вона залишала незаліснені терени Вінниччини й Кам'янець-подільщини й відступала на Волинь. У цих наказах були зазначені докладні маршрути для окремих відділів і райони розташовані на Волині, де, ці відділи, повинні були перейти фронт.

Два відділи арм. групи УПА-Схід отримали теж накази відступати на Волинь. Один відділ мав залишитись в чоповицьких і малинських лісах і там перейти фронт. Відділ цей побудував зимівник, але користуватись ним не приходилось. Саме в цій лісі зайняла становище ЧА. Все ж таки, відділ цей перейшов фронт у Житомирщині.

Частини арм. УПА-Північ, в лісовій полосі Волині, перейшли фронт на лінії р. Случ і Горинь в другій половині січня і на по-

97) Мої обчислення на підставі звітів про "Положення після закінчення війни", що обіймають теж перепис населення, що його перевело підпілля 30.6.1944. В архівах ЗП УГВР зберігається значна частина цих звітів, решта в архівах ЗЧ ОУН. Деякі звіти були публіковані в підпільній пресі.

У шпитальній кімнаті УПА. 1946 р.

чатку лютого, 1944 р. У тому часі большевицькі дивізії "першого українського фронту", під команду марш. Ватутіна були в наступі, що закінчився зайняттям Сарн (у половині січня) і Рівного та Луцька (в першій половині лютого).

Курені групи УПА "Заграва", що оперували в цьому терені, перейшли фронт з дуже незначними втратами. Одні протидіяли невеличкими відділами — чотами, другі перечікували в селах, аж перейде перша лінія фронту, треті переходили в большевицьке запілля під маскою червоних партизан, ще інші переховалися в бундерах і кривках. На сторону большевиків не перейшов, поза одним відділом азербайджанців, ані один український, чи інший національний відділ УПА.

Червоної Армії, відділи УПА не чіпали, хіба-що мусіли боронитись. Вони тільки кружляли серед відділів ЧА й поширювали підпільну літературу, що була приготована у великій кількості. Бійцям ЧА, серед яких більшість становили українці з Лівобережжя, підкидувано й підсувано листівки, проваджено з ними розмови, запрошувано до хат на гостини. Іншим родом пропаганди було масове виписування визвольно-революційних кличів і гасел на стінах хат, на мурах, парканах, клунях, тощо. Деколи ці "лозунги" малювали червоною фарбою на блясі й завішували високо на деревах. Уся ця пропаганда мала помітний вплив на червоноармійців. Вони цікавились нею й добре ставилися до УПА й населення, знаючи, що від них немає їм жадної небезпеки. Вийнятом були тільки т. зв. автоматники, що майже поголовно складались з шовіністично настроєних молодих кацапчуків, які горіли ненавистю до всього, що українське. Ці відверто погрожували українцям, що, мовляв, приїде НКВД і виб'є всім з голови й думку про самостійну Україну.

За передовою лінією ЧА посувалися "заградительні отряди" НКВД. Їх головним завданням було боротись з поширеною, серед червоноармійців, дезерцією. Але на теренах дій УПА, ці відділи почали переводити пильні розшуки за магазинами зброї, харчів та інших припасів УПА. Також розшукували за членами ОУН і УПА та їх родинами. Деколи приходили до села вже з готовими списками, що їх зладила їм агентура й переводили арешти. Зловлених із самостійницькою літературою, або зброєю, розстрілювали на місці. Відділи ці, почали також вилловлювати людей, що ховалися перед мобілізацією до ЧА. Ці люди почали втікати до УПА й став відділів групи "Заграва", в скорому часі, збільшився на 50%. Збройні сутички УПА з СКВ з цими відділами ставали, щораз більше, буденним явищем. Відділи УПА й СКВ почали робити засідки на червоних погромників, спинювали автомашини з большевиками та роззброювали й ліквідували їх удень та вночі. Окремі представники большевицької адміністрації, що появлялись на селах, зникали в таємничий спосіб. Сільська адміністрація майже не діяла, ніхто не хотів, добровільно, очолювати сільради. Це все примусило большевиків оперувати більшими з'єднаннями, які почали вступати в бої з УПА й СКВ. З боїв цих, відділи УПА виходили переможно, що знову причинилося до революційних настроїв українських мас, який грозив паралічем для всіх господарських заходів большевицької влади.

Бої УПА в січні-березні 1944 р.

Першою збройною сутичкою УПА з військами НКВД був двогодинний бій сотні УПА (к-р Ворон) у Броньському лісі, 18.1.1944. В цьому дні, під вечір, батальйон ВВ НКВД зробив облогу на Броньський ліс і зокрема на хутір Острівко, де була розташована сотня УПА. Ворон прийняв бій і відбив усі наступні большевиків, завдаючи їм значні втрати. Повстанці втримали свої становища аж до вечора, а потім відступили за р. Случ у ленінські ліси.

У першій половині лютого, курінь УПА (к-р Кора) мав також багато сутичок і переможних боїв з ВВ НКВД у Володимирецькому районі. В одному бою під м. Володимирець (6.ІІ.) енкаведисти втратили понад 50 бійців убитими. На шляху між Антонівкою й Володимирцем, у руки відділу попався армійський большевицький генерал з усією охороною (10.ІІ.). Після пропагандивної гутірки, генерала й його охорону відпущено.

У цьому часі живу бойову діяльність розвиває курінь УПА (к-р Лайдаки) в Висоцькому й Добровицькому районах. Столінська округа була виселена большевиками й курінь рейдує тут по пограничних селах. У с. Золоте (17.ІІ.) повстанці здобули большевицький обоз з амуніцією й взяли одного старшину й 16 бійців у полон. Курінь переходить через р. Стир і в Морочнянському районі робить засідки на большевицькі обози й склади, щоб здобути зброю, амуніцію й харчі. Це все діється в прифронтовій полосі.

Інший курінь УПА (к-р Ярема) діє в Березнянському районі. Цей курінь має особливі успіхи в засідках і зачіпних боях проти "заградительних отрядів". Йому основно вдалося знищити відділи НКВД у своєму районі. За те большевики проголосили нагороду за голову його командира.

У Людвипольському районі діє курінь УПА (к-р Шавула). За р. Случ загін УПА (к-р Дубовий), у Пустомитських лісах загін УПА (к-р Еней). Усі ці відділи мають успіхи в боях проти НКВД. У цьому часі, більші успіхи мали большевики тільки на терені Луцького, Сенкевичівського й Демидівського районів. У с. Озденіж, луцького р-ну, вони ліквідували підпільний санітарний пункт (к-ра Полтавка); в с. Хриники, на хуторі Загайок, демидівського р-ну згинули, після завязаного бою пров. СБ — Граб і к-р контррозвідки Скиф.

У першій половині березня 1944 р. доходить до більших боїв УПА проти "заградительних отрядів", що складались, головню, з прикордонних відділів НКВД. Ці відділи зайняли були свої давні станції на колишньому польсько-большевицькому кордоні й у лютому воювали проти польських партизанів, що відновили були, на колишньому кордоні, прикордонні стовпи. Большевицькі прикордонники залюбки вішали зловлених польських партизанів на цих стовпах.

У березні 1944 р. прикордонники виступили проти відділів УПА, що оперували над р. Случ (загін к-ра Дубового). У днях 6-10.ІІІ. курінь "к-ра Яреми мав важкі бої з цими прикордонниками, з яких вийшов переможно. Вітковицький хутір над р. Случ перейшли, в цих боях, з рук до рук. Остаточо большевиків відбито.

На півночі, в Морочнянському й Висоцькому районах, большевики зорганізували акцію проти куреня УПА к-ра Лайдаки.

У першому бою (11.III.) курінний Лайдака розбив під Річицею батальйон ВВ НКВД під командою кап. Шматова й гнав його на віддалі 5 км, при чому здобув 15 підвід обозу, зброю, гранатомет і 200 набой для нього. Під с. Мульчицями, рафалівського р-ну, курінь Лайдаки вступив у бій з переважаючими силами ВВ НКВД. Бій був дуже важкий. У ньому впало понад 60 енкаведистів і майже стільки повстанців, між ними також геройський курінний. Ранений у ліве рамя, він стріляв ще з коліна й командував боем, доки не впав від другої кулі. Командування курінем перейняв к-р Шепель і повів його на з'єднання з курінем к-ра Кори. Бій під Мульчинцями мав місце 15.III.1944 р.

На півдні, в Крем'яничині, в першій половині березня перейшов фронт загіг к-ра Ясеня. Під час переходу фронту він звів бій між с. Мощаницею й Обговом. Закватуривавшись в гурбеньких лісах, відділи к-ра Ясеня почали переловлювати большевицьких розвідників, транспорти з харчами (с. Білашів), підводи зі зброєю та амуніцією, тощо. У цей час фронт був віддалений всього на 8 км.

Спроба ліквідації УПА в 1944 р. До місяця квітня 1944 р. не було більших акцій проти УПА українського підпілля. Сигналом до цієї акції, що мала місце в місяцях квітні й травні 1944 р. (офіційна назва цієї акції: "Чекістско-войсковая операция по ликвидации немецко-украинских националистических банд в апреле-мае месяцах 1944 г.") була, мабуть, вдала засідка відділів УПА к-ра Енея на конвой маршала Ватутіна, що мала місце 20.III.1944 р.

Засідка ця, вже мала свою історію. Відколи на терені дій УПА рішило, за всяку ціну, зробити на нього засідку й, коли це можливо, зловити його живцем. Розвідка УПА спрямувала всі свої зусилля на те, щоб вислідити місце перебування його штабу. Уже 6.III. сотня к-ра Ворона пробувала атакувати мурований шкільний будинок, в якому перебувала частина штабу (с. Карпилівка), але була відбита, при чому сам к-р Ворон був ранений. Більше щастя мали відділи к-ра Енея, що постійно робили засідки на шосе Корець-Рівне. Недалеко Гощі на засідку наїхала автоколонна з маши. Ватутіном. Від пострілів українських повстанців був важко ранений маршал, що й помер, кілька днів пізніше, в київській лікарні.

Звичайно, большевики ніколи не признались до того, що марш. Микола Федорович Ватутін, визначний большевицький полководець і герой т. зв. другого Сталінграду (бій під Корсунем) згинув з рук українських повстанців. Вони цього не могли зробити з цих самих причин, з яких не могли цього зробити німці, коли не подали правдивої причини смерті шефа СА — Віктора Люце.

"Чекістсько-військова" операція з метою знищити "націоналістичні банди" майже в нічому не різнилася від подібних операцій фон дем Баха, чи Пріцмана. Звичайно, почалося від пропаганди. На вулицях українських міст і сіл появилася "звернення" (перше) до т. зв. "УПА й УНРА" підписане Хрущовим, Гречухою і Коротченком. У цьому зверненні, большевицькі верховоди України, обіцявали простити всі "провини" й закликали "т. зв. УПА й УНРА" до переходу на сторону ЧА до спільної боротьби з німцями.

Для самої акції большевики використали період застою на

фронті. Це уможливило їм стягнути значні військові й поліційні сили й кинути їх проти УПА. В акції брали участь, на північ від залізничної лінії Ковель-Рівне-Шепетівка, по стороні большевиків, дві стрілецькі дивізії, одна танкова бригада, дві бригади ВВ НКВД, два прикордонні полки, червоні партизани й місцеві поліційні сили. До акції були вжиті також літаки.

Вже 26.III. 206 батальйон ВВ НКВД рушив з Костополя на с. Збуж і Япалоть, щоб прочісувати ліси над Горинню. Курінь УПА (к-р Гострий) чекав уже на гостей на переправах через Горинь. Зав'язався великий бій, в якому енкаведисти, втративши понад сотню убитими, мусіли відступити. У цьому бою визначився сотенний Гамалія.

Генеральний наступ большевиків почався в перших днях квітня. Насамперед рушили на села червоні партизани. Рухливі партизанські відділи йшли на всі сторони й переходили майже кожне село. Головним їх завданням була розвідка, ширення паніки, ліквідація активних українських революціонерів і їх родин, нищення пропагандивних гасел і кличів по селах і, перш-за-все, неймовірний грабунки українського населення. Червоні партизани забирали все, що бачили: харчі, коні, одяг, взуття, тощо. Від дикої стрілянини червоних партизанів, погинуло багато селян.

Червоні партизани самі уникали боїв з УПА, але відділи УПА й СКВ, бачучи їх знущання над селянами, виступили в обороні села. Це було помилкою, бо тим вони виявили місце свого перебування й сили й тим дали большевикам матеріали для дальшого планування акції.

10 квітня почалася велика акція на ліси над р. Горинню. З усіх сторін почали на цей терен наступати великі большевицькі сили.

Богослуження в лісі. Лемківщина — 1945 р.

Повстанці почали відступати з боями, але більшовикам удалось загнати їх у "мішок" між с. Жильне і Берестовець, костопільського р-ну. Тут розвинувся завзятий бій, що тривав 9 годин. Повстанці й більшовики мали важкі втрати. Згинули тоді, курінний Гострий, сотенний Вихор, провідник СБ ПЗУЗ — Василь Макар-Безрідний і його заступник Юрій. Коли настала ніч, рештки розбитих повстанців, під проводом к-рів Гамалії, Максима й Однорога прорвались з оточення і, звивши ще один нічний бій з більшовицькими заставами коло с. Камінна гора (олександрійського р-ну), перейшли в Пустомитські ліси.

15 квітня почався наступ великих більшовицьких сил на загони к-ра Енея і к-ра Дубового. Під Пустомитські ліси підтягнули в усі села масу війська так, що відділам УПА годі було показатись за харчами. На всіх дорогах, що вели в ліс, більшовики поробили сильні застави. 15.4., з підтримкою танків і літаків, більшовики рушили в ліс. Рівночасно, від сходу, на віддалі к-ра Дубового почали наступати прикордонні полки. Великий бій мав місце цілий день (15.4.) коло Людвиполя, який закінчився переможно для повстанців. Більшовики втратили 147 убитих, 1 кулемет, 4 легкі кулемет, 1 граномет, 22 полонених. Відділи к-ра Енея відбили також велику кількість більшовицьких атак, при чому знищили 5 більшовицьких танків і з боем відступали в глибину лісу, даючи кожного дня бій більшовикам. 24 квітня авангард відступаючих відділів к-ра Енея під командою к-ра Кватиренка-Польового вийшов з лісу на більшовицькі застави кол с. Виткович і розгромив їх, вбиваючи понад 100 енкаведистів. Загін к-ра Енея мав змогу переправитись через р. Случ у ленчинські ліси, в терен Дубового.

У ці ліси відступили також з-під Людвиполя курені загону Дубового. Тут, під Ленчином, відбулись 26 і 27 квітня завзяті бої з більшовицькими прикордонниками. Коли курені Енея берегли переправ через р. Случ, курені Дубового мали змогу цілком розгромити більшовицькі сили в районі Ленчина. У цих боях більшовики мали великі втрати. Курінь УПА (к-р Шакал), що перший прийняв бій, втратив понад 40 вбитими, у тому сотенного Бурю. Після цих боїв, курені загонів Енея і Дубового мали передишку на два тижні. Більшовики звернули свою головну увагу на південь, де в гурбеньких лісах зібралася велика сила українських повстанців.

25 квітня попав був у більшовицький мішок загін УПА к-ра Кори. У дев'ятигодинному бою між с. Городець і Антонівка, коло залізничного шляху Ковель-Сарни, в трикутнику між р. Горинь і р. Віркою, відділи Кори прийняли бій, з якого вийшли переможно. Від запальних куль загорівся ліс. Повстанці вміло оперували в горючому лісі й завдали більшовикам значних втрат. Багато їх погинуло в р. Горинь і трупи їх пливли річкою більше тижня.

На півдні, більшовики зробили велику акцію на ліс Хриниччина, демидівського р-ну. Тут, на хуторах між с. Лисин і Свищів, 25 квітня, прийняв бій курінь УПА к-ра Юрка. Повстанці відбили всі атаки більшовиків, що втратили 38 бійців убитими й багато раненими. У бою загинув к-р Юрко, а крім цього 11 повстанців. Бій, що тривав 6 годин, мав дуже часто рукопашний характер. Під вечір (а була це Великодня субота), курінь, під командою сот. Гірняка, почав відступати в напрямі на с. Свищів.

Бій під Гурбами
23/24. 1944 року. Вершком першої більшовицької спроби зліквідувати УПА, а також найбільшим боем УПА проти більшовицьких наїздників був бій під Гурбами на Крем'янецьчій 98).

Вже на початку квітня 1944 р. більшовики почали гуртувати великі сили на лінії Збараж-Здолбунів-Острів, що мали завдання знищити кількість українських повстанців, що знайшлися в цьому "кітлі".

Головні сили повстанців — загін к-ра Ясеня й арм. група УПА-Південь, що згідно з наказом надійшла сюди з Вінниччини, перебували в гурбеньких лісах.

Деякі відділи УПА-Південь, як ось сотня к-ра Буревія, мала вже бої з більшовиками 9 квітня (с. Березина). Це більшовики почали свої маневри, щоб ще більше стиснути "кільце смерті" 99). Інші бої (7.4.) мали місце в с. Птиччє, дубенського р-ну, де повстанці здобули обоз і полонених.

За більшовицькими даними, в оточенні перебувало 4000 українських повстанців 100).

Дня 23 квітня, вранці, більшовики, в силі 30 тисяч з гарматами, танками й літаками, зайняли становища довкруги гурбеньких лісів, на лінії: Обгів-Острів-Шумськ-Крем'янець. Цього ж дня відбулися запеклі бої в підлісних селах: Антонівка, Забара, Андрушівка, Обгів. Перед переважаючими силами ворога, відділи УПА відступили в ліс та зайняли оборонні позиції приблизно здовж лінії: Майданські гори-Гурби-Мости-Святе-Мошаниця-Обгів. У лісі, крім відділів УПА, знайшлась поважна кількість цивільного населення, що втекло перед більшовицькими облогами в ліс.

24 квітня, о год. 7, вранці, почався генеральний наступ більшовиків на оборонні позиції українських повстанців. Найбільший удар був на північно-східному відтинку оборони (с. Мости-Будки-Хнів-ка-Гурби), що його займав курінь УПА к-ра Сторчана. Після сильного гранатометного й гарматного вогню, більшовики кинулись до атаки. Сторчаківці допустили ворога на 150 метрів і засипали його вогнем з кулеметів, мінометів та чотирьох гарматок. Більшовики не витримали цього обстрілу й панічно втекли.

Після короткої перерви, більшовики, при допомозі танків, повели другу атаку — вже на всіх відтинках повстанчої оборони. Вони прорвали оборону на південному відтинку (к-р Яструб з куреня УПА к-ра Дика) й оточили сторчанівців. У героїському бою загинули к-р Сторчан, сотенний Вулька, ще 3 старшин і 60 повстанців.

За цей час створено другу лінію оборони. Завзятий бій на всіх відтинках тривав до ночі. Завзято й по-геройськи боронили свої становища сотня Шума і тільки, увечері, більшовикам вдалось, при допомозі танків, відібрати їй гурбеньську гору.

98) Пор. "Слава Повстанчої Зброї. Бій під Гурбами" — стаття (передрук з підпільного журналу "На Зміну", ч. 8) в "До Зброї", ч. 10/23 за 1951 р.

99) Пор. "Кільце смерті". Збірник: "У боротьбі за волю — під бойовими прапорами УПА". Передрук підпільного видання. Авсбург 1949. ст. 36.

100) з рапорту нач. штабу 18 стр. бригади ВВ НКВД — кап. Березина з 15 квітня 1944 р.

Під прикриттям ночі, повстанці прорвалися через ворожі застави в трьох напрямках. Курені Довбенка й Бувало го пішли в Суразькі ліси. Курінь Мамаєв прорвався на північ і, звівши бій з більшовицькими заставами коло Буші, перейшов залізничний шлях Здобунів-Шепетівка. Відділи к-ра Ясеня й Докса пішли в напрямі на Клевани.

У бою під Гурбами згинув 80 повстанців. Більшовики призначили до 120 вбитих, повстанці оцінювали ці втрати значно вище. Проте більшовики свої цілі не досягнули. Не зважаючи на великі приготування й значні сили вжиті до акції, їм не вдалося зліквідувати оточеної групи УПА.

Рейди на ОСУЗ (III)

Після великої "чекістсько-військової" операції проти УПА наступила хвиля передишка. Після великих більшовицьких ударів, наступила деконцентрація відділів УПА. Відділи УПА розійшлися по різних районах і областях, законспіруючи і уникаючи боїв з більшовиками. Збройна боротьба притихла. Час передишки використано для роботи в організаційній діяльності, для ведення політичних і пропагандистських акцій і для посилення військового й ідеологічно-політичного вишколу бійців.

Дуже добрим засобом деконцентрації відділів УПА показались рейди УПА на ОСУЗ і взагалі рейди в теренах, в яких не було більшого скупчення більшовицьких сил. У такому терені відділи УПА могли порушуватись майже вільно. Зокрема манили українських повстанців рейди на Схід.

Ще в зимі 1943/44 р. оперував у Житомирщині, курінь УПА к-ра Дороша. Дорош мав зразу деякі невдачі, але після пересування фронтів далі на захід, він переорганізувався й почав успішно рейдувати на Правобережжя, доходячи часто під самий Київ і до Дніпра.

Зимою, в цих районах, оперувала теж місцева група повстанців, переважно дезертирів з ЧА і цих, що ховалися від мобілізації. Ї очолював майор ЧА Тимошенко. Вона зуміла цілий рік продержатися в київських і чернігівських лісах і її зліквідували більшовики навіть закордоном, де кружляли поголоски, що маршал Тимошенко очолює український повстанський рух¹⁰¹.

Коли ж більшовики прилепили добре УПА своїми масовими акціями, командування групи УПА "Заграва" дало наказ різним частинам до рейду на Схід. Для цієї мети створено рейдуючий відділ для спец. доручень — "Крути" під к-дою к-ра Чутки (полтавчанин, колишній старшина ЧА, до якого ввійшли сотні з розбитого куреня УПА Гострого, одна сотня з куреня Кори під командою к-ра Шив на Схід 22.4. і рейдував на Правобережжя до 30.6.1944. За 70 днів відділ цей пройшов 900 км, 17 районів, мав 11 збройних сутичок і 3 бої (на зал. шляху Коростень-Житомир — 2.5., в с. Рихта, димерського р-ну — 17.5. та в Дев'ятках, чернігівського району — 28.5.).

¹⁰¹ Пор. "Краківські Вісті" з дня 26.XI.1944, "Словак" з 16.XI. "Гренцботе" з 27.XI, "Грватські народ" з 17.XI. й інші.

На початку травня 1944 р. на Схід вирушив теж курінь УПА к-ра Кватиренка-Польового. Це теж колишній капітан ЧА. У травні, цей рейдуючий відділ діяв у Бердичівщині й Житомирщині, в червні пішов на Хмельниччину, де мав більший бій під Сандраками.

Після бою під Антонівкою-Городцем, курінь УПА к-ра Кори пішов у рейд на Полісся. За час від 27.4. до 22.5. курінь мав 6 боїв з більшовиками. У цих боях більшовики втратили 465 бійців убитими і 190 раненими, українські повстанці — 85 убитими і 80 раненими. Тереном дій була, головню, Столинищина й суміжні райони.

Галичина під сталінською займанщиною

У березні 1944 р. армії марш Жукова повели наступ з р. Шепетівка на південь і зайняли Тернопіль і Просну частину Буковини і підійшли під Станіславів та Ворохту. Фронт стабілізувався на лінії Косів-Коломия-Бучач-Тернопіль-західня Волинь.

У липні 1944 р. армії марш Конєва повели наступ через р. Буг і на Львів. До кінця серпня 1944 р. ціла Галичина була вже очищена від німецьких окупантів, яким прийшли на зміну більшовицькі. На деякий час, фронт стабілізувався на верхах Карпат.

Перехід фронтів у Галичині відбувався за пляном, приготованим ГК УПА — ген. Тарасом Чупринкою. Згідно з цим пляном, відділи УПА групи "Лисоня" відмаршували в Карпати, де перейшли фронт. По переході фронту, вони повернулись назад на Поділля.

Проголошена мобілізація до ЧА мала дуже малий успіх. Населення "повстанських республік" майже цілком не зголосилося до мобілізації. В інших районах добровільно ніхто не пішов. Напади на конвої насильно мобілізованих і їх звільнювання були щоденним явищем.

Самостійницька пропаганда була дуже поширена. Всюди були розмальовані пропагандистські кличі й гасла. Кожне вільне місце було заліплене самостійницькими листівками й зверненнями. З лис-

Група УПА "Турів" — Волинь

тівок того часу варті уваги: "Дорогий брате!", "Червоноармійці й командири", "Красноармейцы и командиры", "Красноармейцы ты-лавики", "До всіх корнійчуків гречух, тичин, бажанів, сексотів, до-нощиків, лакеїв та інших же живих агентів сталінського кривавого імперіялізму", "Лист колгоспників до ката народів Йосипа Сталі-на", "Усім слоням, кучим, ослам, цапам та всій менажерії станис-лавської області (відповідь повстанців на "звернення" верховодів станиславської області М. Куца і М. Слоня до "учасників УПА")" а також різні ілюстровані видання "Українського Перцю". На ува-гу заслуговує теж брошура на 55 сторінок, дуже зручного фор-мату, п. н. "Слово до бойцов и командиров Красной Армии". Се-ред українців поширювано тоді листівку: "Український Народе!!" й універсал Української Головної Визвольної Ради (УГВР).

Знов же більшовики поширювали, у великих кількостях, пер-ше звернення до "т. зв. УПА й УНРА", а крім цього багато місце-вих звернень різних партійних і поліційних органів. Енкаведівські звернення закликали "членів підпільних організацій: бандерівців, мельниківців, бульбівців, ОЗН, УПА, УГВР, СБ", щоб вони добро-вільно зголошувались до органів безпеки "з повинною". НКВД обі-прошення за всі "провини". Тим, що не зголосяться, загрожував страшними карами, фізичним знищенням, вивозом сім'ї, тощо.

Щоб зробити корисне враження на населення Галичини, боль-шевики дозволили багатьом засланим в 1940 р. українцям, повер-тавшись до більшовицьких окупантів з неприхованою ворожістю. У перших своїх адміністративних заходах більшовики мусіли опер-у скорому часі, поляки мусіли цілком розчаруватись цією співпра-цею.

Не зважаючи на сильний економічний тиск нових окупантів, настрої українських мас були бадьорі. Вигляд обертої і голод-ної більшовицької армії розвіяв перебільшену уяву про її силу. Щораз більше почало ширитись переконання, що більшовики та-кож дуже ослаблені й самі ледве дихають. Маси почали ві-рити, що не зважаючи на перемоги над німцями, більшовицька ім-перія ледве витримає тиск різних внутрішніх сил, що діють для її знищення. Майбутнє показало, що ці сподівання не справдились, але не можна казати, щоб ці сподівання не мали значного впливу на поставу бійців і старшин УПА в новій дійсності.

Ставлення широких народніх мас до організованого українсь-кого самостійницького табору, зокрема до УПА, було, в умовах но-вої окупації, дуже прихильне. Зокрема, по лінії допомоги для УПА, дуже активізувалось жіноцтво й молодь. Погоня за здобуттям зброї (крадіж "фінок" у червоноармійців) набрала широких розмі-рів і кожний молодий хлопець, чи дівчина, вважали здобуття зброї засобом для виявлення свого сприту, відваги, чи героїства.

Перші бої і акції

в Галичині
Літом і восени 1944 р. більшовики робили наскоки на села, щоб ловити мужчин, які не пішли на мобілізацію до ЧА. Під час таких наскоків, погромники дико бешкетували, гра-бували селян, знущались і вбивали людей. Вірним помічником

більшовиків, у цих погромах, була польська міліція. Здається, не-має села в Галичині, в якому не було б набігу орди погромників, але вже найбільше потерпіло від погрому с. Грабовець, богородчан-ського р-ну. У цьому селі більшовики й польська міліція з Над-вірної вчинили дикий погром (29.8.1944). Спалено 300 господарств, убито 86 українців, арештовано понад 70. Голову сілради боль-шевики замордували в жорстокий спосіб.

У Коломийщині, більшовики евакуювали села, в яких їм не вда-валось мобілізація. Основною метою більшовицьких евакуацій було зрушити з місця населення, знищити його матеріально й, у той спосіб, підірвати рух спротиву. Населення евакуйовано в Сня-тинщину й Городенщину, а в хатах евакуйованих родин закатиру-валось війсьсько, що негайно розтягло все знайдене добро.

Евакуація більшовикам не вдалася, бо населення поставило їй рішучий спротив. Населення втікало в ліси й гори і при першій на-годі поверталось до рідних домів. До акції вмішались відділи УПА й СКВ.

У тому часі, відділи УПА провадили головно зачіпні акції. Завданням УПА, в той час, було не допустити до закріплення боль-шевиків у терені, не дати їм можливості розбудувати адміністра-цію і мобілізувати нарід до ЧА, як також, не допустити НКВБ і НКВД до зорганізованя сітки донощиків серед місцевого населен-ня. Щоб виконати це завдання, УПА робила наскоки на районні центри більшовицької адміністрації.

Дуже мало було, в Галичині, районних центрів, які не були б знищені відділами УПА. На деякі центри роблено наскоки три й чотири рази (Стріліська нові, Болшівці, Богородчани, Лисець). Першими успішними наскоками на районні центри були наскоки на Букачівці (10.8.), Комарно (17.8.), Копичинці (28.8.), Єзупіль (30.8.), Лисець і Богородчани (2 або 12. 9.), Болшівці (27.10.) й ін.

Після вдалого наскоку, праця району була паралізована на де-який час. Населення району мало спокій місяць, а то й більше. На-ронняти на районні центри зв'язували війська НКВД, що мусіли охо-скоки тероризувати партійний і адміністративний апарат, що не почував себе певно на українських землях 102).

Іншим родом зачіпних акцій були засідки, головно на шля-хах. Ті засідки були роблені силою невеликих відділів УПА, але були, звичайно, дуже успішні. На засідки попадали автомашини з різним добром, представники більшовицької адміністрації. НКВД, тощо. Таких засідок було літом і восени дуже багато.

До зачіпних акцій належали також рейди відділів УПА по українських землях. Рейди мали завдання нищити подорожі малі більшовицькі відділи й арміністрацію, поширювати підпільну літе-ратуру й робити мітинги з населенням, зв'язувати відділи НКВД у районах і відвертати їхню увагу від місцевого терену, а змушувати до погоні за рейдуючим відділом. Відділи УПА були, літом і восе-ни в постігних рейдах, але найбільше вдалими був рейд куреня УПА

102) Про це клясичне свідчення в книзі кол. більшовицького офіцера аві-ації Петра Пірогова п. н. "Чому я втік?" виданій англійською мовою в Нью-Йорку. Пірогов перебував 1947 і 1948 р. в Галичині й оповідає про панічні наст-рої окупантів.

к-ра Рена під проводом майора Петра Миколенка-Байди (пізніше, к-р рейд. відділу в 1947 р.), що пройшов Карпатами з Турчанщини аж у Чорний Ліс (вересень-жовтень 1944 р.).

Звичайно, відділи УПА провели літом і восени низку оборонних боїв проти відділів НКВД і ЧА. Ті бої охопили Сокальщину, Радехівщину (18.9.), Зборівщину (переможний бій групи "Лисоня" під Альбанівкою, 27.9.), Перемишлянщину (переможний бій "Сіроманців" к-ра Карпенка-Яструба під Уневом, 30.9., в якому відбито 22 атаки 18 бригади ВВ НКВД), Бережанщину (Урмань і Вулька 19.9.), Ходорівщину (Буковина 23.9.), Рогатинщину (Дібринів і Підгороддя 23.9.), Товмаччину (Олеша 24.9.), Снятинщину (Трійця 23.9.), Надвірнянщину (Молодьків 19.9.). У цих боях більшовики втратили 37 офіцерів і 1126 бійців убитими й багато більше раненими. Втрати повстанців були менші у відношенні 1:11. Більші втрати мав відділ УПА к-ра Шрама в Товмаччині (24.9.), коли він мусів боротись проти переважаючих сил відділів НКВД. Серед 35 убитих повстанців був окр. пров. Заревич-Бар. 16 повстанців поало в полон, більшовики їх повбивали пострілом у потилицю.

У вересні 1944 р. більшовики перевели перші великі акції на Чорний Ліс (12-14.9.), на Болохівські ліси (15.9.) та на Перегінські ліси (19.9.). Акції ці були ведені великими силами піхоти, кавалерії, танків і літунства, але бажаних результатів більшовикам не дали. Повстанці вміло маневрували і їх втрати були мінімальні. Зістрілено один більшовицький літак, а літуна — лейт. Олександра Придачина взято до неволі.

Були теж болючі невдачі й втрати. Більшовики розгромили декілька підпільних шпиталів, при чому згинули лікарі й санітарний персонал. Згинув головний лікар УПА-Захід — "Дон", за під-Юрій Липа. У Бургівці, в Станіславівщині, розгромлено шпиталь, що евакувався з Поділля в гори, при чому загинуло около 60 хворих і ранених повстанців (27.7.). У Гошеві розбито шість сотні повстанців (5.9.). Дуже болючою втратою був розгром штабу й одної чоти І. Старшинської школи УПА, що стався 15.10. внаслідок зради одного з інструкторів школи — осетина Кацо. Згинули тоді майор Поль, к-р школи, хор. Ткачук, к-р Ждан, капелян о. Рафайл, Вуйко, зв'язкова Дзвінка 103).

Буковинська Українська Самооборонна Армія (Б.У.С.А.) Після масових арештувань українців на Буковині, в серпні 1943 р., всяка праця на національно-політичному відтинку заперла. Такий стан тривав до весни 1944 р. Тим часом, на Буковину, знову насувала більшовицька на-вала.

Щойно в квітні 1944 р. зорганізувалось на Буковині українське самостійницьке підпілля з Нізею Галицькою ("Мотрею") у про-ді (згинула в тюрмі в Коломиї, 1945 р.). По селах і містах Буковини появились самостійницькі листівки й гасла. Бойвки почали акції нищення комуністів, румунських донощиків і інших шкідників.

Першу акцію переведено в с. Лукавець, сторожинецького пові-

103) Пор. З. Семенів: Другий випуск старш. школи УПА "Олені" в "До-сброї" ч. 17/30.

ту (9.4.). Комунисти з цього села вивісили були червоний прапор, коли ще більшовики були 30 км від села. Йх зліквідовано, а майно знищено. Спалено теж фільварок у селі. Подібні акції переведено в с. Багна, Малив, Карапчів, Черноуз, Вилавче й ін.

З боївко створено два збройні відділи, що називали себе Буковинською Українською Самооборонною Армією (Б.У.С.А.). Один з відділів зорганізував вишкільний табір у с. Міхова, який, з часом, перенесено до с. Шипіт. На початку липня 1944 р. у цьому таборі було 400 повстанців. Командиром цього відділу, а також усієї Б. У. С. А. був к-р Луговий. 10.7.44 він звітував, що відділ мав досі 30 збройних сутичок з більшовиками.

Другий збройний відділ під проводом к-ра Палія (старшина ЧА, що пристав до повстанців) нараховував 200 повстанців, добре озброєних. Цей відділ оперував в околицях Бергомету і мав значні успіхи. У наслідок частих збройних сутичок, втрати цього відділу були доволі великі.

Літом 1944 р. прибув на Буковину відділ УПА зі Снятинщини й Городенщини в силі 140 бійців. Він почав оперувати в Милівських, Спаських, Бережницьких і Веловецьких лісах, але був розбитий більшовиками. Рештки відділу перейшли в Галичину. Літом теж сформувался третій збройний відділ, що діяв у горах коло Виньки під проводом к-ра Буревія.

Бої на Волині й рейди на ОСУЗ (IV)

Після великих більшовицьких акцій в квітні-травні 1944 р. передишка тривала до Зелених Свят. У другій половині травня 1944 р. на відправі обласних керівників НКГБ і НКВД Сталін дав наказ: "За всяку ціну зламати повстання в Західній Україні". Згідно з цим наказом, у другій половині червня більшовики приступили до нової акції, що тим разом була вимірена проти українського підпілля.

До поборювання українсько-визвольного руху вони притягнули кращі свої сили. З Києва приїхали спец. від "боротьби з бандитизмом", що почали експериментувати найкращі способи знищення руху. Очевидно, найкращим засобом вони вважали масовий терор. Палення сіл відбувалось за випробуванням німецьким зразком (Андрушівка, Ілавиця мала, Буша), але знущання над трупами селян і повстанців (коління штиками, вколівання очей, відрізування язика, стягання з них одягу) мало вже в собі щось питомого — московського.

З нових засобів застосували палення лісів (напр. Майданський ліс на Крем'янецьчині) й групову провокацію. По селах почали з'являтися енкаведисти перебрані за українських повстанців.

У другій половині червня, більшовики проголосили набір жінок до роботи в Донбасі. Тому, що ніхто добровільно не зголошувався, більшовики почали робити наскоки на села й вилловлювати дівчат. Бої УПА і СКВ проти погромщиків розгорілись з новою силою.

Літом і восени 1944 р. найсильніші бої мали місце в Свинаринському лісі (курні УПА к-р Голуб, сотні УПА к-ра Криги й Воролисса з групи "Турів"), в Камінь-коширщині (загін УПА "Помста По-рну" (сотня к-ра Базаренка і сотня к-ра Залізняка), у Горохівщині.

ні (ліс Фусівщина, сотня к-ра Грома). Ці бої мали місце в серпні й вересні 1944 р. В інших районах більшовики робили постійні наскоки, але більших боїв не було.

У часі від 4.9 до 7.12.1944 р. сотня УПА під проводом к-ра В. рейдувала по Кам'янець-подільській і Житомирській областях. Шлях рейду цієї частини йшов через райони: Берездів, Шепетівка, Положне, Бараші, Мархлевськ, Янушпіль, Уланів, Хмільник, Літин, Лятичів, Меджибіж, Староконстантинів, Гриців і Славути. Рейд був успішний. Були два бої: коло с. Лісна, уланівського р-ну й у лісі коло с. Великі Маневичі, грицівського р-ну. В останньому було повстанці взяли полонених, яких звільнили. Рейд мав пропагандивний характер. Повстанці були добре одягнені й озброєні, а в наплечниках мали багато листівок і брошур, які роздавали між населенням.

У липні 1944 р. загинув на Волині в бою з більшовиками Дмитро Коренець („Штеллер“), в серпні, при переході фронту в Галичині, Ростислав Волошин (Павленко“), член УГВР і президент І. ВЗУГВР — визначні керівники українського визвольно-революційного руху й УПА на Волині.

Більшовицькі „звернення“ й підготовка остаточної ліквідації УПА

Перші удари по УПА не завдали їй основних втрат, вони навіть не зробили їй більших шкід. Відділи УПА зросли на силі в підбольшевицькій дійсності й здобули дуже цінний бойовий досвід у боротьбі проти нових окупантів. Широко народні маси сильно підтримували УПА в боротьбі й не дали себе злякати гострими більшовицькими репресіями. Успішні дії УПА на ОСУЗ доказували, що й там українське населення сильно симпатизує з українською визвольною боротьбою. Одинокі труднощі, що їх створила нова окупація, це був досить дошкульний удар по санітарній частині УПА. Впали лічниці, лікарі й санітарний персонал, що їх важко було законспірувати. В наслідок безупинних боїв були ранені, яким важко було створити відповідні умови для лікування. Відчувалася, зокрема на Волині, гостра нестача медикаментів і перев'язочного матеріалу. Літом і восени 1944 р. вся енергія підпілля була звернена в тому напрямі, щоб відповідно зорганізувати санітарно-медичну справу в УПА.

Очевидно, всі ці речі добре були відомі більшовикам. Вони завжди клали велику вагу до українсько-визвольного руху, але факт, що цьому рухові широкі маси українського населення давали ентузіастичну підтримку, був для них деякою несподіванкою. Вони завжди рахували на те, що ці маси можна буде розколоти по питанні підтримки цього руху. Отже, симпатії населення ОСУЗ для руху були для них великою несподіванкою.

Це все було причиною, що більшовики почали застановлятися над серйозними заходами для ліквідації руху. Перш-за-все, вони рішили провести широкомасштабну пропагандивну кампанію проти українського визвольно-революційного руху, до якої задумали притягнути цвіт української інтелігенції. Цим бажали створити враження, що „боротьба проти УПА — це внутрішньоукраїнська справа, а не боротьба московських окупантів проти українського народу.“

Дня 27 листопада 1944 р. появляється друге „звернення“, тим разом адресоване: „До населення західних областей України“. Звернення це було опрацьоване солідно. Ціллю його, було розбити

ідейні основи українського визвольно-революційного руху, а в парі з тим, виказати безвиглядність української визвольної боротьби. Центральним пунктом „звернення“ була обіцянка широкої „амністії“ для всіх тих, хто перейде на сторону більшовиків.

Поява „звернення“ була сигналом до широкої пропагандивної кампанії. У Львові, а також у всіх обласних центрах Західної України скликались масові збори інтелігенції, робітників, селян, жінок, і т. п., на яких схвалювались резолюції в дусі „звернення“ і писались заклики до „заблуджених“, до тих, що в „схронах“, в лісах, тощо.

Дуже гостро проти „українсько-німецьких націоналістів“ виступив на зборах учителів у Львові, 6.1.1945 р. нарком Мануїльський. Виказував агентурність руху, нарікав на кровожерну жорстокість українських повстанців, хвалив НКГБ і НКВД, що безжалісно поборює цих ворогів народу. „Священий це меч, що відтинає голови цим злочинцям“, кричав на зборах нарком Мануїльський і для нікого не було найменшого сумніву, що більшовики вживуть усіх заходів, щоб зліквідувати український визвольно-революційний рух в найкоротшому часі.

Великий іспит УПА й підпілля (Листопад 1944-Квітень 1945)

Більшовики рішили використати зиму для боротьби проти УПА й підпілля. Вони знали, що зима — це ворог повстанців і підпільників, що вона вже сама обмежує їх дії та можливості.

4*
-9846

Старшини групи УПА „Лисоня“. 1946 р.

Наказ був покінчити з УПА і підпіллям до 15.III.1945 р. Для цієї цілі не жалували людських і матеріальних засобів. 15 нових дивізій і окремих бригад ВВ НКВД появилось у одній Галичині. З Києва приїхали золотопіагонні генерали й спеці по боротьбі з "бандитизмом". Сам Сталін ручкався з ними перед виїздом і бажав їм успіхів. Головний провід акції спочивав у руках Н. С. Хрущова.

Отже, щонайменше 200.000 большевицького війська було призначено в самій тільки Галичині до боротьби проти УПА й підпілля. Не зважаючи на те, що відділи УПА зросли на силі у підбольшевицькій дійсності (104), це було, мимо всього, десятикратно переважа над УПА. До цього, відділи УПА були розпорешені по цілій Галичині. Коли доходило до боїв, в окремих теренах, то відділи УПА мусили протиставитись куди більшій перевазі. Це було звичайним явищем, що слабкий курінь УПА ставав до бою з ворогом, що виступав проти нього в силі одної дивізії, або й більше. І хай нам пробачать усі військові спеці світу того — бували випадки що цей курінь виходив з таких боїв, як переможець.

Звичайно, оця перша велика офензива проти УПА й підпілля завдала великих втрат українському визвольно-революційному рухові, але вона далеко не досягнула того, чого хотіли большевики. Вона не принесла бажанної ліквідації УПА й підпілля, ані перед 15.III.1945 р., як плянувалось большевиками, ані пізніше. Большевики мусили ще не одну офензиву роботи проти УПА й підпілля і до сьогоднішнього дня не спромоглися на його остаточну ліквідацію. Не можна ж гарматами й кулеметами вбити ідеї, що живе в масах і породжуватиме все нових борців.

Почалась велика офензива 1.XI.1944 рівночасними ударами проти груп УПА "Чорний Ліс" (к-р Грегит-Різун) і "Лисоня" (к-р Остап). У днях 1-6 листопада, в Підгаєччині, відділи групи "Лисоня" звели ряд боїв з частинами двох большевицьких дивізій, що наступали на Монастириськ, Бучача широким фронтом. Деякі частини НКВД й "істребітельних батальйонів" були одягнені в німецькі й мадярські мундири, а то й у цивільні одяги. Деякі частини групи "Лисоня" відступили з боями (с. Завадівка) за р. Золоту Липу. Інші в напрямі на Козову-Козлів і даліше на Волинь. Акція проти групи "Лисоня" закінчилася великим цілоденним боем під с. Лопушною, початкового р-ну, в якому к-р Остап зумів вивести свої відділи з оточення (11.XI.).

Рівночасно повелась акція двох інших дивізій на Чорний Ліс (1-7.XI.) і зараз пізніше на Бохівські ліси (10.15.XI.). У Чорному Лісі, тільки першого дня большевики мали успіхи, коли несподівано напали на табір краєвої СБ. Згинули тоді курінний Гамалія, а з безпеки Василь Турковський (Павло), Мирослав Голод та Т. Галів (Скалюк). Відділи УПА, знаючи добре ліс, зручним маневром обійшли ворога й кинулися на його зади. У вісімох боях, що ма-

104) Відділи УПА збільшили свій стан пересічно втричі. Напр. "Дружинники" в Брідищині сформували два нові відділи: "Дружинники II" і "Дружинники III". "Переяслави" в Яворівщині, сформували також два нові відділи. Цікаво, що в зимі 1944/45 постало багато нових відділів УПА, напр. сотня "Бистриця" (портиса, "Як організувалася сотня "Бистриця" в "До Зброї", ч. 18/31 за 1953 р.). Проте відділи УПА в Галичині, на день 1.XI.1944 р. рахували мало що більше, як 20.000 старшин і бійців. Це без СКВ.

ли місце в лісі, за тиждень, большевики мали дуже важкі втрати й сумні та з прорідженими лавами вертались з цієї невдачної акції.

У другій половині листопада була велика акція в Крем'янецьчині. Утікаючи перед большевицькою погонею на терен Галичині сотні УПА, к-рів Дуная, Меча й Сокола попали в большевицький "мішок" під Панасівкою, заложницького р-ну (13.IX.). Тут вони прийняли бій з багатократною перевагою ворога. У м. Заложнях є збірна братня могила, в якій поховано 60 повстанців, що впали в цьому бою.

Два місяці (15.XI-15.I.) триває велика большевицька акція в терені між р. Случ і Горинь. Із чотирьох сторін наступають большевики одночасно. Бій іде за кожну п'ядь землі, за кожний кущ у лісі. В боях гинуть славні командири УПА-Північ: Ярмо, к-р групи "Заграва", к-р Чутка, провідник СБ — Медвідь. Бої поширюються на південну Волинь: Дубенщину, Горохівщину, Володимирщину. К-р Прометей відбиває всі атаки большевиків на ліс Хрінничина, але у Володимирщині в боях гине славний к-р УПА — Острівський, кол. старшина польської армії. У бою під Красною (Калушчина — XI, 1944) згинули к-ри УПА: Козак і Ярема (Остап Линда), в Золочівщині — пор. Коник з інструкторського складу І. Старшинської школи.

У другій половині листопада, великі большевицькі сили атакували Равщину — терен дій відділів "Галайда", "Тигри", "Кочовики". У цьому терені переходили фронт також "Сіроманці" — к-ра Яструба. У дуже скорому часі встановлено тут кордон між Польщею й СРСР. Курені "Галайда" й "Сіроманці" старались не допустити до створення кордону й атакували погранзастави. У вересні "Сіроманці" відійшли в Ходорівщину до диспозиції ГК УПА. Большевики згромадили велику кількість погранвійськ і повели велику акцію проти УПА. У великих боях коло с. Карова, Річиша, Грушки й Яструбичі большевикам удалось розпорешити відділи УПА, не зважаючи на власні великі втрати (понад 500 вбитими). Відділи УПА теж мали втрати: згинуло декілька командирів УПА, між ними майор Степан Новицький ("Спец"), що був командиром цього відтинку. Курінь УПА — "Галайда" розбився на три відділи: "Галайда" I (к-р Перемога) пішов у ліс Зіболтшина, "Галайда" II (к-р Куліш) і "Галайда" III в Любачівщину.

На початку грудня показалась велика акція на теренах Стрілищанського, Ходорівського, Бібрчанського й Миколаївського районів. Це була перша велика акція, не тільки проти УПА, але й війська під проводом ген. Фіодорова, що в таємничих умовах згинув під час акції (105). Ці війська розділились на відділи, які обсадили всі села й ліси ब्लюкованої округи. Гарнізонники під

105) Нам не вдалось усталити, чи цей ген. Фіодоров був ідентичним і відомим ватажком червоних партизанів — Фіодоровом-Чернігівським. Похорон цього генерала відбувся у Львові, при участі найвищих достойників УССР з Н. С. Хрущовим на чолі. Є дві версії про причини загибелі цього генерала: одна, що він згинув у сутичці з "Полтавцями", к-ра Максима, інша, що він згинув з руїни атенатчика (?) в мундирі старшини погранвійськ НКВД. Це речі, які можна буде усталити шойно тоді, коли всі архіви УПА й підпілля, а також архів НКВД будуть доступні для дослідження.

проводом спеціалістів шукали, по селах, за бункерами, криївками, магазинами харчів. Інші переводили арешти осіб, що списки мали з собою. Знушаннями й тортурами вимушували від арештованих і тих, що їх знайшли в криївках, відомостей про підпільну організацію. Окрема група, що приїхала з Києва, шукала повстанчої "типографії", але що групу розбила сотня УПА "Полтавці" (к-р Максим). Цілий терен був заблокований, з села до села не можна було переходити без перепустки, всюди стояли гарнізони й безупинно стежили; шляхи й ліси патрулювались панцерними самоходами, кіннотою, танкетками. Великими заставами обставлено цілий заблокований терен, за винятком Миколаївського р-ну, де приготовано для втікаючих відділів УПА й підпільників "мішок". Щоб "зав'язати" цей мішок, у Мединичському районі, Дрогобицької області стояли в поготівлі ВВ НКВД (піхота, кіннота, моторизовані відділи) під команду ген. Сабурова.

Серед важких умов цієї першої великої зимової блокади відділи УПА: "Сіроманці" — Яструба й "Полтавці" — Максима разом з місцевими відділами СКВ доказували чудес хоробрости й вміння маневрувати в таких складних обставинах. Відділи ці вели різно зацепні операції; вони бажали звернути увагу гарнізонників на себе й відвернути її від важко придушеного села. Це їм вдалося; більшовики зорганізували погоню за "Полтавцями", які саме розбили "руських" офіцерів у Києва, що шукали за підпільною друкарнею. Дня 17 грудня Яструб зробив наскок на районний центр Стрілська нові. Розрахунок був дуже простий, наскок на районний центр у терені великої блокади, мусить відвернути увагу ворога від погоні за "Полтавцями" і від самої блокади. На жаль, його задум закінчився трагічно, він загинув у цьому бою, під час відступу, після цілком вдалої операції 106). "Полтавців" розгромив ворог у бою коло с. Корелич (27.12.), в якому загинув к-р Максим і 37 підстаршин і стрільців цього відділу, що, головним чином, складався з уродженців ОСУЗ і СУЗ.

Дня 21 грудня, від натиску кінноти на полях коло с. Юшко-вич, Ходорівського р-ну, загинув Йосип Позичанюк ("Шугай"), член УГВР і керівник Осередку Інформації і Пропаганди УГВР, один з найвизначніших членів українського визвольного руху наших часів, уродженець СУЗ. З ними загинули ще Кость Цмоць ("Модест") і Б. Вільшанський ("Орел") та ще декількох пропагандистів. Це була, справді, дуже велика й важка втрата для українського підпілля 107).

Дня 5 січня 1945 р. почалася велика блокада Галицького й частини Войнилівського районів, яка тривала цілий місяць. Більшовики знали, що це господарська база "Чорного Лісу". Акція почалася в с. Блудний і Сілиська. Вже першого дня блокади, боль-

106) Це був один з найвизначніших бойових командирів УПА, кол. старший лейтенант ЧА. Сотник Дмитро Карпенко ("Яструб") був після смерті піднесення до ступня майора УПА і як перший старшина УПА відзначений Золотим Хрестом Бойової Заслуги І класу. Надзвичайно люблений стрілецьком. Див. спогади про нього: Чад: "Сотник Яструб", передрук з підпільного журналу "Стрілецькі Вісті" ч. 5 за 1945 р. у газеті "Гомін України", Торонто, чч. 5/7 і 6/8 за 1949 р.

107) Див. Лев Шанковський: "Про один рід зброї УПА". Фейлетон у газеті "Свобода", Джерзи Сіті, чч. 12, 13, 14, 15, 18, 19 за 1953 р.

шовики зловили живцем б. сотенного УПА (Михайла Дарабана "До-на") й наймолодшого з Барановських. Зловлені пішли на співпрацю з більшовиками й видали багато таємниць підпілля. У наслідок їх зради стався повний розгром "баз". Тоді загинуло в бунках дуже багато підпільників (керівник бази — "Сірко", військовий командант "Ворон" і багато інші.), а також викрито значну кількість магазинів і складів з харчами й боеприпасами. Багато підпільників зловлено живцем. Під кінець січня одна частина НКВД посунулась в Журавенщину, інша в Бурштинщину й Букачівщину. Тут уже більшовики не мали таких успіхів. Тут уже відділи УПА й СКВ вступили в бій проти гарнізонників. Дня 28 січня під с. Корчівкою билися з більшовиками журавенські "Журавлі" (відділ УПА — к-р Летун) і хоч відділ мав значні втрати (38 вбитих на полі над р. Свічою, де втримав свої становища. Знов же під с. Гербури-Рогатинна (Рогатинщина — 16.П) прийшло до великого цілоденного бою відділів УПА з більшовиками, що наступали рівночасно з м. Рогатинна, Букачівців і Бурштина, в якому більшовиків ґрунтовно розгромлено й вони відступили. На побоевищі нараховано 69 більшовицьких трупів і здобуто трофеї. Три відділи УПА, що брали участь в цьому бою, втратили всього 5 вбитих і 8 ранених.

Рівночасно з акцією на Галицький район, дня 5 січня почалась також акція ВВ НКВД Дрогобицької області, під команду ген. Сабурова, на Миколаївський і Рудківський райони. Погромивши раніше основну, Мединиччину, більшовики перейшли р. Дністер і почали одною групою прочісу Миколаївських лісів, а другою групою марши на Татаринівський ліс і на с. Горожанну велику. У Миколаївських лісах почався завзятий лісовий бій відділів УПА ("Непоборні", "Наддністрянці" й інші) проти наступаючих колон Сабурова. Бій цей продовжувався два тижні й повстанці мали великі успіхи, виконуючи несподівані наскоки на курінь УПА "Зубри". Більшовики заатакували повстанців з трьох сторін, але потерпіли поразку, втративши в восьмиподвиному бою велику кількість вбитими й раненими, 1 танк, 1 танкетку, 11 автомашин 108). Загинув командир наступаючого батальйону ВВ НКВД — майор Кука.

У січні почалась теж велика акція більшовиків на Гуцульщині й на Буковині. Вона тривала три місяці, але не дала бажаних успіхів з огляду на догідний, для оборони, терен. Курені групи "Говерля": ("Гайдамаки", "Гуцульський", "Карпатський", "Перемога") цілком добре давали собі раду з більшовицькими погроми-никами. Були цілком вдачі бої, в яких повстанці розгромлювали ворога. У бою за с. Космач (30.1), курені "Гайдамаки" й "Гуцульський", що кватирували в Космачі, впродовж 6 годин відбивали всі наступи більшовиків, що підійшли до Космача з 6 різних сторін, завдаючи їм важких втрат (140 вбитих) і відступили аж тоді, коли всі шпиталі з раненими й підпільники евакуювались в гори. Дня 3 лютого ворог заплатив, ще більшими втратами, спробу викинути повстанців із становищ на г. Кліві, яких обороняли три куре-

108) Опис цього бою в підпільному виданні: "Літопис УПА" з 1947 р. Див. передрук "Літопис УПА", видання ЗЧОУН, Німеччина, ч. 11/49.

ні (двом попереднім прийшов ще з допомогою переможець з бою під Брустурами 20.1.) — курінь УПА "Карпатський" 109). Дня 11 лютого, курінь УПА "Перемога" відбив усі атаки большевиків під присілком Сеньківським біля с. Гриняви. Большевики втратили, в цьому бою, 104 вбитими і 90 легко й важче раненими. Бій тривав цілий день 110).

На Буковині, восени 1944 р. значно збільшилися сили УПА й підпілля. Буковинський відділ УПА (к-р Перебийніс) успішно рейдував по гірській і підкарпатській частині Буковини. З Галичини прибув відділ УПА "Сірі Вовки" (к-р Бистрий), що рейдував по придністрянських селах Буковини. У топорівському лісі, в бою з цим відділом, згинув начальник Чернівецького обл. НКВД — Морозов. Відділ УПА (к-р Лісовий) рейдував уздовж р. Черемош і спеціалізувався в боротьбі проти батальйонів "істребітелів". Спецвідділ "Авангард" (к-р Павленко, ідентичний з Палієм) рейдував по Хотинщині. Посилання УПА і її рейди по Буковині й Хотинщині в самій середині лагідної зими (грудень-січень) звернули большевицьку увагу й на цей закуток української землі 111).

У другій половині січня Обл. НКВД у Чернівцях почало велику акцію проти українського повстанського руху в Буковині. До цієї акції притягнуто спецвідділи зложені з колишніх червоних партизанів. Серед них визначились жорстокістю банди "Рубахи" і "Червоної Мітли", що немилосердно знущались над українським населенням. Але Чернівецьке Обл. НКВД має патент ще й на інший засіб поборювання повстанського руху — це тиф. Наприкінці січня 1945 р. всі села, що були опірними пунктами для УПА, хворіли тифом. Цей тиф здесячував буковинські відділи УПА, заки підпілляний УЧХ, великим накладом труда й коштів, зумів зльокалізувати епідемію.

У січні 1945 р. група УПА "Чорний Ліс" (к-р Грегит-Різун) звела бої з большевиками. Дня 6 січня, Різун зробив наскок на сильно випадову точку НКВД у Рип'янці. Бій тривав від 10 вечора до 3 ранку. Большевики мали великі втрати. Дня 7 січня курінь УПА "Смертоносці" (к-р Черник) знищили в с. Рибно 80 большевиків. З інших боїв групи, треба згадати два великі бої між с. Саджава й Глибока, Богородчанського району. В першому бою (21.1.) курінь УПА "Месники" (к-р Благий) розбив три роти ВВ НКВД, яких у наступі на становища куреня, підтримували літаки. Повстанці знищили один літак. Наступного дня большевиками і повстанцями прибула допомога. Розгорівся новий бій, у якому "Месники" й "Підкарпатський" (к-р Прут) завдали ворогові важких втрат і утримали свої становища.

109) Опис боїв за Космач в підпільному виданні: "У боротьбі за волю — під бойовими прапорами УПА". Передрук видання, видання ЗЧОУН, Німеччина, Авгсбург 1949 ч. 05/49, ст. 52-56. Автор опису: Вірліній.

110) Опис бою під Сеньківським у підпільному виданні "Чорний Ліс", ч. 7-8 (10-11) за 1948 р. Передрук у журналі: "До Зброї", ч. 17/30 за листопад 1952 р. Автор: Недобитий, к-р куреня УПА "Перемога".

111) Див. "Буковина в боротьбі", I-IV. "Українська Трибуна", Мюнхен. чч. 10, 11, 12, 13 за 1948 рік. Командири Лісовий і Павленко — наддніпрянці. Лісовий згинув, у квітні 1945 р. Павленко був відзначений, в 1947 р., Срібним Хрестом Бойової Заслуги I. класу.

У другій половині січня, большевики блокували великими силами Брідищину, Радехівщину, Сокальщину й суміжні райони Волині. У Брідищині блокували 70 сіл. Курені УПА: "Дружинники" (Брідищина), "Кочовики" (Радехівщина), "Пролом" (Кам'янець-на) й "Тигри" (Сокальщина) — всі з групи УПА — "Буг" та частини групи УПА — "Турів" на Волині. Лешнів, Радванці, Смиків (Горохівський р-н), Грушева на підступах до Завидівського лісу (Іваничківський р-н) — це місця завзятих боїв відділів УПА в цій акції.

У лютому, найбільша большевицька акція проти УПА відбулася на Волині. Бої розгорілись обабіч залізничного шляху Ковель-Рівне, головню в Цуманських лісах і в Клеванинці. Большевики робили тут акцію великими силами й сильно погромили відділи УПА, що перебували в Цуманських Лісах. Повстанці мали важкі втрати. Дня 12 лютого, на Оржівських хуторах згинув у бою командир УПА-Північ — Клим Савур (полк. Дмитро Клячківський), у Червоному Борі (14.ІІ.) курінь Криlach і Борис із 25 повстанцями. Ще найменші втрати, у цій блокаді мав загін к-ра Ясеня, який відступив на Захід.

Не вгавали бої, також, на Підкарпатті, в Чорному Лісі, на Поділлі. Дня 4.ІІ. кірінь УПА "Сивули" (к-р Іскра) звів кровопролитний бій у Парижанському лісі (Ланчинського р-ну), в якому повстанці втратили 41, большевики 50 вбитими. У Братишеві (Товмаччина) в бою з повстанцями (14.ІІ.) згинув к-р большевицького батальйону. 23 лютого повстанці вимінували військовий транспорт недалеко ст. Голинь в Калущині, а наступного дня 5 сотень виконало вдатний наскок на випадову точку НКВД у с. Збора, яку ліквідовано з великими втратами для ворога.

На Поділлі, "Бурлаки" успішно оперують в Будзанівському, Теревовельському, Струсівському й Микулинському районах, всюди винищуючи большевицьку адміністрацію і "стрибків". У Підгаєцькому й Монастирському районах таку саму акцію переводять "Лісовики". У с. Заставці, Монастирського району, потрапили ім у руки голова Монастирського району й начальник РВ НКВД, яких зліквідовано (20.ІІ.). Чортківщина — це база куреня УПА к-ра Крука, який постійно рейдує уздовж р. Дністер і р. Збруч і переходить ці річки, впадаючи в Товмаччину, Городенщину, Кам'янець-подільську область. Безуспішними були погоні й засідки, що їх большевики робили на цей славний курінь; він мав бойове щастя й виходив з них переможно. У бою біля с. Стінка, Золотопотоцького району, (14.ІІ.) погромив большевиків, що йому старались перешкодити в переході через р. Дністер, завдаючи їм втрати (90 вбитих).

До 15 березня 1945 р. повинні були большевики закінчити свою акцію ліквідації УПА. Такі були виразні накази Сталіна 112). Які ж були її результати? Без сумніву УПА мала поважні втрати, зокрема в лютевий акції на Волині, але про ліквідацію шкода й було говорити. Не зважаючи на те, що цю акцію проведено дуже великими силами, що нею керував сам Хрущов, результати були для большевиків цілком незадовільні. Хрущов може виконав

112) В архівах ЗПУГВР зберігається Інструкція секретаря Волинського Обкому КП(б)У І. Профілатова з лютого 1945 р. п. н. "Чергові завдання по селах", яка називає цей термін — це "совершенно секретна" інструкція.

плян на 10%, а може й ні. Кожний інший большевицький сатрап був би покараний за таке невиконання пляну, але не Хрущов. Нездарма ж його сестра була жінкою Маленкова — правої руки самого Сталіна.

Коли ж не вдалася йому перша акція, Хрущов, негайно, почав підготовляти другу велику акцію проти УПА. На ЗУЗ спроваджено нові дивізії і бригади ВВ НКВД під проводом 5 нових генералів. Крім цього до бою вишикувано численні відділи колишніх червоних партизанів, організованих у спеціальні банди, що дуже часто виступали в німецьких, або мадярських уніформах, або маскувались під українських повстанців (в мундирах української поліції, у вишиванках, з тризубами на шапках і т. п.), а також відділи т. зв. "сталінських дітей" — вихованців домів для безпритульних, яким дозволено грабувати й поповнювати безкарно всякі злочини, щоб тільки захопити їх до бою. Українське населення називало цих молодих кацапчуків — "сталінськими Ес-Есами". Знов же, в першій лінії мали йти місцеві "істрібітельні батальйони" ("стрибки"), що складалися із зрадників з-поміж місцевого населення, всякого шумовиння і заломаних, морально, одиниць. Це була геніяльна, хрущовська спроба ліквідувати український визвольний рух українськими руками.

Нова велика акція проти УПА (друга хрущовська офензива) почалася 20.III. у Львівщині, 5.IV. на Поділлі й 7.IV. на Підкарпатті, від м. Стрия по Жаб'є Попереджували її, акції місцевого значення: 5-19. III. на Будзанівський й суміжні райони і в цьому ж самому часі на Журавенщину й Перемишлянщину. У Будзанівщині большевикам вдалося розбити (в с. Кобиловолоки 12.III.) сотню УПА "Орли", при чому загинув її сотенний Код. У Перемишлянщині це саме сталося з сотнею УПА "Чорноморці" (загинув сотенний Сич). Тільки в Журавенщині акція большевикам не вдалася. У бою під с. Дідушинці малі, к-р Летун розбив большевиків, знищуючи їм 4 автомашини (13.III.).

Перший удар одної большевицької дивізії був на ліс Заболотщина, в якому таборувала сотня "Галайда І" (к-р Перемога). У відділі було тоді 167 повстанців (три чоти, кулеметна та гарматна ланка й рій розвідників). 20.III. одна дивізія ВВ НКВД оточила ліс заставами й 22.III. почала наступати на сотню повстанців, який пізніше прийшла з допомогою ще сотня "Галайда II". Результат бою, що тривав у лісі цілий день такий: повстанці втратили 40 вбитими і 18 раненими, а большевики 470 вбитими, в тому 38 офіцерів, яких поховали в м. Жовкві. У бою був ранений к-р Перемога. Уночі повстанці відступили до Радванецьких лісів. Большевики ще декілька днів товклися по лісах, шукаючи за повстанцями. 25 березня вони перешукували ліс, "Сто Морги" (б. м. Мости великі), але натрапили у ньому тільки на один рій повстанців, що в часі прориву Галайдівців біля с. Верени відбився від повстанських чот 113).

Рівночасно великі большевицькі сили почали акцію на села й ліси обабіч волинсько-галицького кордону, від м. Бродів до м. Володимир. Від м. Дубно по ст. Красне вишикувались численні бри-

113) Див. В. К. "Прорив". У підпільному виданні: "У боротьбі за волю — під бовами прапорами УПА". Передрук видання: Авгсбург, Німеччина, 1949, ст.

гади й батальйони ВВ НКВД з усіма допоміжними силами й почали широкою розстрільною свій марш через містечка й села. П'ять разів одна за одною з підтримкою всіх родів зброї проходили Кам'янецьчину, Радехівщину, Дубенщину Горихівщину аж по Сокальщину й Володимирщину. Треба сказати, що повстанці добре приготувались до тієї акції, про яку знали, бо приготування на залізничному шляху Здолбунів-Красне відбувались довгий час. Вони зникли з лісів і сіл, не ставлячи, переважачим силам опору. Сутички були щойно наприкінці квітня біля с. Спас (24.IV.), де відділ "Пролом" прорвався через більші застави над р. Буг і в Радванецьких лісах (28.IV.), що відбувся після вдалого наскоку відділів УПА на м. Радехів (26.IV.) 114). Отже, серед великої більшої, що охопила цей терен, відділи УПА: "Галайда" І, "Перебийніс" (к-р Шумський), "Тигри" (к-р Ромко), "Пролом" (к-р Черник), "Кочовики" (к-р Штиль) і бойова група СБ-Клея зібрались непомітно під м. Радехів і несподівано наскочили на нього, звільняючи 550 людей, призначених для вивозу на Сибір, знищуючи будинки НКВД і военкомату й вбиваючи 24 енкаведистів. Після наскоку, що викликав страшну лють у большевиків, вони кинулись в погоню за відступаючими відділами УПА й приневодили їх до бою у Радванецьких лісах, в якому 30 повстанських кулеметів завдали большевикам поважних втрат. Коли вже смеркалося, большевики перервали свій наступ через брак амуніції. Це використали повстанці й поховавши в лісі 37 убитих друзів, незаметно відступили з лісу 115).

На Волині, большевики прочісували, в той час, ліси Хрещинчину, Фусівщину, Скабарівщину й Завидівський ліс. До збройних сутичок дійшло тільки коло м. Свинохи й на підступах до Завидівського лісу (с. Самовіль). По селах, в руки рейдуючих відділів НКВД впала деяка частина підпільників. Акції місцевого значення були організовані в Крем'янецьчині (Гурбенський ліс і Суразькі ліси), тому, що в них з'явилися свіжі відділи УПА, що робили наскоки на районні центри (Ланівці, Ляхівці, Вк. Дедеркали).

Дня 5 квітня почали большевики велику акцію проти УПА "Лисоня" на Поділлі. Акція почалась від удару одного полку на Славутський ліс, місце постійного відділу "Лисовики". Дня 15.IV. "Лисовики" попали в оточення між Сільцем і Дібровою. Почався запеклий бій, в якому загинуло 170 ворогів. Бій тривав до вечора й закінчився проривом "Лисовиків" з оточення. У цьому бою "Лисовики" втратили 27 вбитими, але ранених зуміли забрати з собою. Рівночасно ворог заатакував відділи УПА "Холодноярці" в Бережанщині та "Рубачі" в Тернопільщині. Ці відділи останньо виявляли велику активність, ліквідуючи радгоспи й станиці стрибків. До найбільше вдалих належав наскок "Рубачів" на с. Городище, Велико-Глубочоцького р-ну, де знищено 50 енкаведистів. Гірше поведлося відділові УПА "Бурлаки" в Тербовельщині, що його ворог безнастанними боями й переслідуванням вичерпав із сил і остаточно розбив у бою під с. Остальці, Струсівського р-ну (3.V.). Також зборівський відділ "Голки" мав важкі втрати в бою під Олі-

114) Див. "По-козацьки". Опис наскоку на Радехів. Я. з. ст. 67-71.

115) Див. "Лента за лентою". Опис Радванецького бою. Я. в. 72-77. Цифри звільнених у Радехові в'язнів і убитих у бою повстанців подаю за знітани.

евом (8.IV.). Інші відділи вийшли з акції без поважних втрат. У Слов'ятинському бою згинув хор. Бай (Михайло Осовський) один з кращих військових В. О. ч. 3 ("Лисоня").

Дня 7 квітня почалася велика акція большевиків на Підкрапатя й Карпатські гори й вона охопила рівночасно терен від залізничної лінії Стрий-Лавочне по Буковину. Цілий місяць цей терен був свідком завязятих боїв УПА проти наступаючих большевиків. Це була велика облога, до якої большевики довгий час приготувалися. Уже на кілька тижнів перед акцією появилися в терені дій УПА "Чорний Ліс" і "Говерля" сотні большевицьких шпигунів, замаскованих під поворотців з Німеччини, втікачів з тюрем і таборів, дезертирів з ЧА, голодуючих і жебраків, тощо. За ними посунули в терен "повстанських республік" провокативні боївки НКВД, що підшувалися під розбитих на Поділлі, або на Волині, повстанців і шукали в терені "зв'язку", допомоги і т. п. Використовуючи досвід Брідської акції, в якій большевики цілком явно зосереджували свої війська на станціях лінії Здолбунів-Красне, що мало цей наслідок, що відділи УПА групи "Буг" були приготовані до акції, большевики тепер застосували маскування транспортів військових відділів, що були призначені до акції. Військовий транспорт ішов, напр., зі Львова до Стрия, повертав на Ходорів, висаджувався на ст. Чернівці і вночі спішно маршував, бічними шляхами аж до ст. Боднарів на залізничному шляху Станиславів-Калуш, що було йому призначене, як випадна точка в акції на Чорний Ліс. Ось так вони оточили цілий терен, у якому, на світанку 7 квітня, почали свою акцію.

Акція на лісі починалася, звичайно, від дій сильних розвідних відділів, які мали призначений маршрут, по якому повинні були спішно порушатися, викриваючи постой відділів УПА. Коли б такий розвідний відділ ув'язався в бій, йому негайно посилали допомогу, але інші розвідні відділи повинні були порушатися по своїх маршрутах без затримки. І коли вже ці відділи простежили увесь терен і вислідили місце постойів відділів УПА, заставили їх до бою, у ліс рушала головна сила. Вона мала загнати відділи УПА в заздалегідь приготований "мішок". Піхота йшла розстрілюючи у віддалі 5-8 кроків один від одного, палила всі забудування в лісі, шукала за криївками й магазинами (для цього вживали сталевих дротів), злегка трусилася села на своєму шляху. За піхотою посувалася артилерія й моторизовані відділи, в повітрі гуділи хмарні літаків. Коли серед таких умов відділи УПА груп "Чорний Ліс" і "Говерля" вийшли ціло з цієї облоги, то це можна завдячувати не тільки вмінному маневрувати в обличчі переважаючих сил ворога, але й великій підтримці, яку давав повстанцям нарід, забезпечуючи бійців харчами, розвідкою, переховуючи їх у своїх криївках і т. п. У цій великій облаві большевикам вдалося розбити тільки одну сотню з куреня "Месники" і то першого дня облоги. Ця сотня поставила в лісі "Запуст", Богородчанського р-ну, рішучий спротив наступаючому ворогові, забезпечуючи відворот власних відділів. У цьому бою впали курінний "Месників" — Благий, сотник Вершник і 50 бійців його сотні. А втім посвята тієї сотні може й врятувала цілу групу від загибелі. З інших втрат, що їх мала УПА в цьому часі, слід згадати погром штабу В. О. в с. Бринь, Галицького р-ну, в якому згинув к-р В. О. 4 — "Колчак" (7.IV.).

Інші відділи групи "Чорний Ліс" вийшли оборонною рукою з небезпеки. Вони скоро освоїлися з положенням і почали нападати на большевицькі відділи там, де їх найменше сподівалися. Коли головні сили большевиків зайшли глибоко в гори, відділи УПА зробили (17.IV.) несподіваний наскок на випадну точку в беручих їх погромили їх, завдаючи большевикам великих втрат і беручи 16 полонених. Знов же 28 квітня повстанці розгромили роту большевиків у с. Лесівка, Богородчанського р-ну. І коли большевики почали залишати гори й гналися в Богородчанщину, яку вони вже давно "прочисали", повстанці несподівано наскочили на районний центр м. Солотвину (29.IV.), розгромлюючи дощенту большевицьку адміністрацію і два дні пізніше районний центр Перегінсько (1.V.). Навіть така велика акція не змогла відібрати ініціативи з рук українських повстанців.

Оця ініціативність є саме характеристичною прикметою повстанської тактики під час всіх великих акцій большевиків 1944 і 1945 рр. Повстанці не втрачали її ні на один момент. У самому розгарі великих хрущовських офензив, що складалася з постійних ударів, один за одним, рівночасно в усіх теренах, обнятих повстанчим рухом, ударів, що дуже часто були ведені всіма засобами мочної війни (танки, авіація, хемічна зброя) й осягали розміри державної війни, невеликі повстанські відділи, озброєнні, в найкращій справі, невеликі повстанські відділи, зуміли витримувати скаженому випадку, у важку піхотну зброю, зуміли витримувати себе з тиском переважаючих сил ворога, у багатьох випадках розбивали його, завдавати йому важких втрат, виманевровувати себе з важких ситуацій і вдаряти там, де їх найменше чекали. Чудо? Ні! Закономірність. За повстанцями була: перевага в ідейній зброї, беззастережна підтримка свого народу, докладне знання терену, жертвенність і посвята, рішення дорого продати своє життя. І коли б сили були хоч приблизно рівні, то перемога була б за повстанцями. Свідомість велетенської переваги в людях і в матеріалі була одним з факторів, що гнав бійців ВВ НКВД у бій.

Для ілюстрації ініціативності повстанської тактики у період великих хрущовських акцій подаємо зіставлення вдалих наскоків відділів УПА на районні центри й на сильні опірні пункти большевиків за час від 1.XI.1944 до 30.IV.1945 рр. На війні, як на війні, були теж невдалі наскоки, коли відділи УПА мали значні втрати або коли не могли осягнути поставлених собі завдань. Отже, цими вдалими наскоками були наскоки на районні центри й опірні пункти: Тисьмениця (4.XII.), Товмач (20.XII.), Рип'янка (6.I.), Глухів (28.IV.), Солотвина (29.IV.). Іншою ілюстрацією офензивності повстанської тактики буде зіставлення рейдів у відділі УПА, що відбулися у зазначеному періоді. Таких рейдів було 5 на території УРСР, а крім цього рейди в Польщу, на Білорайщину і на Підляшшя, про які буде мова в дальших розділах нашої історії. Ось рейди на території УРСР:

3-8.XI.1944 — рейд частини з куреня Крука на територію Кам'янець-подільської області. Рейд пройшов через Смотрицький, Дунаївецький, Ярмолинецький і Сатанівський райони. Бої: 4.XI. — між м. Яремче, Ярмолинецький і Сатанівський райони. 7.IX. — в Турчинсько-сс. Нігин і Балинівка, Дунаївецького р-ну, 7.IX. — в Турчинсько-

му лісі (Сатанівський р-н). Мета: роздача пропагандивної літератури, нищення споруд окупанта.

10-18.XI — рейд спецвідділу "Трикутник смерті" на Закарпаття. З Говерлі на с. Луг (12.XI.), Богдан (13.XI.), Погорілець (14.XI.), Ясіння (16.XI.). Після двогодинного бою під с. Ясіння, відступ у Чорногорі. Характер: пропагандивний рейд.

27-29.XI. — рейд спецвідділу з куреня Крука — "Сірі Вовки" на Буковину. Бої, с. Опут (28.XI.), Топорівці (29.XI.). Поворот у Чортківщину.

5-26.II. Успішний рейд двох сотень загону "Помста Полісся" здовж р. Прип'ять-Ветли-Велика Глуша-Невір. Бої з большевиками в Дивинському районі.

У квітні 1945 р. відбувся великий рейд куреня УПА "Холодноярці" (к-р Град) з Янівських лісів печерез Судову Вишню-Круничі-Фельштин-Лютовиська, далі через польський "трикутник" на Ужок-Сянки й далі на Закарпаття. Курінь у складі трьох сотень рейдував два тижні по Великоберезнянській і Воловецькій округах, улаштовуючи мітинги для населення з приводу правдивої суті воз'єднання Карпатської України з УРСР (117). Після успішного рейду, курінь "Холодноярці" повернувся через Скільщину, Стрийщину, Жидачівщину й Городеччину в Янівські Ліси.

Про характер повстанської тактики говорять також зведення боїв, що їх подавали Команди окремих тактичних відтинків за перше півріччя 1945 р. У цьому місці наводимо два такі зведення.

Зведення групи "Чорний Ліс" (4 бойові курені) подає такі підсумки за час від 1.I.1945 до 30.VI.1945: Виконано 110 бойових акцій, в тому 5 на районні центри. У тих боях ворог втратив 1852 вбитими, між ними трьох майорів, 8 капітанів, 27 лейтенантів, 12 начальників НКВД і НКГБ та знатніших партійців. Крім убитих ворог мав ще й 919 ранених. Ушкоджено один ворожий літак, підміновано і знищено 5 локотивів та кілька десятків вагонів. У боях курені здобули: 3 три автоматичні протипанцерні кріси, 10 кулеметів, 18 десятизарядок, 75 автоматів, 245 крісів, 30 пістолів, 105 гранат, декілька тисяч штук амуніції, 130 пар взуття, а крім того військові однострої, харчеві припаси і т. д. Власні втрати 101 вбитими, в тому один курінний, 5 сотенних, 3 чотових, 16 стрільців, які, щоб не дати себе живими в руки ворога дострілилися або розірвалися гранатами у безвихідному положенні. Ранених було 58 чоловіків, у тому сам командир Різун (118).

Курені групи "Говерля" (4 курені) виконали за цей сам час 181 бойових акцій, в тому на 8 районні центри й міста. Ворог втратив 3975 вбитими, в тому 6 майорів, 10 капітанів, 30 лейтенантів, 17 начальників НКВД і НКГБ і знатніших партійців, раненими —

116) "Холодноярці" з В. О. ч. 2 ("Буг"). Були ще "Холодноярці" В. О. ч. 3 ("Лисоня"). У другій половині 1945 р. переведено реорганізацію УПА і відділи отримали нові назви за порядковими числами. Див. останній розділ.

117) Большевики писали тоді: "Воз'єднання Карпатської України з УРСР", переведене тому, "щоб вона ніколи вже не правила за карту в агресивній грі реакційних сил, спрямованих проти СССР".

118) Зведення групи УПА "Чорний Ліс" обіймає дії куренів: "Дзвони" (к-р Хмара), "Сивуля" (к-р Іскра), "Смертоносці" (к-р Черник), "Бескид" (к-р Довбуш), "Месники" (к-р Благий) сюди не належали.

1383 чоловік. Знищено 21 автомашин і 5 локотивів, висаджено 9 мостів, здобуто 22 кулемети, 103 автомати, 29 десятизарядок, 321 крісів, 38 пістолів та інших боєприпасів. Втрати групи "Говерля" виносили 215 вбитими, з чого 20 розірвали себе гранатами, щоб не потрапити в руки ворога; ранених було 129 (119).

Тим часом, у травні 1945 р. закінчилася війна в Європі. Німеччина капітулювала. Большевики несподівано закінчили свою велику акцію проти УПА й стягнули війська до міст. Ще тільки в Жабівському районі і в околицях с. Космача йшли бої до літа 1945 р. Тут большевики застосували старий, істинно московський спосіб тероризування населення, а саме прилюдні катування. На площу з підвищенням зганяли нарід дивитися на допит зловлених вояків УПА й підпільників. При допиті катували людину в дикунський спосіб, відрізували ніс, вуха, виколювали очі, здирали шкуру і т. п. Були випадки, що люди, яких примусили дивитися на це огидне видовище — божеволіли...

Закінчення війни

в Європі Після остаточної капітуляції Німеччини було помітне хвилювання в рядах УПА, підпілля, в широких масах ук-

119) Це курені: "Тайдамаки", "Гуцульський", "Карпатський" і "Перемога". Псевд курінних не подаємо, бо вони живуть і борються. У зазначеному часі згинув тільки курінний Степовий, кол. старшина танкових військ ЧА й інструктор І. Старшинської Школи УПА.

Підпільні видання УГВР, УПА й ОУН.

Рівночасно з Наказом ген. Тараса Чупринки, появилася масовими накладками: "Декларація Проводу ОУН після закінчення Другої Світової Війни в Європі 125), а також "Слово ОУН до Українського народу" 126). Крім цього появилася ціла маса видань підпілля, що трактували питання боротьби в нових умовах і її перспектив 127).

"Декларація Проводу ОУН" — це солідно опрацьований документ на 18 сторінках друку, що в 9 частинах аналізує ідейно-політичні основи руху, підсумки війни, імперіалістичне обличчя ССРСР, англо-совєтські суперечності. міжнародне й внутрішнє становище України, також у зв'язку з прийняттям УРСР до ОН, большевицькі звернення й перспективи боротьби. Не закриваючи того, що рух мусить бути приготований "на найгірше", але, виходячи з аналізу внутрішнього і міжнародного становища України, автори "Декларації" прийняли рішення, що "нам треба й ми мусимо вести далі збройно-революційну боротьбу". Заснували тільки відмінні умови: треба вийти "в новий, післявоєнний стиль роботи" на довшу мету, "виросувати нові кадри", переключатися "з масових форм підпільної роботи" на "вужчі, індивідуальні форми конспірації", "з кількості на якість", з екстенсивної на інтенсивну роботу, "вглиб, а не вшир". ОУН — це рух, що зродився в народі й із народом прямує до своєї мети й тому треба "ліквідувати другорядні fronti й дрібні непорозуміння з іншими співзвучними силами в ім'я спільної затяжної боротьби з спільним ворогом".

У парі з посиленою пропагандивною діяльністю, в другій половині травня й у першій половині червня, відділи УПА рушили до посиленних зачіпних акцій проти ворога. Кліматичні умови сприяли інтенсифікації збройної діяльності. На всіх теренах дій УПА, відділи УПА рушили до наступу. Найсильніші бої розгорілися в Гуцульщині, в Карпатах, у Сокальщині, в Крем'янецьчині і за р. Случ. Наскоки на районні центри: Надвірна (17.V.), Галич (10.VI.), Яворів (13.VI.), Солотвина (13.VI.), Делятин (16.VI.), Радехів (18.VI.), Грималів (21.VI.), удари на районні центри Жаб'є, Яблонів. Ланчин, Яремче на Гуцульщині, й на Гошу, Березне, Людвипіль і Корєш на Волині, що мали місце в червні 1945 р., були прямою

125) Існують щонайменше одно друковане й чотири циклостилєві підпільні видання "Декларації". За кордоном існують її передруки: в журналі "Визвольна Політика" ч. 1/18 за 1948 р., а також окремо.

126) Оригінал у підпільному журналі "Шлях до Перемоги", видання групи УПА "Говерля", ч. 6-7 за 1945 р. Крім цього, щонайменше, одно друковане й два циклостилєві підпільні видання.

127) З важніших треба назвати: широко поширену (щонайменше шість різних видань) "Відозва до населення західних областей України, селян і робітників східних й осередних областей України" та гумористичну: "До земляків Гречухи, Коротченка, Рясного і Лалака в Києві — на "звернення" до робітників, селян, інтелігенції західних областей України з дня 19.5.1945, на Наказ Наркома ВС УРСР з дня 20.5.1945 і на передовицю "Огидні і нікчемні бандити будуть знищені в "Радянським Слові" з дня 22.5.1945 від українського повстанця-бандерівця кілька слів правди".

відповіддю УПА й підпілля на "звернення". Вони викликали паніку в ворога, піднесення настроїв у своїх. У наскоках ворог мав втрати: в Делятині знищено будинок НКВД, в Грималові згинув голова району й його заступник, в Ланчині начальник РВ НКВД. Успішні бої в Сокальщині, обабіч кордону доповнюють картину наступу УПА. Вдалий наскок на Вар'язі і Хоробрів (26.V.), вдала засідка на зрадника Юрченка 128) й його покровителя Леонова, успішний бій УПА під Дідиловом у Сокальщині, в якому повстанці застосували своє повстанське V-I 129), що ним викликали велику паніку в ворога (6.VI.), рейди відділів УПА по всіх територіях дій, на яких роздавали пропагандивну літературу й організували мітинги з населення, мали велике значення для піднесення настроїв українського населення у цей час.

Мала УПА, в цьому часі, й важкі втрати. На початку травня, великі большевицькі сили, що робили облаву обабіч р. Серет, перекочували в Чортківщину, щоб знищити курінь УПА — к-ра Крука. Під Сосулівою відбувся перший бій (7.V.), в якому згинув к-р Крук. Розбитий курінь вийшов з оточення й почав відступати у Бучаччину, щоб через р. Дністер перейти в Товмаччину. Тим часом цього зробити не міг, завеликі були сили ворога. Недалеко місця свого колишнього тріумфу біля с. Стінка круківці дали останній бій ворогові. 140 повстанців боролися до останнього набою. Полонених не було; 20 останніх бійців пострілялися останніми набоями. З німим подивом ходили переможці по побоєвищі (13.V.) 130).

Ось так закінчив свій бойовий шлях курінь УПА — к-ра Крука. Один з найстарших куренів УПА, знаменито вишколений і добре озброєний курінь, що здобув славу своїми рейдами по Галичині, Буковині, Кам'янець-подільській області. У значній більшості, це були уродженці Крем'янецьчини, але були, також, галичани, буковинці, наддністрянці й "нацмени", усі вони творили спокійно й легко цього куреня, що знайшов таку славу смерть у Дністрових ярах.

У боях на Волині згинув (4.VI.) підп. Михайло Медвідь Крем'янецький (Карпович), що був начальником Штабу УПА-Північ від 27.IV.1944 р., а після смерті полк. Клячківського виконував обов'язки к-ра УПА-Північ. Дня 19.VI. згинув шеф штабу УПА-Захід — майор Василь Брилевський-Боровий.

128) К-р УПА, що попав у большевицький полон і почав співпрацювати з ворогом на шкоду УПА й підпілля.

129) Повстанське "Фав-1" — це були стрільна німецьких "небельверферів" (ракетників), що їх відділи УПА здобули, під час німецького відвороту, в Холмщині. Зблорядня УПА при ТВ "Данилів" (к-р Сушко) сконтрувала торпедник, при якого допомоги вистрілювано ці стрільна. Ними знищено будинок НКВД у Грубешові (28.V.1946 р.), а також станиці польської міліції у Вар'язі, Чернині та Кристиніполі.

130) Підполковник НКВД сказав селянам с. Сновидова: "Похойте їх з честю. Вони на це заслуговують. Це герої".

вало питання: за що вони боролися, за що вони терпіли й гинули, що змінилося в їхньому становищі. Відповідь на всі ці питання давала їм УПА в своїх листівках.

"... змінилися диктатори - імперіялісти й зовсім нічого не змінилося в безправному становищі народів, працюючих мас. Дали існує гноблення, експлуатація, терор".

Після такого твердження УПА закликала червоноармійців:

"... Ваша боротьба за торжество справедливості на наших землях не закінчена. Ви її закінчите справді переможно лише тоді, коли в свою чергу, повалите диктаторський терористичний експлуататорський режим найбільших ворогів народу — режим Сталіна й його банди".

УПА закликала червоноармійців не виступати проти визвольно-революційних рухів поневолених народів:

"... Не помагайте сталінському охвістю поборювати вже існуючу народню - визвольну революційну боротьбу окремих поневолених народів. Не помагайте сталінським гайдукам у боротьбі проти визвольно-революційних організацій українського народу..."¹³³

Перед приходом Червоної Армії на терен дій УПА, політруки й всякі смершівці розмалювали українських повстанців в найтемніших краках. Говорили, що це "жорстокі бандити", "гітлерівські запродавці", "вороги українського народу", "вбивники жінок і дітей". Оповідали про те, як "бандерівці" знищили всіх полонених червоноармійців під час німецької окупації, як стріляли із засідок червоноармійців під час походу ЧА на Захід й інші такі вигадки. Повстанці знали про те й вони писали в своїх листівках:

"... Червоноармійці й командири! Українські повстанці не воюють проти синів трудового народу, насильно мобілізованих червоноармійців і командирів! Українські повстанці знищують тільки большевицький терористичний апарат — НКВД, партійних верховодів, червоних губернаторів, градоначальників і інших сталінських мерзотників..."¹³⁴

"Червоноармійці! Українські повстанці не борються проти Вас, лише проти НКВД, НКГБ, сталінських агентів з партії, адміністрації! НКВД, НКГБ і партійні начальники — наші спільні вороги. Смерть Сталіну й його банді. Хай живе воля народам і людям!"¹³⁵

На маленьких листках паперу, звичайно "гутенбергівою"¹³⁶, надруковані були короткі заклики:

"Бійці і командири ЧА! Не виступайте проти нас, бо ми проти Вас не виступаємо! Помагайте нам зброєю, амуніцією, розвід-

¹³³ Цитати з повстанської листівки: "Бійці і командири червоної армії, переможи гітлерівської Німеччини".

¹³⁴ З листівки: "Червоноармійці й командири" українською і російською мовою.

¹³⁵ З листівки: "Товарищи, русские, красноармейцы и командиры! Пор. також підпільну статтю О. Гончарука: "УПА — носій ідей визволення і дружби народів". Підпільний журнал "Самостійність", вид. УГВР. Передрук: Мюнхен, 1949.

¹³⁶ "Гутенбергівою" називали, в УПА, черенки, вирізані з дерева. Друкування коротких листівок, закликів, а також лозунгів, "гутенбергівою", було дуже розповсюджене, бо кожний пропагандистичний осередок міг придбати собі "друкарню". Інструкція, як різати черенки з дерева, зладив був відомий мистець українського підпілля — графік Ніл Хасевич.

кою, інформацією! Хай живе союз революційної протисталінської УПА з революційною ЧА!"

А втім, згідно з Інструкцією Головного Осередку Пропаганди (ГОП) УПА з дня 20. VIII. 1945 р., серед червоноармійців мала вестися пропаганда руху не тільки шляхом поширення, як підкинення листівок, закликів, лозунгів. Інструкція звертала велику увагу на розмови українських підпільників, й українського населення з червоноармійцями й подавала різні вказівки, як їх вести і в якому напрямі інформувати співрозмовців. Ще перед приходом ЧА на терен дій УПА появилася інструкція: "Про що червоноармійці мусять від нас довідатися". Шляхом мітингів з населенням, пропагандисти УПА й підпілля поширили цю інструкцію серед українського населення й давали потрібні доповнення.

Отже, згідно з наведеними інструкціями, українське населення повинно було переконувати червоноармійців, що (а) мир так довго є неможливий у світі, як довго існують ще поневолені народи, (б) трудящі маси не скористали на тому, що розбито Гітлера, бо існує ще диктатор Сталін, (в) криваві війни далі загрожуватимуть людству, бо в світі накопичуються нові протиріччя між імперіялістами, немає справедливості і т. д., (г) життя є дуже важке, не зважаючи на перемогу над Німеччиною. Важко жити в місті й на селі, нема що їсти, високі податки й позики, заготівлі, каторжна робота по фабриках, брак одягу й мануфактури, (д) все це зміниться, коли владу візьмуть у свої руки трудящі маси. Тоді настане мир, порядок, справедливість...

Інструкція заборонювала вступати в диспути релігійного характеру, хіба що розмовець добре підготований до ведення такої диспути. За це доручалося вести пропаганду в обороні релігійної свободи. "Підкреслюючи некультурність поборювання релігії як найінтимнішої приватної справи кожної людини, підкреслюючи реакційність боротьби з релігією взагалі, треба вистерігатися від глузування з совєтської людини, совєтського побуту, совєтських порядків і не хвалити минулих "добрих" часів, за Польщі під час німецької окупації і т. д." підказували інструкції.

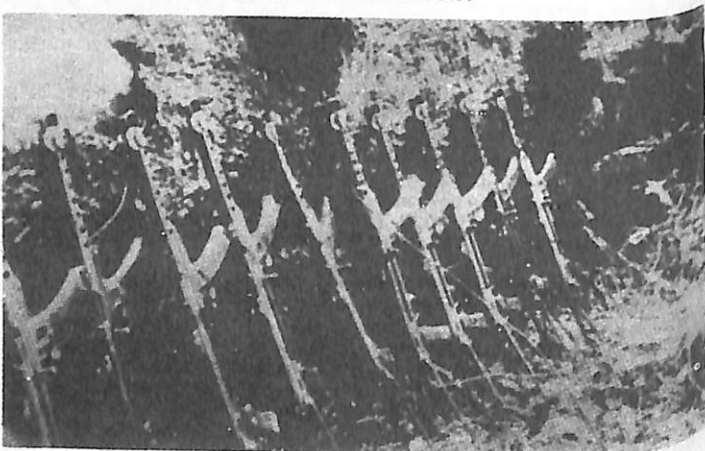
Свою широкою пропагандивною діяльністю серед червоноармійців, УПА, українське підпілля, все українське населення, досягнули значні успіхи. Вони спопуляризували серед широких червоноармійських мас справжні цілі боротьби УПА й вплинули рішуче на прихильне ставлення червоноармійців до УПА. Через червоноармійців, УПА й підпілля спопуляризували визвольну боротьбу українського народу по цілому СССР. Червоноармійці, що спочатку гляділи з острахом і недовір'ям на змальованих, у чорному світлі, повстанців, під впливом пропаганди і безпосередніх зустрічей з ними, почали міняти своє наставлення супроти УПА. Уже по кількох днях перебування на терені дій УПА, вони знали, що повстанці не стріляють в червоноармійців, що вони борються тільки зі зненавидженим НКВД і НКГБ та всякими "тиловими крисами". Ворожі настрої червоноармійців почали мінятися на прихильні; почали створюватись симпатії для УПА. Коли ж до частин ЧА почали вертатися червоноармійці, що тут і там попали були в полон до УПА й оповідали про те, що їх "бандери" накормили, напоїли та пустили свободно зі зброєю та літературою, червоноармійці твердо рішили про

себе, що вони проти УПА воювати не будуть. І цього рішення дотрималися.¹³⁷⁾

У звітах УПА й підпілля, в протоколах блякад, у підпільних виданнях УПА; є тисячі згадок про те, що частини ЧА відмовлялись воювати проти УПА, а коли вони були до цього примушені, то робили тільки вид, що воюють, пильно вважачи на те, щоб не зробити УПА якої шкоди. Випадки, що частини ЧА залишали при відході з села зброю й амуніцію були на порядку дня. Були випадки, що просто з возів кидали селянам скриньки з амуніцією, кажучи: "ти мол знаєш, що з тим зделати". Були протирежимні виступи червоноармійців і збройні сутички червоноармійців з енкаведистами. З тисячів повідомлень такого змісту вибираємо тільки найбільше характеристичні. У цьому місці, хочемо зазначити, що не завжди мова йде про українців — червоноармійців. У дивізіях т. зв. "українських фронтів", українці були заступлені в значній кількості, але не виключно. Крім українців були заступлені, в цих дивізіях, усі підсоветські національності. Усі вони, не виключаючи росіян, у своїй більшості позитивно ставились до УПА й українського підпілля.¹³⁸⁾

¹³⁷⁾ В УПА обов'язувала Інструкція ГК УПА в справі полонених. Перша редакція цієї інструкції з 5. VIII. 1944 р. й друга редакція з дня 26. IV. 1946 доручала відділам УПА й СКВ, спецвідділам і бойкам СБ та всьому визвольно-революційному підпіллю "максимум розважності, розуму й такту" в поведінці з полоненими. Всі ці відділи обов'язувала "дуже чемна поведінка": вони повинні були "перев'язати ранені рани", заспокоїти їх у дружній розмові, дати їсти, в чемний спосіб перевести переслухання, передати організаційним властям на переслухання, після якого полонені, яким не доказано жадної провини у відношенні до укр. народу повинні були бути негайно звільнені.

¹³⁸⁾ За нашими підрахунками, в Червоній армії було 54 стрілецькі дивізії, 2 кінні, 2-3 танкові й мотомеханізовані дивізії (бригади) й 1 артилерійська дивізія, що мали український особовий склад у більшості. Це на, приблизно, 900 дивізій ЧА під час минулої світової війни. Отже суто українські частини советської армії становили дещо більше, як 6%, коли українське населення СССР виносило, за советською статистикою, 16,5% всього населення СССР.

Автоматична зброя одного з відділів УПА — 1946

Ось одною з перших частин ЧА, що брали участь в облавах й акціях проти УПА, була 271 сд, що її вжито до акції на Гупульщині. Ця акція почалась 15 травня 1945 р. і про неї ми вже писали. Акцією проводив полк. НКГБ — Щербина; командир 271 сд підлягав його наказам. Емгабисти чинили страшні злочинства, вони застосовували прилюдні катування і т. і. У цей час, частини 271 сд вели себе коректно й виразно уникали боїв і сутичок з повстанцями. У с. Чорні Ослави командир 271 сд звільнив 80 арештованих селян, при чому червоноармійці побили енкабистів, що берегли арештованих.

Коли таку поведінку червоноармійської частини можна назвати до певної міри пасивним спротивом війська проти поліції, що мабуть існував і існує у всіх поліційних державах¹³⁹⁾, то інші наведені нами приклади казатимуть вже про активну ініціативу війська проти участі в акціях проти УПА й до певної міри зараження війська революційними настроями, що проявлялись в деякому братанні з УПА.

Були теж безпосередні зустрічі, віч-на-віч, повстанців і червоноармійців. Три дні (20-23. липня) в с. Підпечари (Станіславівщина) квартирували майже поруч себе стрільці з відділу "Дзвони" й червоноармійці. Одні одних не чіпали, хоч про себе знали й взаємно себе обсервували. Дня 30 серпня, застала сотні ім. І. Богуня обстріляла колону червоноармійців, що наближалася до повстанської застави в с. Петрилів, Товмаччина. Червоноармійці зайняли становище й згідно з військовими статутами вислали парламентаря до повстанського відділу, вимагаючи, щоб повстанці опустили село, в якому червоноармійська частина буде квартирувати до наступного дня. Повстанці прийняли вимогу, бо не хотіли встрявати у бій і відступили з села. На другий день, червоноармійська частина від'їхала далі, не переводячи в селі жадного труса, при чому поведінка цієї частини в селі була дуже чемна й коректна.

Були випадки безпосередньої допомоги повстанцям. Дня 9 серпня, червоноармійська чота натрапила біля с. Невочина на повстанців. Нав'язалася розмова. Червоноармійці дали повстанцям докладні дані про розташування енкаведівських спецвідділів у околиці й заохочували, щоб вони були тих "сволочів". Погугоривши з собою, "вороги" розійшлись мирно.

Випадки переходу червоноармійців до УПА були також дуже часті, однак з цих фактів УПА не користалася. УПА сама вимагала період демобілізації і пристосування до нових умов, що вимагали звуження дій та переключення на підпільні форми боротьби, власними, перевіреними, кадрами. Проте факти залишилися фактами й упівські частини мусіли перекопувати перебіжників, що тепер не пора на розгортання боротьби й хоч з жалем, але відсилали їх назад до частин. Ось так, дня 17 серпня 1945 р. з постою в с. Рогізно втекло 28 кубанських козаків під проводом лейтенанта, які шукали зв'язків до УПА, а коли їх УПА не прийняла, поїхали на Карпатську Україну й що з ними далше сталося — невідомо. Знов же, на Бюллі, принаймні 50 бійців з 102 с. д. шукало пристановища в лісі, але к-р Дубовий усіх їх відіслав назад.

Немає сумніву, що партійні й поліційні чинники мусіли боролась. Досить тільки згадати ворожнечу між "вермахтом" і "гештапо". Советський літун — Пірогов, у своїй книзі англ. мовою, розказує, як офіцери авіації протестували в 1947-48 рр. проти вживання їх до облав проти УПА. У цих облавах заковувалися цілком пасивно.

тись з таким станом, з проявами деморалізації й розкладу ЧА. Небагато їм ця боротьба допомогла, бо ще в жовтні 1945 р. командир повчав червоноармійців, що йшли на заставу: "Коли побачите повстанців, а вони вас не нападають, не стріляйте до них, бо вони фронтовики не чіпають. Стріляти до повстанців можна тільки тоді, коли вони вас нападають". Оце "не чіпають фронтовики" довго ще залишалося обов'язуючою засадою в стосунках між ЧА й УПА. Ось цім рік пізніше (28. VII. 1946), коли НКВД робило великими силами облогу на ліс "Яблінка" (Стрільківський р-н, Дрогобицької області) й повстанці під тиском переважаючих сил мусили залишити ліс та відступали через с. Нанчільку, поруч них проїхав відділ червоноармійської кінноти. Енкаведисти сподівалися, що цей відділ заатакує повстанців, але вони навіть не віддали пострілу й повстанці могли відступити. Коли після того енкаведисти питали кіннотчиків про причину їх вчинку, червоноармійці заявили виразно, що вони з повстанцями не воюють.

Щоб знищити приязні для повстанців настрої серед червоноармійців, більшовики почали в них розпалювати російський шовінізм. Відсилаючи роту червоноармійців, що складалася, переважно, з українців, командир батальйону повчав ротного командира такими словами: "Ты ж русский. Ты должен хорошо смотреть, чтобы эти хажлы доблестно дрались с бандерами. Ведь ты русский, сам же понимаешь, за что мы воюем". Але це не була така легка справа "смотреть" за тим, щоб бійці "дрались", коли до цього немає охоти. Завжди хтось може підстрелити в бою й не знатимеш навіть від якої кулі згинув. Серед фронтовиків було сильне почуття взаємної дружби, разом вони ж пережили всі страхоття німецького фронту, розуміли себе прекрасно й важко їх було зрушити якимись гаслами, яких вони не розуміли. Для цих фронтовиків війна вже була залови в боротьбі проти УПА, до якої, з різних причин, почували симпатії. Розуміли це й капітани й дарма, що "русские", не спішилися гнати своїх бійців до бою, коли вони бачили, що ці бійці не мають, самі не мали найменшої охоти нікого зачіпати й зберігали до УПА дружній неутралітет. Наприкінці серпня, напр. червоноармійці відпустили зі зброєю 12 стрільців сотні к-ра Ясмينا (Рогатинщина), яких узяти в полон. І коли червоноармійців змушували брати участь в обласах, як напр. у Скільщині, коло с. Плав'є (22-25. VIII), вони своїми голосними сміхами й перекликуваннями по лісах та безладною стрільбиною "небові у вікна" більше пошкодили перебігові обласи, як допомогли.

Перед партією й урядом постала серйозна проблема, що робити з Червоною Армією. У акціях проти УПА вона виявила свою цілковиту неадекватність. Треба було її, чим скоріше, забирати з терену дій УПА, щоб до решти не розкладалась. Рішили звільнити десять найстарших річників й заступити їх свіжим комплектом з молодих допризовників, що вже вишколилися в запасних полках, але пороку ще не нюхали. Так укомплектовані дивізії, головні з українським особовим складом, вислали на Далекий Схід, де війна з Японією й окупація Маньчжурії ставила перед ними нові проблеми мілітарного характеру. До кінця 1945 р. фронтові дивізії Червоної Армії залишили західноукраїнські землі, на їх місце почали прибу-

вати з Сибіру й центральної Росії свіжі дивізії ВВ НКВД, що мали бути вжиті проти УПА в наступних акціях.

Демобілізованих з ЧА українців, большевицька влада старалася використати для поповнення місцевих "істребітільних батальйонів". У грудні 1945 р. УПА звернулася до демобілізованих літською¹⁴⁰). Демобілізованим воякам ЧА нагадували українські повстанці в листівці: "Гітлер хотів підкорювати поневолені народи та рятувати штучно роздуту імперію бандами "фольксдойчів" та яничарів. Сталін хоче поневолювати та вигублювати український народ при допомозі самих таки несвідомих, або злочинних українців" і перестерігали: "Коли ж хтось з вас не послухас нашої братньої перестороги й стане кайном - яничаром, з тим буде наша мова коротка — куля!"

Пізнější події довели, що спроба створити зі здемобілізованих вояків ЧА проблему для УПА й притягти їх до боротьби проти УПА закінчилися для большевиків невдачею. Для цієї спроби не було ґрунту. Взагалі большевицькі спроби розколоти український народ і викликати громадянську війну в Україні закінчилися невдачею.

Червоний терор в Галичині

та на Волині. Використовуючи закінчення війни й зв'язаний з тим перехід частин ЧА через західноукраїнські землі, наві'язуючи до своїх звернень і реченців зголошень з "повинною", рахуючи на обмеження дій УПА й підпілля в наслідок постів частин ЧА по селах, большевицькі верховоди рішили вдарити з цілою силою по українському визвольному - революційному русі. Друга половина 1945 року — це одна велика серія блокад і акцій проти УПА й підпілля. Годі було б їх усіх навіть перерахувати. Безперервні блокади сполучені з дикими погромами українського населення мали на меті використати заломання духа спротиву в наслідок закінчення війни й безнастанним тероризуванням остаточно його знищити.

Техніка обласі й блокад була однакова на всіх теренах дій УПА, що означало, що плян цих обласі й блокад був опрацьований в одному центрі. Перших кілька днів після заквативання в селі, енкаведисти використовували на ведення розвідки: обсервували людей, зорили далековидами за рухом у терені, контактувались із своїми сексотами, ходили на нічні підслухи, арештували й допитували підозрілих людей. Замінювали стежки, нищили хрести й могили, затирали противбольшевицькі гасла. Зібравши потрібні дані, одна або дві спецгрупи в числі 8 - 15 бійців, починали переводити в селі труси й при тому грабували все, що їм сподобалось.

Окремі групи, зложені з 6-20 досвідчених енкаведистів, переводили розшуки за кривками. Послугувалися дотами, грубими на 5-10 мм., а довгими на півтора до двох метрів. Коли дріт натрапляв на щось твердого, то в цьому місці починали копати. Перевіряючи села, почали перевірювати цілу околицю. Розшуки переводили солідно, не поспішаючи. При тому звертали увагу на найменшу дрібницю: столочену траву, всохлий куц і т. п. Після прочісок лісів шукали за кривками також у лісах.

Для прочіски лісу, звичайно нічно, вживали більших відділів, ¹⁴⁰⁾ Листівка: "До демобілізованих вояків Червоної Армії". Підпис: "Українські Повстанці. Грудень 1945 р.

а також частини ЧА, яких завданням було тримати застави кругом лісу, по дорогах і просіках.

Бешкети, насильства, шикани, побивання людей, публічні катування, головно, знайдених, у кривках, людей, мордування людей під час погромних акцій, були частим явищем. Арештували й вивозили родини підпільників і бійців УПА. У багатьох селах, за гітлерівським звичаєм, брали закладників, які своїм життям відповідали за "безпеку" відділів НКВД.

З найважливіших блокад і акцій НКВД проти УПА слід згадати такі акції: 1) 9 - 27 липня 1945, велика блокада Чорного Лісу й околиці переведена НКВД й військом у силі 5000 бійців з підтримкою авіації, що дня 11 липня цілий день бомбила Чорний Ліс і околиці. Оця блокада практично не зробила жадної шкоди відділам УПА групи "Чорний Ліс", яких втрати в сутичках були мінімальні. 2) Блокада Самбірщини в другій половині липня й першій половині серпня 1945 р. Найсильніше були заблоковані Добромильщина й Устріччина (95%), менше Стрільківський і Самбірський райони (70 - 80%). Облава була організована силами погранвійськ НКВД. Метою блокади було викрити місце таборування відділів, їхні кривки та всіх людей по селах, що мали зв'язок з повстанцями. Під час блокади впало понад 140 бійців УПА й підпільників. 3) Блокада Галицького й суміжних районів, що тривала від 16 липня до 2 вересня. Вона охопила райони: Галицький, Войнилівський, Єзупільський і Станіславський, в яких діяли три оперативні групи НКВД. Метою їх операцій було розгромити остаточно організаційну сітку, викрити кривки, виловити всіх, хто ще скривається та виявити й знищити всі збройні відділи на терені цих районів. У звіті - протоколі з цієї блокади подається такі втрати: 1) Згинули в боях, сутичках, кривках — 11 бійців УПА і 5 підпільників, 2) Ранено 4 бійців УПА, 3) Зловлено більшовиками 109 підпільників, 4) Зголосилось добровільно "з повинною" — 14 підпільників. 4) Блокаду Коломиїщини й Гуцульщини під кінець серпня і продовж вересня також провели погранвійська НКВД, її центром було с. Космач і околиці. Рейдуючі частини більшовиків без упину маршували по терені, переважно ночами, переводячи безнастанні труси по хатах, арештуючи людей, роблячи засідки. Більші відділи прочисували ліси й гірські масиви. 5) Блокада Наддністрянщини, в другій половині серпня й першій половині вересня, від Городенщини й Товмаччини до Самбірщини, мала на меті заблокувати всі села, на правому березі р. Дністер, щоб не допустити відділів УПА з Поділля в Карпати. Крім заблокованих районів. Головним центром цієї боротьби була Миколаївщина (19 - 22. VIII), де більшовики мали успіхи, викриваючи головну підпільну друкарню УПА, якої, до речі, шукали від часу свого приходу на західно-українські землі. Рівночасно більшовики блокували ціле Поділля, при чому моторизовані бригади ВВ НКВД прокочувались декілька разів по цілій території, дико розгулюючи по лісах і селах. Блокада тривала до кінця року 1945. У грудні 1945 р. НКВД особливо жорстоко пацифікувало Копичинеччину, Борщівщину, Заліщищину й Чортківщину. Очевидець писав тоді: "Це, що в нас діється, це один жах". Втрати підпілля на Поділлі були значні. Ось цифри за другу половину 1945 р.: Тернопіль-

щина — 119, Бережанщина — 225, Підгаєччина — 66, Тербовельщина — 104, Чортківщина, Копичинеччина, Заліщищчина, Борщівщина — 728. Цифри ці включають бійців УПА й підпільників, родом з цих повітів, що впали в другій половині 1945 р. у боротьбі з більшовиками ¹⁴¹⁾.

У жовтні 1945 р. більшовики пацифікували Стрийщину по кордон Карпатської України й у цьому самому часі Львівщину. Упродовж другої половини 1945 р. тривала теж безперервна блокада Волині, особливо Крем'янецьчини й теренів між р. Случ і Горинь та Пуманських лісів. У південній Волині більшовики робили постійні прочіски Завидівського лісу. В грудневій, посиленій блокаді районів Гоща, Межиріччя, Корець, більшовики застосували новий метод: вислали на села провокативні відділи НКВД в одностроях українських повстанців, які робили наскоки на села й хутори, звичайно вночі, й немилосердно грабили українських селян і знущались над ними, за те, що "замало" підтримують український визвольно-революційний рух. Цей метод міг спричинити поважні шкоди для руху, якби не існували відділи УПА й підпільна сітка, що інформували українське населення про справжній характер цих "відділів УПА". Тоді НКВД увело в дію свої відділи, які кинули проти власних провокативних банд, щоб довести українському населенню, що в цьому випадку мається із справжніми відділами УПА, а не, що про ті відділи оповідає українське підпілля, це є тільки злісний наклеп на радянську владу й НКВД. Між НКВД а його ж провокативними бандами велись бої, розбитки банд тікали на села й хутори й прохали допомоги й захисту в українського населення.

До засобів тероризування українського населення належали також "звернення" до українського народу, до УПА й підпілля і т. д. З нагоди свята жовтневої революції, дня 5. XI. 1945 р. появилось четверте звернення влади до населення З. О. України. "Як зацьковані звірі гасать ці банди лісами", писали більшовицькі верховоди у зверненні й грозили: "Український нарід має досить сил, щоб знищити жалюгідні залишки фашистського падла — українсько-німецьких націоналістів". "Залишки розгромлених банд будуть знищені в найближчому часі" й тому український нарід "в ім'я свого щастя і щастя своїх дітей" повинен "ще активніше включитись у боротьбу за цілковиту ліквідацію охвиста розгромлених банд українсько-німецьких націоналістів".

У парі з цим зверненням Хрущова й компанії, появилсь "Наказ наркома внутрішніх справ Української РСР — ген. лейт. В. Рясного з дня 15 листопада 1945 р." в якому, виправдуючи продовження минулого речення 20 липня тим, що різні особи, які давно вже бажали порвати зв'язок з бандитами... практично здійснити цього не могли", бо "знаходились в таких умовах, при яких вихід з банд був неможливий", наказується, щоб "усіх учасників банд, які припинили бандистську діяльність... і тепер добровільно з'явилися ніяким репресіям не піддавати, а негайно ж після явки направляти на місце постійного мешкання".

Наказ цей розвішували, по селах, звичайно на хатах осіб, яких підозрівали, що вони симпатизують, або співпрацюють з УПА й чинили їх особисто відповідальними за їх знищення. Нещасні селяни

¹⁴¹⁾ Цифри подано за книгами й списками втрат укр. підпілля. Включають тих бійців УПА й підпільників, що згинули на теренах інших повітів.

ночами тримали варту біля наказів, щоб їх хтось не пірвав, чи знищив.

Дії УПА

в другій половині 1945 р. Дії УПА, в другій половині 1945 р., були спрямовані на збереження організації і військових відділів перед ударами ворога й жертвами, на реорганізацію УПА й підпілья й достосовня їх до дій в нових умовах, на піднесення настроїв і моральної постави населення, що почали занепадати в наслідок жорстокого терору, безперервних облав, вивозів, арештувань і розстрілів. До занепаду настроїв не мало причинилися зголошення "з повинною", які більшовики спритно рекламували, показуючи напр. фільми: "Як здаються бандерівці?"

Дії УПА відбувалися на підставі загальної інструкції ГК: "Наші завдання на найближчий час" з липня 1945 р. На підставі цієї загальної інструкції, окремі відділи ГК, командування В.О. й проводили організаційних кліван опрацювали подрібні інструкції. Із цієї причини, дії УПА й підійшли на всьому терені позначалися пля-новістю та єдністю дії і керівництва. Це немало причинилося до успіхів УПА в зазначеному періоді.

Стояло рубом питання, як себе зберегти в часі безперервних облав і як повести нарід до боротьби в таких умовах. Інструкції підкреслювали, що кожний відділ УПА, кожний підпільник з а-в-ж д і мусить бути приготований на найгірше.

Небезпечним помічником ворога була сексотська зараза. Якби не зрада, якби не інформації, що їх давали сексоти ворогові, УПА й підпілля не мали б і десятої частини цих втрат, що їх вони мали під час облав. УПА й підпілля мусіли з цілою рішучістю виступити проти цієї загрози й знищити її в самому зародку.

Дрогобицька область. Великдень у лісі. 1946 р.

Супроти зрадників, на всьому терені дій УПА, проведено нещадний терор, їх ліквідовано часом з цілими родинами, їхні господарства спаловано. Дехто пробує представляти ці події як братовбивчу війну, як громадянську війну між самими українцями, що, очевидно, не відповідає дійсності. Ці заходи, напр. не обняли людей загально, не відповідали дійсності. Ці заходи, напр. не обняли людей загально, не відповідали дійсності. Ці заходи, напр. не обняли людей загально, не відповідали дійсності.

Наслідки успішною була акція УПА й підпілля проти зрадників і сексотів свідчить факт, що УПА вивела з дії т. зв. "істрібельні батальйони", що, початково, були великою загрозою для УПА й підпілля. Ведучи в відношенні до "істрібків" (так називали членів "істрібельних батальйонів") послідовну акцію, караючи серед них одвертих сталінських вислужників на станції "істрібків" інших, УПА зуміла постійними наскоками до УПА — невдоволити їх до того, що вони зберігали у відношенні до УПА, 1947 тралити. Цього вже було забагато самим більшовикам і вони, 1947 року розформували більшу кількість "батальйонів", залишаючи рештки до вартівничої служби по залізницях, заводах і колгоспах. Це саме сталося і з іншими сталінськими вислужниками з - поміж місцевого населення.

Немас сумніву, що причиною явного вслуужництва, що проявилось в другій половині 1945 р. і тільки тоді, був загальний занепад моральної постави народу, зневіра й деморалізація, що їх уміло підсилювали більшовики у зв'язку із закінченням війни в Європі й перемогою над Німеччиною. Довготривали терор і опричницькі методи НКВД не могли залишитись без наслідків. Більшовики оточували старанною опікою села, в яких населення розкладалося більше як в інших. Супроти таких розложених сіл, більшовики примінювали східну тактику лагідного циякування, арештовували всіх зільнювачів усіх сел, зменшували збіжжіві контингенти й поставки, звільнювали від податків і позик, не грабували й не застосовували репресій. Отаке "упривілейоване" село мало бути прикладний опір і стати на співзаконне з владою. Не можна сказати, щоб усі ці заходи більшовицької влади не мали впливу, не поменшували симпатій до УПА, не обмежували жертвенності населення в підтримці. Поскільки за допомогою для УПА були гострі репресії, населення почало відмовлятися їм давати, тим більше, що падало дуже часто жертвою провокацій, повстанців енкаведисти.

Такі становили вимагало поширення дій УПА, її одвертого виступу, для заміни факту, що УПА існує й бореться. Такі дії почалися вже в травні 1945 року і вони продовжувались, безперервно, впродовж усієї половини цього року.

Одним з успішних засобів маніфестації існування УПА були внутрішні рейди всіх відділів УПА. Відділи УПА рейдували по селах Галичини й Волині, роздавали пропагандивну літературу по-

127

між населення й де це було можливе, влаштовували мітинги для населення. До речі, рейдування відділів УПА було сполучене з реорганізацією УПА, що її вона тоді переходила, згідно з наказами ГК УПА. Для існування більших з'єднань УПА, навіть куренів, не було умов у підбольшевіцькій дійсності. Курені УПА переорганізувались у відділи (вд) і підвідділи (пвд). Кожний відділ (менш-більш силою сотні) і підвідділ (в силі чоти) отримали свої числа й свій терен дій. У цьому терені відділи й підвідділи мали створити свою базу дій, а поза тим застосувати рухливу маневрову тактику, можливо уникати одвертих боїв, але постійно тримати ворога в напруженні. Відділи й підвідділи вже були зорганізовані й вони відходили на нові терени свого осідку, часом дуже віддалені від первісного терену дій, виконуючи пропагандивний рейд уздовж наказаного маршруту.

Було б неможливо навіть коротко згадати про всі ці рейди, що відбулись в місяцях липні-вересні 1945 р., коли відділи й підвідділи УПА мандрували до своїх нових місць постою. Мітинги, що їх уряджували рейдуючі відділи УПА мали, часами, великий успіх. У с. Красне, Боринського р-ну (9. X.) було, на мітинг 500 осіб, у с. Голубічок, Борщівського р-ну — 300. До речі, в цьому селі був один великий мітинг ще в травні 1946 р., на якому повстанці пояснювали становище укр. підпілля до "воз'єднання" української католицької церкви з руською православною¹⁴². Рейдуючий по Червоноармійському, Козинському й Берестечківському районах відділ УПА ("Дружиницький", к-р Певний) провів 16 мітингів з населенням, у Жаб'ївському районі відділ УПА ім. Богуна — 14, на Закарпатті відділ УПА "Бойки" ім. В. Хмельницького — 4. На Буковині, вд УПА "Сурма" (к-р Білий) пройшов рейдуючи 300 км. У цьому самому часі вд УПА (к-р Шумський) рейдував по Володавщині й на Підляшші (серпень), а потім перейшов за ріку Буг на Полісся. Там цей відділ розбили большевики, при чому загинуло 18 стрільців і к-р відділу. З інших рейдів слід назвати рейд вд УПА "Помста Полісся" по Білорусі і відділів УПА - Північ (к-р Дубовий) на Житомирщину¹⁴³. Це й був час, коли пішов перший заграничний рейд УПА на Словаччину¹⁴⁴.

Дня 31 серпня 1945 р. всі відділи й підвідділи УПА святкували "Свято боротьби". У наказі на цей день писали: "... Ми не улягли, не здалися, не захиталися. Ми видержали всі удари, усю ту ціло-річну скажену офензиву червоних, пекольних сил тиранії і сьогодні на цій історичній відправі стоїмо з чистим серцем і гордим чолом не як переможені, покорені невільники, але як вільні, незломні, до смерті вірні Борці Свободи"¹⁴⁵. По змозі, це свято, відділи організували на спілку з населенням.

Крім пропагандивних рейдів, відділи УПА часто організували наскоки на большевицькі пункти опору й засідки на ворога.

¹⁴² За словами очевидця, що перебуває тепер за кордоном.

¹⁴³ Кожного року, від 1945 до 1950, відбувався рейд старими шляхами на Житомирщину. Останній рейд під ком. хор. Романа пройшов в 1949/50 рр. через Чоповицький, Малинський, Потіївський, Коростенський і Володимир-волинський райони. Звіт з цього рейду є за кордоном і зберігається в архівах ЗП УГВР. З різних причин про ці рейди не можна ще подавати подробиць. Залишаємо тільки слід для майбутнього дослідника.

¹⁴⁴ Про цей рейд у розділі: "Рейди".

¹⁴⁵ Текст Наказу на день 31. VIII. 1945 р. надруковано в журналі: "Визвольний Шлях", Лондон, ч. 8/35 за 1950 р. Також в інших газетах.

У зазначеному періоді відбулись вдалі наскоки на большевицькі центри: Яблонів (27. VII.), Войнилів (25. VII.), Перегінсько (27. VII.), Солотвина (28. VII.), Перегінсько (6. VIII.), Жаб'є (9. VIII), Отинія (5. XI.)¹⁴⁶, Пробіжна (4. XII.). Кульмінаційною точкою цих наскоків був наскок групи "Чорний Ліс" на обласний центр — Станіславів, що стався 31. X. 1945 р. Відділи групи, під особистим керівництвом к-ра Грегота-Різуна, в'їхали, у пізніх вечірніх годинках, на підводах, до Станіслава. Три оперативні групи повстанців провели наскок на магазини Облспоживспілки, медичні склади й на найбільш зненавиджених партійців й енкаведистів у їх помешканнях. Спочатку ця акція проходила цілком незаметно, але пізніше на вулиці міста виступили енкаведисти й почались вуличні бої. Військо залишилося в казармах, воно тільки розпочало густу стрілянину з автоматів і кулеметів. Серед великого замішання серед ворогів і небувалої радості місцевого населення, повстанці почали плямовий відступ, вивозячи з міста майно й трофеї. Ворог цілком розгубився, бо рівночасно з наскоком на Станіславів наспіли повіромлення про такі ж наскоки на Лисець, Богородчани, Солотвину й Сауль. Це були демонстративні, відтяжуючі операції інших відділів.

Відділи УПА організували також цілий ряд засідок. У одному тільки місяці серпні таких засідок організовано, на терені УПА-Захід 23, на терені УПА-Північ — 17. Найбільше вдалими засідками були засідка відділу УПА "Стріла" (к-р Явір), на шляху Станіславів — Калуш (1. VIII.), засідка пвд УПА "Бойки" на районного прокурора зі Славська, який загинув з цілим своїм почотом (12. X.), та засідка на валку НКВД недалеко с. Новий Став, Клеванського р-ну, в якій здобуто дуже цінні матеріали в торбах завантажених офіцерів НКВД (15. XI.). За неповними зведеннями зорганізовано, за пів року, приблизно 200 засідок, в яких загинуло понад 1000 ворогів, серед них багато офіцерів і знатних партійців.

У боях з НКВД, УПА виходила, здебільша, оборонною рукою. До щасливих боїв треба зарахувати бій вд УПА "Сірі" (к-р Чорнота) між сс. Хохонів і Дитятин (Рогатинщина — 8. УП.), в якому большевики втратили 36 убитими й 28 раненими й зброю, липневі бої в Сторожинеччині, на Буковині, бої відділу "Галайда" (к-р Перемога) в околицях Магерова (2 і 13. IX.), бої в Завидівському лісі (17-18. IX.), та переможний бій вд "Пролом" біля с. Сілець-Бельків (10. X.). Під час бльоклади Галицького й суміжного районів, відділи УПА звели бої з НКВД в сс. Ганівці (8. VIII.), Коліняці (16. VIII.), Кінчаки (27. VIII.). У днях 19-22. VIII. повстанські снайпери завдали важких втрат большевикам у Миколаївських лісах, вистрілюючи офіцерів НКВД. 9. VIII. у бою під Гринівкою, к-р Хмара цілком розгромив спецвідділ, у силі одної сотні з якого вступалося тільки 10 бійців. Успіхи мав теж відділ УПА "Бойки", який влаштовував успішні засідки в Скільщині, а 14. X. знищив у Хітарі, большевицький літак. У листопаді й грудні 1945 р. були часті бої й сутички в Пустомитських Лісах на Волині і в терені Дубоваго за р. Случ. Були також неуспішні бої. Дня 29. XI. закінчив свій бойовий шлях вд УПА "Буйні" (група "Лисоня"), якого ворог розгромив під с. Довжанка. Загинув к-р відділу — Степан Маркіза

¹⁴⁶ Опис наскоку на Отинію див. у журналі "До Зброї", ч. 13/26 за 1951 р. Це передрук з підпільного журналу: "Чорний Ліс" ч. 5-6 за 1948 р.

("Гордій") і майже всі старшини, підстаршини й бійці цього відділу. Останній бій "Буйних" тривав 9 годин.

Втрати УПА й підпілля, без сумніву були важкі. У серпні 1945 року згинув провідник Закарпаття — Клемпуш-Лопата, на Буковині загинули (11. VIII.) провідні члени руху: Олег, Василь і Сербієнко. Два останні попали важко поранені в руки енкаведистів і вони їх катували прилюдно в жорстокий спосіб у селі Кабень, Вашківського р-ну. Василь і Сербієнко — це були наддніпрянці. Дня 17. IX. у Тернопільщині загинув провідний член руху й визначний публіцист підпілля: Яків Бусел ("Київський")¹⁴⁷. Втратила УПА кількох командирів відділів і лікарів, серед них молодих елевів Старшинської Школи "Олені": Орлик (17. VIII.), Ігор (5. IX.), Омелян (27. IX.), Дон (9. X. — к-р в д "Холодноярці"), лікар Смерека (23. IX.). Загинув колишній к-р в д "Холодноярці", тепер кр ВТ УПА — Граб (26. IX.). На Волині загинули командири: Пумський, Заболотний (родом з Київщини), Розважний, на Підкарпатті к-р Нечай. Дуже нещасливим днем для УПА й підпілля був день 19 грудня 1945 р., в якому, в дорозі на Захід, на чесько-німецькому кордоні загинули: Дмитро Маївський ("Тарас")¹⁴⁸ і ген. Дмитро Гришай ("Перебийніс") — шеф ГШ УПА, визначні члени визвольного руху, які йшли як делегати ГК УПА й Проводу ОУН за кордон. У цьому дні загинули теж: визначний член визвольного руху Арпад-Золотар і май. Василь Ваврук ("Ватюга") — шеф відділу пропаганди Штабу УПА-Захід.

¹⁴⁷ Передрук його підпільної брошури "Советський патріотизм" появилася в Німеччині.

¹⁴⁸ Див. гарний спогад про цього визначного революціонера І. Людима: Дмитро Маївський. "Національна Трибуна", Нью Йорк, ч. 30. за 1950 рік.

Чищення зброї у відділі УПА. 1946 р.

Широка бойова діяльність УПА й підпілля в другій половині 1945 р., яку тільки фрагментарно передаємо в нашій історії, поважно причинилася для привернення захитаної моральної постави бійців УПА, підпільників та всього населення. Дії УПА піднесли духа населення й накреслили перед ним нові можливості боротьби. Воротний терор перетягнув струну, замість страху, він викликав непримиренність і крайню ворожість населення до большевицького режиму. В умовах цього терору всі надії зв'язувалися з УПА, з підпіллям, але наростала також свідомість, що єдність народу з УПА й підпіллям — це найкращий засіб на цей терор. І ця свідомість зростала шораз дужче з ходом часу. До нових великих іспитів ішов наріз з УПА об'єднаний.

Велика блокада. 3 нагоди першої річниці "визволення" Української РСР від німців (18 жовтня 1945 р.) Хрущов сказав у промові: "Український наріз не повірив жадному слову брехні українсько-німецьких націоналістів, викривши і знищивши їх". Майбутні події показали, що Хрущов таки здорово пробрехався, коли говорив про викриття і знищення УПА й українського підпілля. На порозі 1946 року, вони дальше продовжили існувати, не зважаючи на сильні удари й значні втрати. Усі масові терористичні заходи, стосовані большевиками від часу їхнього приходу на українські землі, не зуміли викрити й знищити їх.

З упертістю ноторичних злочинців і з жостокістю дегенератів, вони повели в першій половині 1946 р., новий наступ на УПА й підпілля. Паралельно зі збройно-терористичним наступом на УПА й підпілля та на українські народні маси, що їм співчували і їх підтримували, ворог повів теж скажений пропагандивно-політичний наступ на ідейні позиції українського визвольного-революційного руху. Він повів наступ на українську церкву. По всій українській літературі й мистецтву, на українську науку, на українську літературу й мистецтво, на українську церкву. По всій Україні почалась боротьба з "ідеологічними ухилами" в бік "українського націоналізму". Гостро атакували "школу Грушевського", що на думку сталінців була "інкубатором" в якому "вигрівалися небезпечні яйця", що з них "вилуплювалися бандерівські горло-різи"¹⁴⁹. Широка боротьба з "ідеологічними проривами" на різних "фронтах", була найкращим доказом того, як ідеї українського визвольного-революційного руху здобували собі ґрунт серед українського народу на всіх його землях, як великий вплив мала героїчна протибольшевицька боротьба УПА й підпілля на широкі українські народні маси¹⁵⁰.

Нова збройно-терористична акція проти УПА й підпілля тривала довгих шість місяців, а коли взяти до уваги факт, що в деяких областях (Рівенська, Тернопільська) саме в останніх двох місяцях 1945 р. були великого масштабу терористичні акції й бойові дії, а то й довше. В історії УПА й підпілля цей період залишиться під назвою "великої блокади". Великої не тільки з огляду на великі сили ворога, вжиті до цієї акції, не тільки з огляду на велетенські її розміри, так з огляду на час тривання, як і на терорію дії, не тільки з огляду на велетенські її небували досі оргії

¹⁴⁹ Див. Ярослав Галан: "Націоналістичні опирі". "Радянська Україна" з 14 серпня 1946 р.

¹⁵⁰ У відозві до населення ОСУЗ і СУЗ Хрущов писав: "Галицькі бандити йдуть на Україну, баламутять людей якоюсь 'самостійною Україною'... Хіба ж немає самостійної й соборної України і т. д. Точно так само писав... фон дем Бах."

До „великої більшої“ більшовики зосередили великі сили: за підрахунками підпілля — 585,000¹⁵²), в більшості дивізій і бригад ВВ НКВД і погранвійськ, але також армійських дивізій, що прибули в Західну Україну з центральної Росії, з Сибіру й центральної Азії. Це вже не були „фронтовики“ різних національностей, яких пробували вживати до акцій в 1945 р., але свіжі дивізії, що склалися з молодого московського, дуже шовіністичного, елементу. Цей продукт советського виховання горів ненавистю до українського народу, а зокрема до УПА й підпільників, про які мав поняття, що це „изменники родины“, „гітлерівські запродавці“ і „випускники“, що під час німецької окупації помагали німцям знущатись над народом і т. д. Деякі дивізії склалися з якутів, тунгусів й інших тубільних сибірських народів, або монголів і з ними не можна було навіть порозумітись на російській, або українській мові. Це був тільки дрібний підрозділ з великої книги під назвою московський геноцид українського народу за роки його поневолення.

¹⁵¹ Див. статті в підпільних виданнях: "Ганьба ХХ-ого століття", "Свобода преси в СРСР", "Виборча трагікомедія" в журналі: "Самостійність" за 1946 р. а також: "Ідея і Чин", ч. 10, "За Волю України", "Пропагандист", ч. 6, "На зміну", ч. 3, "Вопиство", ч. 8 - 9, й інші. Видання: Осип Орленко: "Большевики у боротьбі з українським революційно - визвольним рухом", підпальна брошура з 1946 р. і підпальне видання англійською мовою: "Elections in the USSR", 1947.

132

Велика блокада почалася майже рівночасно на всіх теренах д-ї УПА й підпілля. У днях 10-20 січня 1946, в усіх селах Західної України, появились гарнізони в силі 25-100, а часами навіть 200-500 бійців на село. На гарнізони по селах большевики призначали приблизно половину сил, призначених до акції, другу половину призначили на створення рейдуючих груп, що постійно рейдували по призначеній, для себе території. Приблизно одна третина рейдуючих груп підшивались під українських повстанців. Ці групи вели себе в терені конспіративно, рідко заходили до сіл, уникали зустрічей з людьми, зашивались у лісах і до деталей наслідували побут УПА. Часами таким групам вдавалося нав'язати зв'язок з малими повстанськими відділами або групами підпільників і тоді вони зенацька нападали на них і брали в полон, або знищували в рукопашному бою. Усі одягнені по - повстанському, говорили українською мовою, перед населенням видавали себе за частину якогось відомого відділу УПА, яка відбилася від нього в часі бою і тепер шукає зв'язку. На Волині (Козинський р-н, Дераженський р-н і інші) такі провокативні групи стосували своєрідний варіант у тактиці. Вони нападали на села, звичайно нічно, домагалися харчів, одягу, грошей, грабили людей, били їх, нарікали на командирів і на підпільників і своєю бандитською поведінкою старались обурити людинність проти УПА і відтягнути її від самостійницької боротьби.⁽¹³⁾

І ці видання пробують накреслити нам найтиповішу картину цих страхів.

153) Див. підпільна стаття: "Ганьба XX - го сторіччя" в XX - го сторіччя"

154) Див. підпільна стаття: "Ганьба XX-го сторіччя"

щалися, грабували церкви, розганяли людей з Богослужень, нищили образи святих, рубали хрести і т.п.

Упродовж усієї великої блокади, тривала теж голодова блокада карпатських і поліських сіл. Вони вважалися центрами повстанського руху й до них не привозили, ані харчів, ані жадних інших товарів. Цим засобом хотіли більшовики змусити відділи УПА вийти з карпатських лісів та поліських нетрів.

Широко стосували теж більшовицькі злочинці, зособи багате ріологічної війни, дарма, що вона заборонена міжнародними угодами. Одним з найбільше поширених засобів цієї війни, був продаж на чорному ринку затросних застриків. Більшовики знали, що УПА й підпілля купують ліки й застрики на чорному ринку й кинули велику кількість затросних застриків, щоб отруїти ними повстанців, підпільників і всіх цих осіб, що користають з допомоги повстанських лікарів. Щоб здобути протитифозні застрики, підпільний Червоний Хрест організував експедиції за кордон (Вудапешт, Варшава).

На Волині НКВД роздавало між сексотів отруту, щоб отруїти бійців УПА, підпільників, а головню командирів і провідників підпілля. Замахи на командирів УПА й провідні кадри підпілля належали до випробуваних методів НКВД. Із тією метою вони насаджували внутрішніх агентів до відділів УПА й організаційну сітку з завданням ліквідувати командирів і провідників підпілля зрадницьким пострілом ззаду. За вбивство визначних командирів і провідників підпілля, виплачували великі грошові нагороди.

УПА "Захід". Окр. Пров. Сталь із своїм почотом. 1946 р.

Але навіть за допомогою цих чорних діл, за допомогою найбільшою мірою бандитських, злочинних і ганебних методів, не пощастило більшовикам знищити український визвольно-революційний рух, не вдалося зліквідувати УПА й підпілля, не зуміли вони поставити український нарід на коліна. З кінцем великої блокади діяв далі український визвольно-революційний рух. Більшовики проголосили в пресі, по радіо, плякатами й оголошеннями про його ліквідацію. Майбутні події показали, що ці більшовицькі проголошення були ще дуже передчасні.

УПА й підпілля

у великій блокаді У великій блокаді було 1500 боїв і збройних сутичок, в яких УПА й підпілля втратили 5.000, більшовики 15.000 вбитими! ¹⁵⁵⁾

Відділи УПА мали розмірно невеликі втрати, напр. відділи УПА ч. 4 ("Говерля" і "Чорний Ліс") мали 155 вбитими, 28 раненими; відділи УПА В. О. З. ("Лисоня") - 225 вбитими, 27 раненими. Великі втрати мало підпілля, коли в наслідок викривання кривок під час облас, гинули підпільники й падали санітарні, чи зв'язкові пункти. Поскільки останні обслуговувалися, головню дівчатами, більшовики звернули всю свою лютю на українське жіноцтво, особливо переслідуючи його під час великої блокади.

Часто над окруженими кривками з кількома підпільниками, тривав кількогодинний бій, а часами й цілоденний, або цілонічний. Коли більшовики натрапляли на кривку, окружували її та, спочатку, криком намагалися намовити схованих людей піддатися. Із кривок лунали звичайно завзяті революційні оклики або глумливі жарти, а зараз за ними серії повстанських автоматів, чи вибухи викинутих гранат. Однаково героїчно гинули хлопці й дівчата. У Тернопільщині, санітарки Дозя Підгайна й Євгенія Зварич ("Мурашка") обороняли своїх санітарних пунктів до останньої можливості, виказуючи великий гарт духа, в Стрийщині (с. Труханів) командант підпільної лічниці, лікар УПА, жид д-р Кум, спокійно керував евакуацією хворих і ранених в гори, сам стримуючи кулеметом наступачих більшовиків. Після закінченої евакуації, знищив усе своє особисте майно й згинув з окликом "Слава Україні" на устах. Випадків, коли молоді хлопці, чи дівчата гинули героїською смертю у викритих кривках, були тисячі на українських землях. Над трупами побитих синів, чи дочок, мордували звичайно, їхніх батьків або господарів хати, в якій знайдено кривку. Господарства підпалювали, трупи кидали в огонь, дуже часто знущаючись над трупами згідно із старим московським, опричницьким звичаєм.

Для відділів УПА була проблема вийти ціло з великої блокади. За весь час цієї блокади, головню в зимових місяцях, відбувалися прочіски лісів, піль, гушавників. По лісах безперервно нищпорили спецвідділи НКВД, шукаючи слідів на снігу. Знайденим слідом йшли часами десятки кілометрів. Коли натрапляли на слід більшого повстанського відділу, негайно стягали більші сили, щоб замкнути цей відділ у кільце, примусити його до бою й знищити.

¹⁵⁵⁾ Оці цифри подано в підпільному виданні англійською мовою: "Elections in the USSR", виданому в 1947 р., коли вже підсумки великої блокади були добре відомі. Наші обчислення, переведені на підставі краєвих матеріалів підтверджують, у загальному, ці цифри.

Часами їм це вдавалося й декілька відомих відділів УПА закінчили свій бойовий шлях у дні великої блокади.¹⁵⁶).

Знаючи звичку большевиків уганятись за слідами, відділи УПА в "Чорному Лісі", в Чорногорі, на Поліссі і т. д. випрацювали цілу тактику затирання й миління слідів. Часами слід обривався на потоці, або в гущавнику. Коли енкаведисти брели потоком, щоб знайти слід, де відділ вишов з потоку, вони натрапляли раптом на міни. Почалося шукання за мінами в потоці, або в гущавнику, а за той час відділ зумів відірватися від погоні. Часами на деревах залишалися повстанські снайпери, які вистрілюючи енкаведівських золотопатонників, затримували погоною, яка почала пошукування за снайперами. Докладне знання терену, білі маскувальні халати повстанців, уміла партизанська тактика, давали дуже часто можливості вийти із скрутного положення. До цього треба ще додати беззастережну підтримку населення, розбудовану сітку кривок, не тільки по селах, але й по полях і лісах, існування такого повстанського козиря, як "нічка наша мати" — все те було причиною, що повстанські відділи також виходили оборонною рукою з облав і прочісок лісів і розбивали своїх переслідувачів, завдаючи їм важких втрат. Коли ми відомо напр. балаяс боїв і сутичок групи "Чорний Ліс" за пів року, то ми побачимо, що в 27 боях, що їх звели відділи цієї групи, деякі були цілком успішні. Такими боями були бій вд УПА "Сивуля" на горі Клим (2. I.), в якому ворог втратив 28 вбитими і 24 раненими, розгром пограничників відділом Підкарпатським у с. Грабівка (6. I.), бій вд УПА "Дзвони" біля с. Гринівка (23. I.), бій вд УПА ім. Колодзінського в Молодотинському лісі (27. I.), бій вд "Летуні" б. с. Тур'я Велика (14. II.), бій вд "Підкарпатський" б. сс. Майдан і Посіч (12—17. II.), бій вд "Опришки" під горою Біла Ростока (9. IV.), квітневі бої вд УПА "Помста Полісся" в Любешівському р-ні, а особливо б. с. Шичець (26. IV.), бій вд УПА "Сіроманці" б. м. Серж, у якому большевики втратили 30-тонновий танк (8. V.), бій пвд УПА "Бойки", біля с. Верецьке на Закарпатті, в якому, знову, знищено ворожий літак (12. V.) і бій цього ж пвд під с. Рожанка Вишня (25. VI.).

Навіть під час великої блокади дії УПА не обмежувалися виключно до оборони. Відділи УПА вели теж офензивні акції, політичного й військового характеру. Вони вели, перш-за-все, завзяту противборчу агітацію, влаштовували мітинги, роздавали літературу, писали противборчі лозунги. Дня 9. II. і 10. II. 1946 р. в сі відділи УПА брали участь у боротьбі проти розташованих по селах гарнізонів. Напр. вд "Летуні" провів турбувальні наскоки на гарнізони таких сіл: Станьків, Чертіж, Корчівка, Збора, Лисків, Завадка, Тур'я Велика (ці села положені в трьох районах Станіславської області), відділи к-ра Ясеня в районах Колки, Цумань, Деранже і т. і. Уночі з 9. на 10. II. вд УПА "Риси" наскочив на гарнізон у с. Петранка (р-н Перегінський). Між енкаведистами постала паніка, одні втікали до льохів та інших сховків, другі в білизні всакували до стрілецьких ровів і відстрілювалися. Цієї ночі вд к-ра Б. висадив у пові-

¹⁵⁶) Дуже важкі втрати вд УПА — "Підкарпатський" під час великої облоги на Чорний Ліс, що тривала безперервно від 10. I. — 10. IV. та вд УПА "Дружинники" під час великої облоги на поля, ліси й села Лопатинського й суміжних районів, що нею командував перший секр. Львівського Облкому — Грушецький, від 8 — 15. IV. Оба відділи втратили своїх командирів і більшість старшин та бійш.

тря залізничну станцію в с. Колоденце (Куликівський р-н), знищуючи також усі телефонні сполучення. Оці телефонні сполучення знищено тоді майже на цілому терені дії УПА.

У другому періоді блокади відділи УПА виступили з широкою політично-пропагандивною акцією проти насильного "воз'єднання української католицької церкви з руською православною церквою", що було проголошено 18. III. 1946 р. Тоді поширювали листівку: "Українці, греко-католики!" й влаштовували мітинги й збори, на яких вияснювали позицію українського визвольно-революційного руху до цього насильного "воз'єднання". На оцій короткій акції не закінчилося, вона продовжувалася в наступних роках. Коли сьогодні існує підпільна католицька церква в Галичині, то вона спирається, в першу чергу, на визвольно-революційному русі, на його підпільній мережі.

Під час великої блокади, УПА й підпілля перевели велику акцію проти "стрибків".

"Стрибки" були організовані в станиці, що звичайно були розташовані там, де колись стояли станиці поліції. Їхніми командантами були учасники НКВД. Крім цього, в райцентрах, були відділи "стрибків", що мали різний стан.

Акція проти "стрибків" була продовженням тієї акції, що вже була ведена в 1945 р., але тим разом вона була більше плянова й спрямована, головню, на станиці "стрибків". Напади на станиці стрибків уважались теж важливим засобом постачання зброї і амуніції, яку здобували на станицях.

У першій половині 1949 р. УПА й бійки підпілля перевели 74 вдачні наскоки на станиці "стрибків" на терені дії УПА. В цих наскоках відділи УПА й бійки підпілля здобули 55 кулеметів, 132 автомати, 1260 крісів, понад 2000 гранат, пістолів, значну кількість амуніції. Під час акцій на станиці "стрибків" зліквідовано понад 200 учасників НКВД й активних вислужників ворога з-поміж стрибків і роззброєно та розігнано понад 500 мало активних "стрибків", попереджаючи їх про евентуальні наслідки їхньої служби. Акція проти станиць "стрибків" захитала цілою системою "стрибківства".

Паралельно з акцією проти "стрибків", була організована перша більша атентатна акція. Атентатна акція була відповіддю на большевицькі спроби організувати атентати на визначних командирів УПА й провідників підпілля, на зрадницькі постріли в командирів ззаду. Атентати виконувались індивідуально підпільниками, або бійками. З руки атентатників УПА й підпілля, впало в тому часі і в наступних роках, сотні й тисячі осіб, що репрезентували большевицький терористичний режим на українських землях.

Доповненням атентатної акції були засідки відділів УПА й бійок підпілля на ворогів, що з них деякі особливо успішні. Вд УПА "Риси" зробив (8. I.) засідку на шляху Журавно-Калуш, б. с. Манастирець, у наслідок якої, вбито 4 офіцерів НКВД і політінструктора Журавенського воєнкомату, а важко поранено 5 офіцерів і партійців, які вназобарі повмирали. У засідці на хуторі Довжок, б. с. Башковці (Шумський р-н) вбито кількох офіцерів НКВД, а 2 взяті в полон. (31. I.) На засідку в с. Кринос (8. IV. — вд УПА "Дзвони") наїхало авто з енкаведистами, вбито всіх, здобуто зброю, автомашину спалено. 24. IV. на засідку пвд "Стріла" на шляху Завій-Грабівка

попало 25 енкаведистів. Але найбільше вдала засідка була пвд УПА "Месники", біля залізничної станції Тязів (З. V.), коли на засідку виїхали 4 особові авта й у засідці згинули ген. полк. Москаленко, 1 полковник і 2 майори НКВД. Ген. полк. Москаленко командував всіма військами безколади на території Станиславівської області. Відділи УПА к-ра Ясеня зробили успішну засідку на авта енкаведистів на шляху Колки-Бухче, а цього самого дня (15. V.) відділи к-ра Дубового, на шляху Корець-Рівне, розбили 9 ворожих автомашин, здобули зброю і амуніцію та затримали транспорт із 150 коней. Ці ж відділи зробили наскок на м. Межиріччя, Рівенської області, де забрали міську друкарню¹⁵⁷). Дня 10. VI. вд УПА "Сурма" зробив засідку на шляху Космач-Яблонів, вбиваючи 2 офіцерів НКВД й 1 рядового, здобуваючи зброю й важливі поліційні документи в торбі одного з офіцерів. Ми ще багато не врахували з усіх засідок, адже ж тільки на території В. О. 4 ("Говерля" і "Чорний Ліс") таких засідок було 14, в яких убито понад 70 офіцерів і рядовиків НКВД, а до полону взято 22.

Не кидали відділи УПА свої давнішньої тактики, а саме роблення наскоків на райцентри і рейдування по українських землях. Одначе, тепер, наскоки на центри мали інший характер; під час великої облати не було доцільно робити наскоків більшими відділами й громити цілий райцентр. Тепер наскоки відбувалися малими відділами й мали обмежену мету: атентат, розгром якоїсь установи, чи фабрики, здобуття харчів, чи ліків. І так наскок на Розділ (4. I.) приніс трофеї, а саме — шкери й взуття, наскок боївки вд "Підкарпатський" на м. Станиславів (1. II.) ліки з місцевої лічниць (9. I., 9. II.), Перегінсько (9. II.), Яблонів (4. VI.), на Волині на Межиріччя, Корець і Людвипіль — у травні, та на Буковині, на Сторожинець — у квітні. Із рейдів, світову славу здобув П. рейд на Словачину, про який буде мова в іншому розділі. Відділи УПА рейдували теж у Пінську, Берестейську й Закарпатську області.

Саботажеві акції вд УПА й підпілля мали на меті не тільки економічний саботаж, але й здобуття потрібних харчових припасів.

Окрема проблема створилась для відділів УПА, коли більшовики почали випалювати ліси, що досі були пристановищем для відділів УПА. Весною 1946 р. в цей спосіб спалено багато основних лісів на Волині (т. зв. Цуманський ліс спалений цілком), а також у північно-східній частині Львівської області та ліси в околицях Станиславова (Чорний ліс). У лісовому комплексі Лопатин - Грицевця вигоріло понад 3.600 моргів лісу, між Топоровом і Трійцею 9.000 моргів. 24. IV. почалися великі ворожі акції на терені Ратненського, Дивинського, Іванівського, Морочнянського й інших районів. Групи енкаведистів, проходячи лісними масивами, палили ліс. Це саме було, в травні, на терені Любешівського, Камінь-коширського і Маневичанського р-нів. Підпалюючи ліс, енкаведисти робили на всіх просіках й доріжках застави, щоб знищувати вогнем усіх тих повстанців, що відступали б з підпаленої частини лісу. Разом з лі-

¹⁵⁷ У першій половині 1946 р. підпільні видання були друковані т. зв. "гугенбергівою", або на циклостілі. Фактом здобуття межирічської друкарні здається треба пояснити появу нових друкованих підпільних видань в другій половині 1946 р. Підпільний журнал "Ідея і Чин", ч. 10, появився восени 1946 р. друком на 72 ст. форми. 20X28 см. Теж "Повстанець", ч. 8 - 9.

сами більшовики спалювали також підлісні села, присілки й хуторі, а також широко застосовували методу виселювання українців з підлісних сіл і хуторів й заміну їх населенням, спровадженням з Білорусі, Московщини, або Центральної Азії. Інша справа, що цих "поселенців" дуже скоро УПА викурила з підлісних сіл і хуторів, але, тим не менше, впродовж років більшовицької окупації деякі підлісні села (напр. с. Посіч) цілком змінили своїх мешканців. У підлісних селах Чорного Лісу с сьогодні, найбільше 10—20% первісного населення села.

Коли ж ідеться про Карпатські ліси, більшовики почали їх інтенсивно вирубувати. З Коломиї напр. попровалили дві цілком нові залізничні в гори, для спровадження вирубуваного лісу. Інтенсивно його сплавляють теж ріками. У 1946 р., вони вислали батальйони "лісорубів" у карпатські ліси. Ці "лісоруби" займалися вирубуванням лісів, але насправді — це були замасковані відділи НКВД, що підшвилюючись під "лісорубів", мали слідувати за відділами УПА. Відділи УПА й боївки підпілля почали, на весні 1946 р. широку війну з тими "лісорубами", проганяючи їх з лісів. Щоб хоч частинно унеможливити більшовикам вивіз лісу, відділи УПА постійно нищили вузькоколові залізнички: Креховичі - Луг, Вигода - Луг, Надвір'я - Рафайлово і т. д. 23. I. основно знищено вузькоколову залізничку на відтинку Кам'янець - Перегінсько, 24. VI. на різних відтинках між с. Рафайловою і Зеленою та Рафайловою і Надвірною. Паралельно з цією акцією відбувалось нищення телефонічних і телеграфічних ліній упродовж цілого часу тривання блокади.

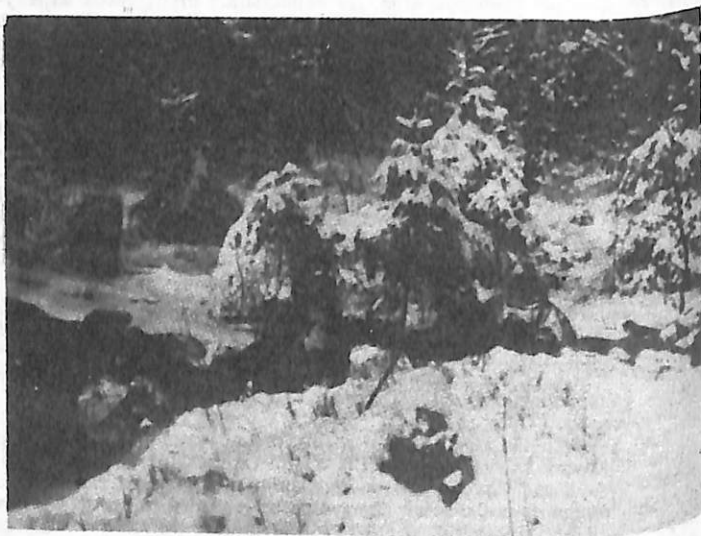
Завзята й важка боротьба УПА й підпілля спричинила важкі втрати, це с річ самозрозуміла. До найбільших втрат треба зарахувати вбивство к-ра Різуна, к-ра групи "Чорний Ліс", дня 25 лютого 1946 р. Його знищили більшовики зрадою, надсилаючи вбивника, якому обіцяли велику грошеву нагороду. До очайдушності відважний, знаменитий партизанський тактик, к-р Грегот-Різун вийшов переможно з-понад 100 боїв. Тіло сл. п. командира Різуна держали більшовики через чотири дні в Станиславові, де оглядали його різні більшовицькі вельможі. Його правдиве прізвище було Василь Андрусак і був він родом із Снятинщини. Надзвичайно люблений стрільцем, хоробрий командир, відзначений Золотим Хрестом Вовою Заслуги І. класи, чотири рази ранений, був усе там, де його найбільше потребували. Не дивно, що його бойове псевдо окутане вже легендою, що про нього співають пісень і розповідають про його хоробрі діла.

У цьому часі згинули теж два визначні старшини, що були основниками карпатських відділів УПА. Це майор Козак, що згинув 29. I. і майор Прут, к-р славного куреня, а потім відділу "Підкарпатський". Згинув 1. III. у важких боях свого відділу проти переважючих більшовицьких сил. У Карпатах згинули чот. Буйтур (2. I.), сотн. Вивірка (7. I.) з куреня "Сивуля", і хор. Гонта, к-р відділу "Рісі" (11. V.). На Поділлі: к-р Іван Питльований ("Гонта"), к-р дуже важливої зв'язкової лінії ГК УПА (лінія К-В) (13. I.), хор. Косач — к-р вд "Сіроманці", та Гордієнко, к-р відділу складеного з самих наддніпрянців, який відступив із Волині й попав у вороже оточення б. с. Дітьківці, Велико-глубоцького р-ну. Оба згинули в березні. На Волині згинув, у січні, к-р Дунай.

Деякі визначні старшини УПА попали в полон. У обох випадках, більшовики загазували кривки, де переховувались ці старшини з своїми почотами, розвідавши добре про їх місце. Це вже належить до більшовицьких методів, що вони стараються брати командирів і взагалі визначних підпільників живцем. Ось так попали в полон — к-р Андрієнко, к-р ТВ УПА "Маківка", один з найбільше відважних старшин УПА, син полк. Дмитра Вітовського і, на Волині, к-р Дорош, відомий повстанський командир і керівник рейдів на Схід.

Під кінець червня 1946 р. гарнізонники почали залишати українські села. З цього приводу в підпільному виданні читаємо:

"Замучене село на хвилику відіхнуло. Бліді люди приводили до порядку залишену більшовиками руїну, шукали по полях, лісах трупів своїх близьких, багато залишилося каліками, важко хворими, назавжди непрацездатними, майже в кожній хаті була жалоба. Та одночасно, ледве зникла за поворотом машина з від'їжджаючими більшовиками, в село верталися повстанці, зв'язкові дівчата добували із сховків підпільну пошту, затримані ворожими діями кур'єри відходили по зв'язку; сльози за вмерлими мішалися з радісними сльозами привітів із синами й дочками, повстанцями, які щасливо пережили цей страшний час. Мали швидко переконувалися, що український визвольно-революційний рух живе. Треба ствердити, що на всьому просторі блокованого терену ніде не дійшло до засадничого заломання мас. Навпаки, в більшості випадків зимова блокада стала важким бойовим хрищенням, чинником засадничого переважання, зреволюціонування їх".

На становищах. Зима 1945

Підсумки хрущовських офензив. Після закінчення великої блокади, більшовики проголосили в пресі й через радіо про остаточну "ліквідацію" "озброєних банд" "українсько-німецьких націоналістів". Багато осіб, що брали участь у "ліквідації" нагороджено орденами за "бойові заслуги". Не зважаючи на всю бомбастичку цих проголошень, вони цілком не відповідали правді. Вони були радше димовою заслоною для укріплення цілковитого провалу хрущовських офензив.

Насправді, масові терористичні акції не дали цих наслідків, що їх сподівалися більшовицькі можновладці. Про ліквідацію українського визвольно-революційного руху не могло й бути мови. Вони спричинили втрати в рядах УПА й підпілля, але не надцербрили їх організаційної мережі. Після закінчення акції продовжували діяти: ГР УПА з усіма своїми відділами й окремими осередками (напр. ГОП — Головний Осередок Пропаганди і т. д.), команди двох великих груп УПА (УПА - Захід к-р Шелест, УПА - Північ — к-р Дубовий), команди воєнних округ (В. О.) і команди тактичних відтинків (ТВ). Велика більшість відділів УПА вийшла з акції оборонною рукою і продовжувала свої завдання. Втрати цих відділів, під час великої блокади були менші, ніж у різних акціях 1945 р. Підпілля зберегло свою організацію ненарушеною: Головний провід підпілля, красіві проводи, обласні проводи і т. д. функціонували нормально; підпілля охоплювало значні простори українських земель, втримуючи на них свої організаційні клітини різного ступня і різних організаційних ділянок (СВ, УЧХ, пропаганда, зв'язок, тощо). Безпереривна блокада, з метою знищити підпілля, спричинила йому втрати, але ці втрати охоплювали, перш-за-все, низові організаційні клітини, СКВ, мало заторкуючи вищі організаційні клітини. Політичний провід УПА й підпілля — УГВР — діяв також безпереривно, збираючи голос до всіх важливих подій (вибори, "воз'єднання" церков і т. д.) й виступаючи з обширним "Словом до українського народу під московсько-більшовицькою окупацією"¹⁵⁸ після закінчення великої блокади. Це був дійсний стан УПА й підпілля після закінчення великої блокади і це дійсний стан був добре відомий Хрущову й іншим більшовицьким можновладцям, не зважаючи на всю їх пропаганду про "ліквідацію". Немає сумніву, що цей дійсний стан, що виявив себе, між іншими, появою цілого ряду підпільних видань¹⁵⁹, в другій половині 1946 р., був причиною поважних розходжень думки й непорозуміння між самими більшовицькими можновладцями. Деякі з тодішніх непорозуміння дуже важливі для зрозуміння сьогодишньої внутрішньої ситуації в Україні та в СРСР.

Відповідальним за "хрущовські офензиви" був очевидно сам Н. С. Хрущов. Це він з Мануїльським задумали жаклиним терором знищити український визвольно-революційний рух. Хрущов узяв на себе відповідальність перед Політбюром за проведення цієї акції. Він особисто кермував нею, роз'їжджаючи панцирним авто по За-

¹⁵⁸ "Слово до українського народу під московсько-більшовицькою окупацією" за підписом Української Головної Визвольної Ради появилось друком у листопаді 1946 р. Формат: 13,5X19 см. 5 сторінок, 8 частин. Перевидано друком в 1948 році.

¹⁵⁹ У другій половині 1946 р. появились: "Самостійність", ч. 1, "Ідея і Чин", ч. 10, "Повстанець", ч. 8-9, "На Зміну", ч. 3, "Пропагандист", ч. 6, а крім цього цілий ряд одноднівок, брошур, листівок, карикатур і т. д.

хідний України й із його наказу, партійні секретарі різних областей, керували акцією, у своїх областях. Таким чином переведення цієї акції узяв на себе партійний апарат. У першому етапі акції помагали йому місцеві відділи безпеки, що підлягали партійному апаратові, в другому етапі старались притягнути до акції військові з'єднання. Тільки в третьому етапі акції виступили більші емігратсько-воєнні з'єднання. Коли взяти до уваги факт, що табір російської воєнщини, репрезентований певними кругами МГБ й армії, сильно поріс в пір'я під час останньої війни, можна прийняти, що цей табір злорадно посміхався з несподіваності партійного апарату з Хрущовим на чолі, в боротьбі з УПА й підпіллям. Коли в третьому етапі виступили більші емігратські й військові з'єднання проти УПА й підпілля, то ми це пояснюємо фактом інтервенції Хрущова перед найвищим проводом СССР, що виправдував усі свої невдачі в боротьбі проти УПА й підпілля, браком підтримки в акції із сторони емігратсько-воєнного табору й браком більших сил, що могли б здавити рух. Тоді на наказ цього проводу, ці сили виступили до акції. Їх підпорядковували Хрущову й його міністри державної безпеки УРСР — В. Р'яному й вони в цій акції виконували директиви цих достоянств. Акція закінчилась провалом і з цього приводу табір емігратсько-армійської воєнщини міг виступити з одвертими обвинуваченнями проти Хрущова й його "соротників", як частини всесоюзного партійного апарату, що вони виявили повну нездарність у боротьбі проти УПА й підпілля. На нашу думку, тільки висока протекція Г. М. Маленкова врятувала Н. С. Хрущова від того, що він своєю головою не заплатив за провал своїх офензив¹⁶⁰). У кожному разі, табір воєнщини перейняв справу боротьби проти УПА й підпілля в свої руки. Це позначалося, перш-за-все, зміною на керівних становищах: в березні 1947 р. на пості першого секретаря КП(б)У замінив Хрущова Л. М. Каганович; відійшов у забуття, а може й незабуття ген. лейт. Василь Р'яний, почала меркнути зірка Дмитра Мануйльського. Спроби поборювання УПА й підпілля перейшли в компетенцію IV. Відділу Генштабу — центру російської воєнної емігратщини. З рами цього центру міністром безпеки УРСР став ген. лейт. Микола Кузьмич Ковальчук, що в справах поборювання УПА й підпілля був підпорядкований просто керівникові всесоюзного МГБ — Абакумові, одній з найвизначніших постатей російської воєнної емігратщини, шефові СМЕРШу в роки війни. На чолі СМЕРШу IV. українського фронту стояв саме новий міністр безпеки УРСР — ген. лейт. М. К. Ковальчук. Перехід боротьби з українським визвольно-революційним рухом у компетенцію сталінського воєнно-емігратського табору (носіїв традиційного російського імперіалізму силою "русского оружия") позначався, в Україні, перш-за-все, посиленням русифікаційного курсу до крайніх меж, великою чисткою партійного апарату, посиленням колективізації і депортації на ЗУЗ, тощо. Щераз повернувся Хрущов на пост першого секретаря КП(б)У з новим планом боротьби проти українського визвольно-революційного руху — з планом "укрудження колгоспів". Коли ж цей план провалився, його вже остаточно прогнали з України, установлюючи першим секретаром Л. Г. Мельнікова, людини, що орієнтувалась на воєнно-емігратський табір.

¹⁶⁰) Дружина Г. М. Маленкова — це рідна сестра Н. С. Хрущова.

Якби воно не було, провід українського визвольно-революційного руху мусів зайняти відповідне становище й рішатися, як йому бути далі. У червні 1946 р. скликано Конференцію Проводу ОУН, яка основно передискутувала міжнародне становище, становище в СССР і становище в Україні й опрацювала подрібну Інструкцію Проводу ОУН для підпілля. Відносно міжнародного становища становища Конференції стверджували існування двох непримирених блоків у світі й наростання конфліктів між ними. "Існуюча політично-дипломатична боротьба", стверджували в постановах, "буде продовжуватися доти, доки одна з сторін не визнає, що даліше "Грання на час" зайве, чи некорисне, й не вжис для вирішення спірних питань воєнних засобів, щоб примусити противника або зробити їй серйозні, засадничі поступки й визнати її панівне становище, або цілковито скапітулювати". До становища в СССР постанови стверджували, що "IV-п'ятирічний план — це воєнна підготовка СССР". У зв'язку з виконанням плану зверталось увагу на важке фінансове становище в СССР та на "неспроможність партії й уряду вийти з кризи". До становища в Україні, постанови стверджували, що "героїчна боротьба народу, Організації і УПА, їх висока ідейно-моральна стійкість дали рішучий відпір окупантові", і що "окупантові не вдалось ні знищити революційний рух і ОУН, ні залякати нарід репресіями і змусити відмовитися від участі в революційній боротьбі". Постанови стверджували також, що "русифікаційна політика в повосний період консеквентно продовжується, змагаючи до тривалого закріплення "злуки" України з Росією"¹⁶¹).

Докладна оцінка міжнародного становища й становища в СССР і в Україні була вихідною точкою для постанов, що нормували нову тактику у революційній боротьбі. Український визвольно-революційний рух у різних етапах боротьби стосує різну тактику, яка в даному часі найкорисніша. Моментом, що визначує тактику з політичної ситуації: сукупність сприятливих і несприятливих факторів, що зводяться до сил ворога, їх кількість і якість, до власних сил і спроможності їх діяння та до міжнародного укладу політичних сил, що може посилювати, або ослаблювати діяння власних і ворожих сил. Беручи це все до уваги, Постанови Конференції ОУН стверджували, що "існуюча політична ситуація в умовах большевицького терору в мирній обстановці вимагає стосувати таку тактику, якої цілі є: а) у впертій революційній боротьбі залепити продовжування визвольної боротьби українського народу, не дозволити ворогові припинити національно-моральні цінності народу, та його віру в остаточне визволення; б) зберегти перед знищенням основні революційні сили, як опору визвольної боротьби в час найсильнішого тиску й як керівний осередок визвольної боротьби".

Таким чином Конференція Проводу ОУН рішила перейти з повстанчої тактики на підпільну й цю зміну перевести послідовно в повстанських відділах та в Організації. "Головне в тій тактиці", читаємо в Інструкціях¹⁶²), "це політично-пропагандивні дії, спрямовані на: а) поширення революційних ідей і кличів серед українського

¹⁶¹) Див. Постанови Конференції Проводу ОУН в червні 1946 р. (неповний текст). У підпільному журналі "Ідея і Чин", ч. 10 за 1946 р. (Передрук Німеччина).

¹⁶²) Див. "Уривки з краєвої Інструкції Проводу ОУН з 1946 р." в журналі "Визвольна Політика" ч. 1/18 за 1948 р.

й інших поневолених народів, серед різних суспільних класів; б) на оборону ідейно-політичних та програмових заłoжець української революції від закидів ворога; в) безпощадне побороювання державно-устроєвих, політичних та соціально-економічних основ ворожої системи як реакційних і шкідливих; г) приєднання і залучування до революційного руху найвартісніших індивідуальностей... Боеві дії при підпільній тактиці мають виразний політично-пропагандивний характер і стосуються у відповідності до політично-пропагандивних вимог і потреб. Роботу організаційну, політично-пропагандивну та боевого порядку вести так, щоб непотрібно не провокувати репресій".

У зв'язку з цими Інструкціями, в липні 1946 р. Головний Командир УПА — ген. Тарас Чупринка проголосив: "Відозву головного командира до УПА", в якій стверджував, що "сьогоднішній момент, це тільки момент переставки сил, це момент переходу з одних форм боротьби в другі". У цій "Відозві" читали ми:¹⁶³⁾

"Я певний, що Ви, незламні борці-герої вміло засвоїте собі ті нові зразки бою з ворогом, так, як скоро й вміло опанували мистецтво партизанки. Скріті, невлітими, Ви, негалинами, блискавичними ударами вдарили будете ворога там, де він того не сподівається. З питомою Вам одчайдушністю і витривалістю, про яку ходять легенди по цілому світі, продовжувати будете й далі славні традиції УПА, виховувати будете своїми геройськими чинами нове, наростаюче покоління, щоб і його включити в революційну боротьбу. Ви докажете ворогові щераз і щераз, що Української Революції подавити не можна, що форми боротьби, які ви сьогодні приймаєте, це хвилеві форми; що незабаром прийде час чергового переходу до широкіх повстанчих дій, які завершаться вже повною перемогою — створенням Української Самостійної Соборної Держави".

Згідно з наказами ГК УПА наступила чергова реорганізація УПА. Більшість повстанських відділів розформовано й поповнено бійцями УПА підпільну мережу. Тепер, у цій мережі, розрізнявали "повстанців", що прийшли з відділів УПА й "підпільників", що досі були членами підпілля. Відділи УПА продовжували діяти (рої і чоти) тільки в Карпатах і на Поліссі. Реорганізацію перевів новий Шеф ГШ УПА — майор Олекса Гасин-Лицар, що замінив, на цьому пості ген. Дмитра Грицяя-Перебийноса. Таким чином, восени 1946 р. починаємо історію ЗБРОЙНОГО ПІДПІЛЛЯ в Україні, що не менш славна від історії УПА.

¹⁶³⁾ Див. текст "Відозви" в журналі: "Визвольна Політика", ч. 1/18 за 1948 р.

3. УПА НА ЗАКЕРЗОННІ

Масова боротьба на

Закерзонні Закерзонням називають популярно українські землі, положені за т. зв. лінією Керзона, тобто Лемківщину, Посянню, Ярославщину, Любачівщину, Белзчину (до 1945 р.) та Холмщину й Підляшша. Після війни ці землі знайшлися у кордонах Польщі, на підставі польсько-радянського договору з дня 16.VIII.1945 р. Цей договір визначив лінію польсько-радянського кордону, що в основному відповідав т. зв. лінії Керзона з 1920 р. з відхиленнями на шкоду Україні. Таким чином, СРСР відступив тим договором приблизно 15% західноукраїнських земель Польщі.

У Ялті, західні потуги дали свою згоду на проведення кордону між СРСР і Польщею менш-більш уздовж лінії Керзона й на обмін населення між цими двома країнами. Згодом, у Москві, відбулася зустріч Сталіна з представниками польського агентурного уряду, в якій укладено цілий плян цього небувалого, в світі, морду. Для виконавців: агентурних урядів Польщі й України не знайшлося нічого іншого, як закріпити цей плян договором Польщі й Української РСР про репатріацію польського населення з підрадянської частини західноукраїнських земель і виселення українського населення Лемківщини, Посянню, Холмщини і т. д. до Української РСР.

Українське населення не хотіло покидати своїх рідних українських земель і переселятися до СРСР. Насильна переселенча акція зразу ж викликала якнайрішучіший спротив всієї української суспільності. На боці народу стануло українське революційне підпілля, а насамперед збройні військові відділи УПА. Спротив розгорнувся в масову збройну боротьбу українського народу на Закерзонні проти насильного виселювання, що тривала три роки й хоч закінчилася перемогою ворога, який, за допомогою переважаючих сил трьох держав таки зумів викинути українське населення з прадідних земель, проте вона залишила тривкі політичні успіхи. Вона звернула увагу цілого світу на визвольну боротьбу українського народу, а також довела до покращання взаємин між польським і українським народами, що завершилися договором командувачів польської й української підпільних армій про встановлення демаркаційної лінії і взаємну співпрацю обох підпільних армій у боротьбі проти спільного ворога. На нашу думку, наладнання цієї співпраці двох підпільних армій, що ще рік тому, кривавились у завязатих боях, має велике історичне й політичне значення. Договір заключено дня 18 травня 1946 р. після довгих переговорів між делегаціями обох армій і вже десять днів пізніше польські й українські повстанські формации брали участь у спільній акції на м. Грубешів (уночі з 27 на 28 травня 1946 р.). Співпраця розвивалась успішно до часу розгромаження польського підпілля варшавською агентурою Кремля й мала широкий відгомін на варшавському процесі польського підпілля¹⁶⁴⁾.

¹⁶⁴⁾ Процес ГК польської підпільної організації: "Вольносьць і Неподрегульованість" — "ВІН", т. зв. процес Голембівського й товаришів. Див. "Процес польського підпілля" в газеті "Час", ч. 70 за 1947 р. У цій газеті: "Трагедія польського лісу", ч. 75 за 1947 р. Про переговори й договір: Є. Прибра: "УПА і ВІН скорегували т. зв. лінію Керзона" в "До Зброї", ч. 10/23 за 1951 р.

Немає найменшого сумніву, що масова збройна боротьба на українських землях за лінією Керзона має глибоке відношення до цілоти української визвольної боротьби в наші часи. Ця боротьба — це розділ історії УПА й українського збройного підпілля. Цей розділ трактуємо конспективно. Про боротьбу УПА й підпілля на Закерзонні існує найбільше звітів, матеріалів, спогадів, свідчень, пресових нотаток і коментарів. Між ними є значна кількість учасників цієї боротьби. Це все каже нам сподіватись, що масова збройна боротьба на Закерзонні стане, скоро, предметом обширних і вичерпних студій¹⁶⁵).

Передвиселенчий

терор

Виселенча акція почалася, як і все в польовій системі, від брехливої пропаганди й жорстокого терору. Вже останні місяці 1944 р. принесли перші жертви терору польсько-більшовицьких банд. Ці збройні банди, що складались звичайно з польського комуністичного і шовіністичного елементу й очолювались перебраними емгебістами з т. зв. переселенчих комісій, почали вже під кінець 1944 р. чинити збройні напади на українські села й вимордовувати українське населення. Ці банди вимордували, нап., в сс. Пискоровичі — 2000 осіб, Павликома — 300 осіб, Люблинець — 200 осіб, Березка — 102 особи¹⁶⁶). У парі з цим, банди масово грабували майно, палили села. Як у мордуванні, так і в грабежах бандам помагали червона польська міліція і військо. Не залишались позаду, в цій ганебній роботі, також польське підпілля і польське суспільство, що ще вірили, ніби то більшовики прийшли як польські союзники.

Треба сказати, що українська сторона оцінила ситуацію ясно і тверезо: Для неї було ясным, що більшовики хочуть розпалити польсько-українську війну. Та так не сталося, як хотілося Москві. УПА зуміла вилучити з боротьби польський нарід і підпілля. Вона пішла по давно обраному шляху — по шляху боротьби проти московсько-більшовицьких окупантів як головного ворога.

Протидію проведено в двох напрямках: 1) збройно-оборонному і 2) політично-пропагандивному. Збройну боротьбу організовано тим, що в усіх селах створено СКВ, а також перекинуто в терен сильні відділи УПА. Ці відділи розгромили, в квітні 1945 р. ворожі поліційні станції та провели акції на польські бандитські села. У цих акціях карали тільки винних у злочинах мордування, чи грабування українського населення, а з рештою населення робили збори, на яких з'ясовували суть більшовицького переселення та вказували на шкідливість взаємної боротьби між польським і українським народами в обличчі спільного ворога. На тих же зборах, українські повстанці закликали польське населення до спільної боротьби проти більшовицьких імперіялістів. У парі з цією акцією йшла політично-пропагандивна акція, в якій розколюпортовувано великі кількості пропагандивної літератури в польській мові. У листівках до

¹⁶⁵) Задатком таких студій є праця Є. Прірви: „Дії УПА на оперативному терені між ріками Сяном і Бугом в рр. 1944-1947” в журналі „До Зброї” ч. 16/29 і 17/30 за 1952 р.

¹⁶⁶) За підпільним виданням у польській мові: „Кривавим шляхом сталіновської демократії”.

польського населення вказувано на згубні наслідки взаємної боротьби для обох народів і закликувано польське населення до співпраці з українським визвольним рухом. Треба признати, що обі ці акції мали значний успіх. Уже по короткому часі, польська сторона цілком припинила терор і морди. Цей клин у протиукраїнський польсько-більшовицький фронт поширювано систематично і, врешті, доведено до розмов з представниками польського підпілля, які довели до заключення договору з 18 травня 1946 р. Знов же офіційні банди варшавської агентури — військо й поліція, діставши

1948 — Кр. Ст. Хрін

доброго прочухана, не відважувалися продовжувати свою бандитську роботу. Від травня до серпня 1945 р. на землях за т. зв. лінією Керзона панував, здебільша, спокій й існувала „повстанська республіка”, в якій лад і порядок, ворог, відважувався порушити тільки тоді, коли входив на її терени з більшою військовою силою.

Перша масова виселенча акція Першу масову виселенчу акцію попередили великі облави на села й ліси, в яких брали участь значні військові сили. Ці облави не дали ворогові бажаних результатів. Причи-

ною цього факту були невміння польського війська боротися проти повстанського руху, що мав велику підтримку місцевого населення й виразна нехоть польських старшин і вояків брати участь у таких акціях. Це змусило ворога до перегрупування сил і до створення спеціальних частин, зложенних з бандитського й шумовинного елементу, в значній мірі зараженого большевицькою пропагандою. При допомозі цих відділів, ворог почав свою першу масову виселенчу акцію дня, 1 вересня 1945 р. Військо викидало людей з хат і під дулами автоматів гнало їх на залізничні станції або до кордону. При тому грабували майно в наших селян і жорстоко знущались над ними, змушуючи підписувати заяви про "добровільне переселення". Усе це діялося під наглядом і командою большевицьких переселенчих комісій.

У цьому моменті, УПА визвала нарід до спротиву й боротьби. Населення кинулося в ліси, або на польські села, що, тим разом, допомагали українцям переховувати збіжжя, худобу, а також давали захист українським родинам, що їх батьки, чи брати пішли в УПА. Відділи УПА вдарили найперше по ворожій комунікаційній системі. Висаджено в повітря і спалено сотні мостів і містків, вимінувано й знищено десятки кілометрів залізничних рейок і телефонічних ліній. На дорогах копано рови, силано насипи, завалювано їх деревом і камінням, будовано барикади. Наступним кроком було нищення переселенчих комісій на чолі з старшинами-емгебістами. Відділи УПА перевели цілий ряд наступальних операцій проти ворожих військ. Розгром ворожих залог у сс. Тисовій, Жогатині, Кузьмині, Кристинополі, здобуття й знищення залізничних станцій із залагами в Олешичах, Сокаль-Забужжє, Новій Греблі і т. п. турбувальні наступи на м. Бірчу (22.X. — к-р Прут, 29.XI. — к-р Бурлака) на Перемишль (26.XII.) — це одні з більших акцій (617). Крім цього відділи УПА рейдували по всій території, також по Підляшші ("Вовки").

Одночасно проведено широку протестаційну акцію в цілій Польщі й на терені всіх закордонних представництв у Варшаві. Опубліковано "Одвертий лист до цілого культурного світу", який видано в великому тиражі й у різних мовах. Приступлено до широкої інформації про українську визвольну боротьбу чужинців вляхом перекладу українських підпільних видань на чужі мови. Події за лінією Керзона уперше, по другій світовій війні, звернули увагу публічної opinio світу до української визвольної боротьби.

Серйозність ситуації мусів визнати сам большевицький маршал Польщі — Роля-Жимерський на січневій сесії (1946 р.) т. зв. крайової ради народової (ніби то польського парламенту). Польсько-большевицька преса, що досі мовчала про українську збройну боротьбу, почала широко про неї писати.

Весняні перемоги УПА

1946 р. 1945 рік не дав перемоги ворогові, озброєному танками й літаками. На порозі 1946 р. план переселення не був виконаний; більшість української людности залишалася на своїх місцях. Тому 1946 р. почався надзвичайно посилення діями польського війська й різних озброєних банд. Скрізь відбувалися

167) Див. "Від Карпат до Перемишля", "Українська Трибуна", ч. 1 за 1948.

генеральні прочіски лісів, масові облави й напади на українські села. Польсько-большевицькі опричники скаженіли, вони кинулися до масових мордів, стріляючи тих, кого зловили. Найбільших масових мордів доконали в сс. Завадка Морохівська, Морохів, Мокре, Ратнавіця, Березовець, Команча, Воля Нижня.

Звичайно, відділи УПА на Закарзонні не могли придивлятися безчинно всім цим злочинствам. Вони виступили на цілому оперативному терені між р. Буг і Сян та на Лемківщині до протинакції. Початок цих протинакцій не віщував нічого доброго. Наступ на Бірчу (6.I.1946 р.) не вдався, в бою згинув к-р підстаршинської школи — пполк. Коник, чет. Орський, ст. булавний Павленко й кілька стрільців. Сильно укріпленої Бірчі не вдалось здобути українським повстанцям.

Проте весну 1946 р. зустріли повстанці гучними перемогами. Відділи УПА на Лемківщині (к-р Хрін, к-р Мирон, к-р Дідик) розбили на голову всі ворожі пограничні і теренові гарнізони. Бої, що тривали тут упродовж місяця березня, закінчилися повною перемогою повстанців. Дня 20.III. в полон вряків УПА, попалась ціла погранзаства в Яселку в силі 79 вояків. У інших гарнізонах взято до неволі понад 150 вояків, яких, після роз'яснювальних розмов, звільнено, а карою смерті покарано тільки тих, що брали безпосередньо участь у мордуванні українського населення в с. Завадка Морохівський (68). Велика кількість польських вояків втекла на Словаччину, де була роззброєна й інтернована. Вони там розповідали, що "українців така сила, що не можна встояти проти них". Факт утечі польського війська на територію іншої держави звернув увагу кореспондентів світової преси, що перебували в Празі й Варшаві, й вони, у великій кількості, поїхали на терен боїв, щоб зібрати потрібні інформації. Деякі з них прибули, напр., до Лупкова за кілька годин після знищення цієї станції відділом к-ра Ділика. Тоді саме, в світовій пресі, появились перші широкі репортажі про боротьбу УПА (69).

Після лупківських боїв, у квітні 1946 р. одне з'єднання УПА вирушило в другий рейд на Словаччину. І цілий рейд був причиною, що світова преса й радіо подавали багато інформації про УПА і про українську визвольну боротьбу взагалі. Зовнішньо-політична ситуація цьому сприяла, на початку березня 1946 р. світова публічна opinio була розбурхана фултонською промовою Уінстона Черчіля. Настрої широких мас вільного світу почали мінятися на несприхильні для большевицької Москви. Світ починав розуміти небезпеку, яка звітіль йому загрожувала.

Поряд з перемогами на Лемківщині, треба занотувати перемогу в оперативному терені між рр. Бугом і Сяном. Дня 8. березня

168) Акцію на Завадку Морохівську перевели 31 полк піхоти з Сянока. Серед старшин цього полку було багато кол. советських старшин, що тепер воювали в польських уніформах. Поляки їх називали "поп" — "пелюшчи обов'язки поляка". Деякі з цих "попів" попали в полон до УПА; вони склали широкі протоколярні свідчення про мордування людей у Завадці Морохівській.

169) Голоси світової преси зібрано у виданні: "Чужинці про Україну", що появилася, 1946 р. у Німеччині.

мала місце дуже успішна акція на м. Любича, 22.IV. — на Угнів. 24.IV. вд. "Вовки" зробив успішну засідку на шосе Грубешів-Варяж, в якій знищено 19 автомашин і танкетку. Дня 25.IV. в-ли УПА провели відплатну акцію на польське село В'язовницю (Ярославщина), в якій дощенту, розгромлено ворога, спалено 2/3 бандитського села й знищено понад 500 бандитів. І, врешті, вночі з 27 на 28. V. проведено з частинами польського підпілля спільний наскок на м. Грубешів, що закінчився повним успіхом. 28.V. відступаючи із Грубешова відділи УПА звели бій з енкаведистами в Метелинському лісі. 14.VI. вд. УПА взяв у полон 78 вояків з підстаршинської школи 9 дивізії польської піхоти "Червони Штандар". Після роззброєння їх, по кількогодинній гутірці, звільнено.

Друга насильна виселенча акція Перша переселенча акція спричинила найбільші шкоди Перемищині, з якої виселено, приблизно, 70% населення. Другий удар спрямовано на Лемківщину, Ярославщину, Любачівщину, Томашівщину й Грубешівщину. Для переведення акції виселення організовано спеціальні відділи на чолі з емгебістами. Це був т. зв. КБВ — "корпус безпеченства вевентшинного". Ці бандити застосували надзвичайно жорстокі методи в "підготовці" українського населення до виселення. В акції застосовано досвід т. зв. великої бльокади.

Корпус цей приступив до акції в травні 1946 р. На всьому просторі українських земель за лінією Керзона відбулися великі облоги й терористичні акції і їх масштаби перевищали всі дотеперішні. Вперше підпілля мало поважні втрати (170). Ворог кинув у терен великі військові сили, які бльокували ліси й села, палили ліси, у безлісних околицях палили цілі села. "Лінію Керзона було видно здалека — вночі вона палала безперервним поясом пожеж на небосхилі, вдень видавалася широким цвинтаріщем" (171). Одноразово з масовими облогами та діями проти УПА й підпілля ворог продовжував у травні й червні 1946 р. масову переселенчу акцію. На перший вогонь пішов великий український клін між рр. Бугом і Солокією, дотепер ще зовсім мало виселюваний. Далше пішла Любачівщина, Ярославщина, Лемківщина. Більшість населення, яке переходувалося у лісах і полях, під час облог була зловлена й силою перегнана через кордон. Терен був насичений великою кількістю ворожих військ і відділам УПА було важко вести якінебудь оборонні акції. Не зважаючи на те, УПА й підпілля поставили спротив усіма своїми силами. Найбільші бої відбулися в місцевостях: Яселко, Команча, Лупків, Височанка, Шавне, Мокре, Лукове на Лемківщині; Хоробрів, Люблинець, Корчів, Долгобичів, Радава, Гребенне, Воля Крешівська в оперативному терені між рр. Буг і Сян. Крім цього відділи УПА нищили мости, залізничні дороги, організували наскоки й засідки на переселенчі комісії, станції, табори, тощо.

170) В травні згинув над р. Танвою у бою сл. п. Петро Дзюба (Сурмач, Сталь) пров. окр. "Батурин" і Петро Васильченко-Волош (Гетьманець), автор збірки "Мої повстанські марші". Тиждень пізніше згинув к-р Балая.

171) Цитата з підпільної статті: "З українських земель за лінією Керзона" в журналі: "Самостійність", ч. 1.

Переселенча акція тривала до кінця червня 1946 р. Її гідно закінчено брутальним викиненням з єпископської резиденції в Перемишлі — 27.VI. — старенького єпископа Йосафата Коциловського, його помічника — єпископа Лакоту, священників Кузича, Решетила, Гуцуляка й інших. Саму багатовікову катедру в Перемишлі дощенту пограбовано та знищено внутрішню обстановку.

Коли зробити підсумки цієї акції, то можна сказати, що Перемищину й Ярославщину виселено майже цілком, Белзчину й Грубешівщину в дуже високому проценті, Володавщину навіть до 90%. Значна кількість українського населення залишилась ще на Лемківщині і на Підляшші.

Переселенчій бій закінчився. Населення, що залишилось, визнано польським, але бій проти УПА й підпілля продовжувався. Населення почало повертатися на згарища сіл і почало збирати надзвичайно великий цього року врожай. До жнив разом з українським населенням станули відділи УПА й усе українське революційне підпілля.

Це звичайно не подобалося польсько-більшовицьким можновладцям. Вони знову кинули відділи війська проти УПА й підпілля. Багато успіхів не мали. Дня 26.VI. підстаршинська школа УПА ім. Коника розгромила польську старшинську школу 9 п. див. "Червони Штандар" в лісі біля сс. Конюша-Корманичі, а 24.VII. 28 піх. полк цієї дивізії в с. Явірнику (Бірманщина). Дня 31.VIII курінь УПА розгромив ворожу групу, złożenu з большевиків і поляків, у числі понад 2000 бандитів, яка наступала в Турницькому лісі б. с. Ямна Долишня на площу, де мало відбутись Свято Зброї. Після розгрому ворога, Свято Зброї відбулось в запланованому порядку. Дня 17.XI. відділи УПА під командою майора Петра Миколенку ("Байда") пішли на Динів і, цього ж дня, відділи УПА ТВ "Баска" на м. Любачів. У червні й липні, рейдуючий відділ УПА під командою к-ра Бурлаки рейдував по польському Засянню, а відділ к-ра Хріна по Західній Лемківщині й суміжних районах Словаччини.

Остання виселенча акція і **героїчна боротьба УПА** Успіхи УПА на Закерзонні, а головню її політичні успіхи, не могли подобатися кремлівським вельможам. Сталін наказав своїй варшавській агентурі, за всяку ціну, зліквідувати УПА на Закерзонні, або хоч загнати її глибоко в підпілля. Заміни цієї варшавської агентури Сталіна, виїхав на Закерзоння міністер ген. Кароль Сверщевський ("Вальтер"), щоб, на місці, розробити план ліквідаційної акції. Не вдалось йому далеко заїхати. Дня 28 березня 1947 р. відділ УПА під командою к-ра Хриза розбив відділ ген. Сверщевського і знищив його самого на шосе між Балигородом і Тиснію. У Варшаві лакеї Сталіна справили ген. Сверщевському величавий похорон при участі всіх большевських урядів включно з еспанськими комуністами для яких так заслужився був цей міжнародний комуніст. Очевидно, вся ця справа набрала міжнародного значення й уся світова преса та радіо подала з приводу загибелі Сверщевського свої повідомлення й коментарі.

У зв'язку з цією подією, Сталін наказав своїм агентурним урядам у Києві, Варшаві й Празі заключити договір про ведення спільними силами акції проти УПА. Цей "потрійний пакт" справді

заключено в Варшаві, про що подав до прилюдного відома польський міністер закордонних справ — Модзелевський — дня 7 травня 1947 р. Згідно з цим договором значні сили советської і чехословачької армії повинні були заблокувати українсько-польський і польсько-чехословачький кордони, коли великі сили польської армії мали перевести остаточну ліквідацію УПА на Закерзонні й остаточне виселення українського населення з цих земель.

Вістки про "потрійний пакт" проти УПА викликали знову повні повідомлень і коментарів у світовій пресі й радіо. Закордонне Представництво УГВР склало перед урядами західних держав ноту протесту з приводу цього пакту.

Для офензиви проти УПА кинула Польща цілу армію. Акцією керували самі найголовніші сталінські агенти в Польщі — маршал Роль-Жимерський та міністер Радкевич (шеф польського енкаведє). Військовими операціями керував ген. Стефан Моссор, командант Краківської воєнної округи, якого в серпні 1951 р. засудили на доживотне ув'язнення за "шпільнажу" й "змову" з метою повалити народно-демократичний режим у Польщі.

Підготовку до офензиви проведено так, що великими силами війська замкнуло вузький поясок українських земель у Польщі, відтинаючи його від польських територій і перетинаючи його фронтними лініями з окопами в різних місцях. Таким чином замкнуло окремо Лемківщину, окремо Посяння, окремо Любачівщину й Томашівщину й Грубешівщину.

Акція почалася майже одночасно на цілому терені від Підляшшя до західної Лемківщини. Головний удар ворога був спрямований на Перемишчину й Лемківщину. Упродовж одного дня, 28-го квітня, ворог очистив до одної душі всі села, розміщені довкруги лісових комплексів. Виселювано поголовно українське й польське населення з усієї території, охопленої акцією. Упродовж одного місяця східна Лемківщина й Перемишчина перемінилися в пустиню. Населення загнали до спеціальних таборів, де людей примушували сказати все, що знають про підпілля й повстанців. Із таборів, одних забирали до в'язниць, де їх, на швидку руку, засуджували на смерть, або довготривале ув'язнення, других забирали на примусові роботи до шлезьких копалень, а решту вивозили етапами в Штетинське й Ольштинське воеводства на поселення. Дослівно так само поводились гайдуки з польським населенням, нібито караючи його за співпрашу з українським визвольним рухом. Тільки ці поляки, що вміли доказати, що вони не мали нічого спільного з польським, або українським підпіллям, могли повернутися до своїх сіл. У зв'язку з цим виселенням, у цілій Польщі почали протестувати, делегації почали їздити до різних чужих представництв і під впливом цієї протестаційної акції нагальність всієї акції дещо зменшилася.

Українське населення по-геройськи витримувало всі удари долі. Усюди, в час виселення, населення заховувало харчі для повстанців і робило нераз одчайдушні заходи, щоб їх про те повідомити. З таборів і Помор'я приїздили селяни й знаходили способи, щоб зустрітися з повстанцями.

У зв'язку з витвореною ситуацією, відділи УПА опинилися в дуже важкому становищі. Насичення терену ворожими військами було таке велике, що їм самим було важко повертатися в терені.

Але повстанські відділи знаходили способи для маневрування між гушею ворога. Голод примушував здобувати боем харчеві припаси. Ворог старався утруднити харчеву ситуацію: вивіз усі харчі з сіл, мінував поля, робив на них засідки, затроював зелену городовину, або воду в лісових потоках і польових криничках. Однак відділи УПА витримали все з небувалою мужністю. Твердість, незламність, висока бойова мораль, гордість на службі святей справі, давали силу переможно перенести все, поклати всі труднощі. Партизанська винахідливість, проворність, зарадність були доведені в ці важкі дні до найбільшого мистецтва. Відділи УПА, кадри підпілля й українське населення доконали в цій ситуації стільки неможливого й стільки геройств, що це вкрило невмирущою славою ім'я УПА.

Плян ліквідації частин УПА, на Закерзонні, не вдавсь. Ворог не досягнув своєї мети. Трикутник ворожої офензиви проломали призначені для того відділи УПА й вийшли в широкий рейд через Чехословаччину до Німеччини. Командир рейдуючих частин — ма-

За Українську Самостійну
Соборну Державу!

Воля народів!
Воля людей!

Заклик до населення України

в справі збирання обвинувальних матеріалів

на большевицьких злочинців.

На Міжнародному процесі Міжнародний Військовий Трибунал засудив до страти через п'ять років головних іспівників виспиди злочинців. По всій Німеччині в селі, колаві окупованих ісох кр ісох, відбуваються сули над тими гітлерівцями. Які катували і мордували людей, грабували їх майно чи в якийне-суть інший спосіб знущалися над населенням. Такі сули скра- відбуваються також над тими не-німцями, які актив-но співпрацювали з гітлерівцями і допомагали їм у їхньому кримінальному ділі винищування народів.

Гля шити до покращання злочинів проти миру і людяности, на шляху до ьстановлення справливости, світ робив лише стійкий крок. Повна справливості триофануватиме щод-ійно тоді, коли Міжнародний Трибунал, вислухавши в пер-шу чергу шлі тогати томи обвинуваченого матеріалу, до його подальшій від імені українського народу український обвинувач, засудить до страти через повшення найбільших злочинців проти миру і людяности — Сталіна і його «сорат-ників». Повна справливості триофануватиме щодіно тоді, коли народи СССР і насамперед український народ, судитимуть усіх тих енкаведєських і партійних собак та їх підлих ви-служників, які сьогодні дико знущються над народом. Той момент, коли справд здійснює на світ справливості — недалеко. В результаті вивольної боротьби, що П ведуть поневолені Сталіном народи СССР, в результаті війни між англо-американцями та большевиками, які позбавляється, розпадеться Сталінський СССР. Народи дістануть змогу посидати на лавах відсудили Сталіна і його бандацьку клику та роздратитися з усіма тими бандацями, які ще сьогодні шлі відно побочочому суду. Це буде велика історія.

Щоб ш одному большевицькому бандацям безкарно не про-

1947 — Заклик УПА до населення в справі збирання обвинувальних матеріалів на большевицьких злочинців

Йор Петро Миколенко ("Байда") привів їх до Німеччини, де вони склали зброю перед американською окупаційною владою. Три сотні УПА командирів Хріна, Біра і Стаха, окружені кільканадцятькратно переважаними силами ворога, все ж таки прорвали ворожий перстень та перейшли 30 червня 1947 р. кордон Української РСР, щоб тут продовжувати далі боротьбу з більшовицько-московськими окупантами. Тільки відділи УПА на Холмщині й Любачівщині (ТВ "Бастіон" і "Данилів") залишилися ще зимувати на Рідних Землях, щоб наступного року (1948) перейти далекими рейдами до Німеччини, або на Україну. Один відділ з цієї групи зробив зимою 1947/48 рр. далекий рейд до Східної Пруссії.

Дня 20 вересня 1947 р. після кількадечного облогового бою у лісі біля с. Гута Любичка згинув сл. пам. Ярослав Старух (Ярлан, Стяг, Стояр, Синій, Вольт) визначний український революціонер, провідник ОУН Закерзоння. У роки німецької окупації попався до німецької тюрми й був тортурований відомим садистом Вірзінгом. Звільнений з тюрми разом з сл. пам. ген. Дмитром Грицаєм-Перебийносом у наслідок удавої акції підпільників, був після звільнення керівником підпільної радіо-станції "Вільна Україна" (як друг "Синій"). Після повороту більшовицьких окупантів був призначений на пост провідника ОУН Закерзоння. На цьому пості розгорнув всебічну революційну діяльність. Провів важливі політично-дипломатичні акції на терені Варшави, поважно причинився до заключення польсько-українського договору, визначився приготуванням великої кількості підпільної літератури в чужих мовах. Не хотів залишити українських земель і покинути призначений пост і загинув на ньому як Герой, з козацьким гумором, так, як це дораджував робити своїм підвалдним у своїх інструкціях. Пам'ять про нього житиме ще довго серед українців Закерзоння, що їх доля розкинула по різних закутках світу.

4. РЕЙДИ УПА

Загальна характеристика

Рейдами називали в УПА швидкі марші відділів УПА по територіях, охоплених повстанським рухом. Такими рейдами були походи відділів УПА на ОСУЗ і СУЗ, у роки німецької окупації і в новій підбільшовицькій дійсності. Такими були походи відділів УПА за кордони України: на Білорусь, в Польщу, на Словаччину й у Румунію. Урешті, рейдами починали називати також походи відділів УПА по територіях охоплених повстанським рухом, коли відділи УПА мали якесь спеціальне завдання: пропаганду, саботажі, атентати, тощо.

Рейди були улюбленим родом повстанської тактики. Бійці УПА йшли охоче на рейди. Рейдуючі відділи добирали, звичайно, з найкраще вишколених, озброєних й одягнених відділів УПА. Дуже часто рейд попереджував спеціальний вишкіл призначеного до рейдування відділу. Точні інструкції для командирів рейдів були нормальним явищем.

Рейди належали до категорії зачіпно-офензивних акцій УПА. Їх тактична перевага полягала на використанні руху, оцього най-

важливішого елементу партизанської війни. Постійний швидкий рух створював моменти несподіванки й заскочення. Рейдуючі відділи появлялись, звичайно, там, де їх найменше чекали. Коли ворог отрясався від несподіванки й збирав сили для протидії, рейдуючі відділи зникали й появлялись за десятки кілометрів, де знову їх найменше чекали. Добре випрацьована тактика рейдування й добре організована розвідка значно допомагали в проведенні операції.

Завданням рейдуючих частин була, головне, пропаганда ідеї українського визвольного-революційного руху, поширювання протирежимних настроїв серед широких мас населення, створювання передумов для активізації революційних сил на даних теренах. Рейди на землі сусідніх народів були також важливим засобом зміцнення дружби між українським і сусідніми народами. Наказану пропагандивну дію вели рейдуючі відділи своєю поставою, живим словом, поширюванням підпільної літератури. Часами до завдань рейдуючих відділів належала також оборона населення перед нищівною політикою окупантів, яку рейдуючі відділи проводили шляхом атентатів на представників окупантської адміністрації, чи шляхом нищення ворожої агентури на місцях. Часами рейдуючі відділи виконували саботажні акції. Однак майже завжди рейдуючі відділи повинні були уникати боїв з ворожими відділами й вступали в бої тільки в випадку крайньої konieczности.

Організуючи рейди й виконуючи їх, на своїх і чужих землях, УПА мала цілком конкретні успіхи. Вона звернула увагу всього вільного світу на визвольну боротьбу українського народу й здобула для неї симпатії у світі. У внутрі СРСР, вона причинилась до посилення протибільшовицьких настроїв і зміцнення революційних сил серед поневолених народів. На землях сусідніх народів, вона допомогла створити передумови для створення місцевих революційних сил і включити їх до єдиного фронту боротьби проти сталінського імперіялізму. Зростаючи революційні сили різних народів почали дивитись на Україну, як на свого провідника в боротьбі проти Кремля.

Рейди були основною бойово-пропагандивною формою діяльності УПА впродовж усього часу її існування. Про більшість рейдів ми згадували вже в попередніх розділах нашої історії. У цьому місці, предметом розгляду будуть рейди УПА, головне, на території сусідніх народів.

Перший рейд УПА на Словаччину

Весною 1945 р. відділ УПА "Галайда II" (к-р Куліш) рейдував по Польщі, доходячи до м. Варшави, відділ УПА "Холодноярці" (к-р Град) по Закарпатті. Улітку, рейди УПА посилювались. Відділ УПА "Вовки" пішов у рейд на Підляшшя, к-р Зелон у Білорайчину, один відділ у Житомирчину. Відділ УПА "Помста Полісся" успішно рейдував по Берестейській та Пінській областях. Проте може найуспішнішим з усіх цих рейдів був перший рейд на Словаччину.

У цьому рейді взяли участь відділи УПА-Захід, а саме курінь Підкарпатський (к-р Прут), а також сотні УПА командирів Сокола, Бурі й Мирона. Загальне командування рейду спочивало в руках к-ра ТВ "Маківка" — Андрієнка (Вітовського).

Рейдуючі відділи зібралися у Самбірщині, 25.VII. і без більших втрат перейшли польсько-советський кордон. Дня 8.VIII. вони зібралися в лісі б. с. Лоп'янка біля Тісної на Лемківщині. Два тижні відбувався тут спеціальний вишкіл. Дня 22.VIII. відбулася нарада командирів рейдуючих відділів у с. Поляна Суровична й, тієї ж ночі, рейдуючі відділи перейшли польсько-словацький кордон.

Наступного дня, під вечір, рейдуючі відділи вступили у перше село на словацькому боці. Це було с. Сухе, Межиляборського повіту (окресу). Мешканці його називали себе "руснаками греко-католиками", або "чесько-словенськими країцями" і були дуже скомунізовані. Значна їх частина належала до СКС ("Словенська комуністична страна"). Вони спочатку дуже боялися "бандитів-бандеровців", але культурна поведінка стрільців, а зокрема спільна вечірня молитва, заспокоїла їх. На нічліг відійшли відділи до лісу.

З таким самим упередженням прийняли наших повстанців мешканці с. Велькроп. Тут повстанці скликали збори місцевого населення і к-р Крук мав до селян промову, в якій роз'яснив цілі УПА. Поява великої групи повстанців у Межиляборському повіті залямувала цілу Словачину. Місцеві органи "штатней народней безпечності" повідомили про повстанців негайно Братиславу й Прагу. Але їхні заходи, щоб стримати просування повстанських відділів у глибоку Словачину, не мали ніякого успіху.

Відділи УПА перейшли цілий Стропківський повіт і, між іншим, побували в сс. Вареховце, Рецейов, Сарада, Якушевце, Міковце, Мразовце, Пінковце, Грабовце і Діяпаловце. В кожному з цих сіл повстанці скликували населення на мітинги й провадили з ними гутірки на актуальні теми. Скрізь, по селах, зголошувались численні добровольці, що хотіли вступати в ряди УПА.

Дня 28.VIII., в с. Діяпаловце, к-р Андрієнко поділив рейдуючу групу на три відділи. Один відділ пішов у рейд на Закарпаття, один повернувся на Лемківщину, а один відділ продовжував рейд по Словачині, прямуючи на південь.

Дня 29.VIII., коло півночі, відділ сотн. Мирона наблизився до р. Ондави. Біля с. Кельча звів короткий бій з комуністичними заставами. Розгінавши їх, перейшов ріку Ондаву між сс. Бжани-Бальков у Гіралтовському повіті. Біля с. Бистрого відділ перейшов р. Тепло і попрямував у прясівські ліси. Населення Гіралтовського округу, що складалося вже з словаків, ставилось до українських повстанців дуже прихильно, давало їм теренових провідників, остерігало перед своїми комуністами та допомагало на кожному кроці.

Коли рейдуючий відділ був уже недалеко Пряшева, в лісах біля гори Шімонка — чехословацькі органи безпеки стягнули більші сили з Братислави й Кошиць і почали окружувати ліси, в яких перебували повстанці. Скрізь по шляхах їздили танки, гармати, мотоциклісти, в повітрі шуміли літаки. Не зважаючи на сильну близькоду, рейдуючий відділ перейшов спокійно через сс. Червеніца, Гувіз і Лисечок, переправився через р. Терису і пішов у ще більші ліси.

Дня 15.IX. відділ квартирував у с. Рускі Пекляки б. Пряшева. Тут у полон до повстанської застави попало 8 чесько-словацьких вояків. Після приязної гутірки повстанських старшин із ними, їм видано відповідні посвідки і їх звільнено.

У дальшому рейді відділ перейшов через повіти: Прясівський, Сабанівський (м. ін. сс. Міхаліяни, Подольок, Бальпоток, Градіско), Бардіївський, Стропківський, Снінський і Гуменський. У Снінському повіті повстанці дали кілька концертів у сс. Ацидове, Зубне, Панина. Були теж у сс. Яблонкі нижні й вижні та в с. Тепеловце. Село Тепеловце лежить 8 км. від кордону. Тут українські повстанці влаштували прощальну забаву з населенням, а після неї, під приязні вигуків зібраного населення, відійшли в напрямі до кордону.

Підкреслити треба, що значна кількість рейдуючих повстанців — це були випускники II. турнусу I. Старшинської школи УПА "Олені". Ці колишні студенти львівського університету й учні середніх шкіл склали були дуже гарний хор, що давав усюди концерти для місцевого населення і співав по церквах. Вістки про культурну поведінку українських повстанців поширювались летом блискавки і скрізь приймали наших повстанців з ширим серцем і відкритими руками. Щоб затерти позитивне враження словацького населення з зустрічей з повстанцями, словацькі більшовики зорганізували за советськими зразками провокативну банду, яка підшивалась під українських повстанців і восени 1945 р. діяла в Снінському окресі, грабуючи місцеве населення. Комуністична преса спричинила з цього приводу великий шум і почала нагітку проти українських повстанців. Треба, однак, сказати, що населення, яке бачило УПА, не піддавалось цій пропаганді.

Другий рейд УПА

на Словачину Другий рейд УПА на Словачину, що став таким голосним у світовій пресі й показав світові повстанців із найкращої сторони, був, під кожним оглядом старанно підготований. Відділи, що були призначені до рейду перейшли дбайливий вишкіл. Його переведено згідно з спеціальною інструкцією, що її одержав командир рейдуючої частини — сотн. Мирон дня 15-го березня 1946 року¹⁷².

Рейд відділів УПА на Словачину, в квітні 1946 р. був одним триюмфальним походом. У ньому брали уділ піші й кінні відділи УПА а також відділи мотоциклістів і роверистів. Коли почався рейд і відділи перейшли на Словачину, вся чеська й польська урядова преса та радіо подавали офіційний неправдивий комунікат про те, що відділи УПА, при спробі перейти кордон на Словачину, були розбиті й на Словачину дістались тільки нечисленні групи-недобитки. Тим часом, відділи УПА продісталися на Словачину без перешкод і більшовицька преса змусена була даліше кричати про УПА, що мало свій відгук у світовій пресі. На терен Словачини поїхали закордонні кореспонденти з Праги й дбайливо вибирували всі вістки про повстанців. Вістки про їх культурну поведінку, про зразкову поставу, про цілі їхньої боротьби почали просякати в світову пресу. Морально-політичні успіхи рейду були справді дуже великі. Рейдуючі відділи пройшли через повіти: Межиляборський, Браніславський, Гуменський, Гіралтовський, Стропківський, Бардіївський,

¹⁷² "Інструкція для командира рейдуючих відділів" та "Короткі вказівки для тих, що йдуть у рейд на Словачину" надруковані в журналі "До Зброї", ч. 2-3 (10-11) за 1947 р. Також у збірці документів: "За Свободу Народів", вид. АБН, 1946 р.

кий, Пряшівський, Сабіновський і на півдні дійшли аж під Михайлівці й Кошиці. У цих повітах повстанці відвідали 106 сіл, в тому 11 більших осередків, zorganizували 16 великих мітингів, 40 гутірок і 69 розмов з представниками інтелігенції. Розповсюджено значну кількість підпільної літератури¹⁷³) й розсилано цю літературу на всі сторони, навіть поштою. Треба підкреслити надзвичайно сердечне прийняття українських повстанців словацьким населенням. Словаки раділи, що повстанці зроблять порядок з недобитками комуністів, "руснаки" надіялись, що це саме станеться з доморобними комуністами — "вождем" "Української Національної Ради Пряшевщини — Караманом¹⁷⁴) і священником Іллею Качуром з Мірошева вижнього, пов. Свидник. Проте повстанці ставились до місцевих комуністів здержливо.

Рейд виявив, що людність Словащини зрозуміла повстанські заклики й що вона цілковито по боці УПА. Словацькі вояки не виступали проти українських повстанців, але, навпаки, шукали зв'язків з ними. У виборах, що відбулися вневдовзі після рейду, словацьке населення завдало сталінським агентам із словацької компартії соромну поразку¹⁷⁵). Це, як і оголошення воєнного стану на Словащині, масові арешти, репресії, що посилювались на місцеве населення після виборів, свідчили про ріст революційних настроїв на Словащині й започаткування боротьби, що в її вогні зростає й зміцнює спільний фронт поневолених народів у боротьбі проти московських імперіалістів, фронт, якого конче потребу висунула й гарячо весь час пропагує УПА.

Боїв під час рейду не зведено, бо словацьке військо й жандармерія пильно уникали зустрічей з відділами УПА. Одинокі зустрічі (16.IV.) з кол. червоними партизанами, що мала місце в околицях Пряшева, закінчилися повним повстанським успіхом. Червоні партизани, після перших пострілів повстанських кулеметів, розбіглися, даючи вільний прохід відділам УПА.

Кілька тижнів перед рейдом, польське військо, розбите відділами УПА в районі Лупкова, втікало через Свидник на Словачину, де було роззброєне й інтерноване. Словацьке населення Свидниччини порівнювало польське військо з УПА й порівняння виходило дуже на користь останньої. Словаки говорили: "Польське військо — це була банда, обдурта, брудна, голодна. Натомість УПА — це правдива армія, подібна до німецької, або чеської. Навіть словацькі жандарми були захоплені рейдуючими відділами. Вони оповідали одному священникові: "Били у нас українське возстальце. Вельме

173) Повстанці розповсюджували такі матеріали на чеській та словацькій мовах: знамениту брошуру Майського: "Большевицька демократизація Європи" в перекладі ("Большевицьке демократизація Європи"), на яку був великий попит, листівку: "Чесі! Словаці! Вояці!", "Повідомлення" (Вигляска) та "Одвертий лист" і "Деклярацію". Кожний повстанець мав, у своєму напелечнику, по 10 примірників кожного роду літератури, решта була в обозі. Текст листівки і повідомлення — див. збірка документів: "За Свободу Народів".

174) Пізніше зарахований до "ворогів народу".

175) Вислід виборів на Словащині: 61,92% голосів впало на демократичну партію, 30,72% на комуністичну, решта голосів на дрібні партії.

пекне се заховалі. А на нашу збрань навет не смотрелі. Онї маю лепшу збрань: амеріцку, а англічку..."¹⁷⁶).

Великдень 1946 р. проводила частина рейдуючого відділу в одному греко-католицькому селі в Гіралтовському окресі. Про цей Великдень оповідав один греко-католицький священник, що подістався на Захід: "На самий Великдень 21 квітня о год. 4-ій рано, саме коли я збирався на Літургію, прийшло на церковний майдан 5 сотень повстанців зо своїм полевим духовником. Повстанський хор співав мені до Служби Божої. Співав прекрасно: мої вірники плакали з радісного зворушення і жалю, що ті вояки не можуть святкувати Пасхи в своїх церквах. Під час Служби Божої полевий духовник сповідав своїх вояків. Майже всі вони приступили до Св. Причастя. Під час свячення пасок українські повстанці, опустивши кріси до ніг, співали хором "Христос Воскрес із мертвих". Я і мої парохіяни не могли стримати сліз зворушення, слухаючи їхнього співу. Всі мої вірники запросили українських повстанців до себе на свята. Вечером повстанці виводили з дівчатами коло церкви гагілок, яких мої вірники ще ніколи не бачили"¹⁷⁷).

176) З листа одного греко-католицького священника, якого оригінал переховується в Архівах ЗПУГВР.

177) З цього самого листа Цей лист, а також протоколярні свідчення про рейд, що зберігаються в Архівах ЗПУГВР і голоси світової преси поряд з головами словацької підпільної преси, свідчать, що рейдуюча частина (приблизно

1946 — Лемківщина — Масовий розстріл у Заваді Морохівській

У червні 1946 р. ще раз появились українські повстанці в Свидничині. Дня 8.VI. відідали вони с. Грабівчик. В наступних днях були в с. Рівне і в с. Млинівці. Про цей рейд знову появилось багато вісток у світовій пресі.

Великий рейд УПА

1947—1948 рр. У наслідок виселення всього українського населення з Закароння, за рішенням ГК УПА прийшло до великих рейдів у Словаччині в другій половині 1947 і 1948 рр. Відділи УПА й підпільні кадри отримали наказ поступово залишати українські землі за лінією Керзона й переходити на Україну, або через Чехо-Словаччину до Німеччини й Австрії. Не зважаючи на велику перевагу ворожих сил трьох держав, що зібралися для ліквідації УПА, не зважаючи на озброєння польських і чесько-словацьких комуністів, рейдуючі частини, хоч і з малими втратами, пройшли з боєм 1500 км. і добилися до місць свого призначення, викликаючи подив для свого збройного чину в усьому світі. Про рейд і появу озброєних відділів УПА в Німеччині й Австрії заговорили пресові агенції й радіо, почали їх коментувати в світовій пресі. У цій пресі шораз більше появилось голосів, що правдиво висвітлювали українську вольну боротьбу й проявляли для цієї боротьби свої симпатії.

Командиром рейдуючої частини, в 1947 р. був майор Петро Миколенко („Байда“), один з визначніших старшин УПА-Захід. У 1944 р. командував рейдом відділів УПА ТВ „Лемко“ (к-р Рен) на Схід. Пройшов Карпатами з Лемківщини до Чорного Лісу й назад. Уроженець СУЗ, прийшов до УПА з цілим відділом, що складався з вояків родом з ОСУЗ і СУЗ. У склад рейдуючої частини входили дві групи під командуванням командирів Громенка й Бурлаки.

Першим вирушив ще в травні 1947 р. на Захід к-р Громенко. Перейшовши західно Лемківщину, група Громенка посувалася, важко приступними долинами Великих Татр і перейшла в Малі Татри. Тут заступила їм дорогу одна чеська дивізія, старшинська школа й мобілізовані до боротьби з відділами УПА колишні партизани. Громенко розчленував свою групу на дрібні відділи й посувався далі на Захід фронтом широким на 50 км. Важкою перешкодою на шляху маршруту були ріки Ваг, Морава, Влтава й інші, що їх пильно беріг ворог. По маршруту Преров, Простейов, Требіч, Пісек, Пільзно група Громенка пробилася до Баварії. Дня 11 вересня перших 36 бійців цієї групи перейшли баварсько-чеський кордон коло с. Вільденранна, пройшовши в чотирьох місяцях 1500 км. і звівши на шляху просування 22 бої. Кожний з цих 36-бійців був поранений у рейді. За кілька днів пізніше пройшла кордон даліша частина рейдуючої відділу.

Група Бурлаки вирушила пізніше. Вона теж посувалася по маршруту групи Громенка аж до Малих Татр. Тут, ця група попала в велику блокаду. Відділи групи розчленувалися й маршували

1000 повстанців) під проводом соти, Мирона гідно і з честю виконала своє завдання. Командир рейду — соти, Мирон перейшов до УПА з дивізії „Галичина“. Згинув 1946 р. у наслідок нещасливого випадку, підмінуючи залізничний рейс. За рейд на Словаччину був відзначений Золотим Хрестом Бойової Заслуги І класу.

ли на Захід, уникаючи боїв. У наслідок зради лісничого Василя Ільчука, в руки чехів попався к-р групи Бурлаки з трьома членами свого штабу і зв'язковою (4.IX.). Схопивши його, чехи використували його для закликів до упівців, щоб піддавалися чехам. Вони поширювали заклик писаний власноручно Бурлакою з його зникмою. Проте більшість бійців групи Бурлаки також перейшла щасливо до Австрії й Німеччини.

Останньою рейдувала група працівників ОУН Лемківського надрайону під проводом Мара. Вона вийшла з Лемківщини 2.VIII. й через Пряшівщину, попід Криваном і через Малі Татри й даліше через Моравію й Чехію пройшла щасливо до Баварії.

Командира Бурлаку тримали чехи в таборі біля м. Кошиць. Дня 12 лютого 1948 р. Бурлаку й ще інших 5 повстанців втекли з табору, але два дні пізніше їх зловила погоня в околицях м. Кошиць.

Під час рейду, поодинокі міністри пражського уряду кількакратно зверталися до свого громадянства протиставитися походу УПА. Для цього чеський уряд мобілізував колишніх червоних партизанів. Проте кореспондент „Свободи“ повідомляв 18.VII. з Братислави: „Усі симпатії і добрі бажання місцевого населення є по стороні українського війська. Словаки мають чималу радість, коли очолюваним, советськими офіцерами, чеським відділам попадається від УПА. Якби УПА приймала в свої ряди інші народності, то її загонами вмиг поповнилися б словаками, яким імпонує дисципліна, ввічливість та завзяття й відвага українського війська“.

Дня 10 жовтня 1947 р. міністер оборони ЧСР — ген. Свобода подавав комісії парламенту звіт про рейд. Виспів, що в боях проти УПА чехо-словацькі війська втратили 125 осіб, в тому 39 вбитими, 81 раненими й 5 пропавшими без вістки. Втрати УПА оцінював на 300 осіб, але його оцінка була дуже перебільшеною.

У липні 1947 р., міністерства (військове і внутрішніх справ) ЧСР, випустили спільний комунікат про те, що в східній Словаччині від травня ведуться завзяті бої чеських військ і поліції проти відділів УПА, які силою кількох сотень, зайняли важливі позиції і укріплення другої світової війни. В комунікаті подавалось, що відділи СНБ (чеське нквд) оточили бункер УПА, якого залога складалася з трьох бійців УПА й медсестри. Комунікат подавав, що повстанці боронились до останнього набою і згинувли в рукопашному бою.

Чеська преса публікувала цей комунікат і вдарила на сполох. Орган ЦК комуністичної партії „Творба“ опублікував статтю Вацлава Славика про те, що в різних місцевостях ЧСР знову з'явилися малі, але добре озброєні відділи УПА, які включили ЧСР в терен своїх дій. Газета дорікала урядові й командуванню війська, що не може собі дати ради з нальотами УПА. Тим часом, „під командуванням УПА розгорнули тепер свою боротьбу проти комунізму також чеські й словацькі національні повстанські з'єднання“, нарікала газета.

У літі 1948 р. рейдували по ЧСР відділи УПА з Холмщини й Підляшшя, а також рештки повстанських відділів і підпільних груп з Лемківщини й Посяння. Цей рейд привів знову значну кількість бійців УПА до Німеччини й Австрії.

Широким відгомном рейду був процес бійців УПА в Братиславі, що відбувся дня 19-29 листопада 1949 р. Цей процес покінчився присудом смерті для чотирьох українських повстанців. Ко-

ли предсідник суду — др. Кароль Бердна почав звертатися до підсудних, як до "бандитів" і "вбивників", встав підсудний Іван Кліш і заявив: "Ми є бійці Української Повстанчої Армії і як такі ми присягали слухати наказів нашого командування. Ми протестуємо проти того, щоб суд звертався до нас як до "бандитів" і "вбивників". Просимо до нас звертатися як до бійців УПА. Коли цього не станеться, коли суд не віддасть нам наших одностроїв і наших військових відзнак, ми не будемо відповідати на питання суду". Повища заява викликала сензацію на судовій залі. Суд пішов на нараду й схвалив рішення небувало в історії червоного судівництва. Судді рішили звернути підсудним однострої й відзнаки й, у дальшому ході процесу, звертатись до них як до бійців УПА. Рішення суду треба розцінювати, як признання ворога для постави українських повстанців. У світі ця постава зробила теж враження; віломий проф. Бернгом цитує цю подію в одній зі своїх книжок.

До кінця 1949 р. прибували до Німеччини щораз нові рейдуючі групи УПА. Після 1949 р. мандрували цими теренами численні зв'язкові УПА й підпілля, що йшли з України, або на Україну. Одиноким бійцям української революції вдавалось і вдається пробивати численні "залізні заслони" на полях і в лісах Центральної Європи. Факт цей має, без сумніву, велике політичне й моральне значення і враження від нього в світі є справді глибоке.

Важливіші рейди УПА

в 1947 — 1950 рр. З важливіших рейдів, що мали місце в 1947-1950 рр. слід назвати рейди на Закарпаття, до Східної Пруссії і до Румунії. Про ці рейди згадуємо в цьому місці, тільки конспективно (178).

Рейд до Східної Пруссії мав на меті перевірити відносини, в яких живе українське населення, виселене до Східної Пруссії. Цей рейд відбувся зимою з 1947 на 1948 р. Уперше вирушила в рейд група під командуванням виступа Шугая, що мала вести розвідку і підготувити рейд основної групи. З основної групи вислано, першим, рій під командуванням Мушинцем та Кольдом вступила в Східну Пруссію. Повернулись усі ці рейдуючі групи, виконавши свої завдання весною 1948 р. Недовго після повороту пішли в рейд до Німеччини. Командиром рейдуючої частини до Східної Пруссії був сотн. Євген Прірва і з його пера маємо добрий опис цього рейду.

Улітку 1949 р. один відділ УПА під командуванням сотн. Хмарин відбув політично-пропагандивний рейд до Румунії (179). Цей рейд відбувся в часі між 17.VI і 21.VII. 1949 р. Рейдуюча частина пройшла кордон на горі Радеска і пішла околицями міста Вішен і Сигіт, побуваючи, в окремих селах 1-2 дні. Населення скрізь зустрічало радо повстанців. Вони поширили тисячі листівок до селян, робітників та інтелігенції і перевели ряд розмов і мітингів.

(178) Про рейд на Закарпаття, що відбувся 16-31.VIII.1946 р. на трасі 300 км. див. підпільний журнал "Самостійність", ч. I, ст. 172-173.

(179) Про рейд до Румунії — див. "До Зброї", ч. 9/22 за 1950 рік.

Заступник к-ра рейду — к-р Перебийніс добре володів румунською мовою і був душою цих зустрічей.

Після двох тижнів перебування в Румунії, румунське військо зібралося, щоб перешкодити повстанцям у рейді. Тимчасом, румунське населення, давало всі потрібні інформації і рейдуючий відділ міг оминати облави й засідки. Коли цих військ зібралося більше, рейдуючий відділ відступив у лісні масиви. Ще декілька тижнів відділ рейдував по румунських Карпатах і щойно під кінець липня перейшов назад щасливо в Україну.

5. ЗБРОЙНЕ ПІДПІЛЛЯ І ЙОГО АКЦІЇ

Характеристика збройного підпілля

У другій половині 1946 р. і в першій половині 1947 р. відбувалась, в процесі боротьби, велика реорганізація УПА. На наказ ГК УПА, вд і пвд УПА розчленовувались і їх командири й бійці входили в підпільну сітку, одержуючи там нові завдання й функції. Не можна сказати, щоб цей процес не викликав внутрішнього тертя; старшини й вояки УПА не завжди розуміли свої нові політичні, організаційні, пропагандивні, господарські, чи інші призначення, які вважались "цивільними" призначеннями, до яких, вони, як вояки мали упередження. ГК УПА мусіла пильно вважати, щоб серед воєнства УПА не поширились "демобілізаційні" настрої і тому повела широко роз'яснювальну кампанію про доцільність зміни тактики й про перехід на інші форми й методи боротьби проти окупантів. У часі реорганізації, поміж іншого, в підпільній пресі багато статей на ці теми, в яких виявлялося "роля поодинокого повстанця й революціонера в цілості визвольних змагань української нації" (180). Мусіло бути теж багато розмов і гутірок на цю тему. Коли ми, в цьому місці, про ці процеси згадуємо, то на те, щоб виказати, що низові клітини УПА були за продовжуванням збройної боротьби дотеперішніми методами й нерado переключались на підпільну боротьбу й що саме з боку ГК УПА й керівних чинників підпілля йшли намагання, щоб цю боротьбу обмежувати, а її методи й форми більше dostosувати до нових умов. Ці намагання коштували певного зусилля з боку керівництва боротьби.

У кожному разі, від половини 1947 р., зустрічаємо вже в звітах ГК УПА мало згадок про вд чи пвд УПА. Їх заступають згадки про "повстанців" і "підпільників". "Повстанці" — це нові "підпільники", що перейшли до підпілля з розформованих відділів і підвідділів УПА. Повстанські вд і пвд продовжують ще три роки

180) Див. Ратник: "Роль поодинокого повстанця й революціонера в цілості визвольних змагань української нації". Передрук з підпільного журналу "Повстанець" ч. 8-9 за 1946 р. у журналі "До Зброї", ч. 15/28. Ратник — це колишній інструктор Старшинської Школи УПА, автор праці: "Основні елементи партійно-політичної тактики в УПА", передрукованої в журналі "До Зброї", ч. 14/27 і 15/28. Крім цього в УПА поширення був підручник сотн. Берези: "Партизанка". 1946. 78 ст.

існувати в Карпатах¹⁸¹), але й там проявляється виразна тенденція, щоб обмежувати їх стан і дії на користь підпілля. У 1950 р. згадок про ці відділи майже немає.

Причини внутрішнього тертя під час реорганізації були психологічним явищем, отже й деякі протизаходи мали цей же самий характер. Щоб до решти скасувати упередження вояка УПА до "підпільника", УГВР своєю постановою з дня 30 травня 1947 р. рішила поширити "надавання нагород та відзначень УПА на всіх учасників українського революційного підпілля — членів ОУН та безпартійних українських патріотів і на всіх цивільних осіб, які відзначилися героїзмом у боях та посвятою для визвольної справи"¹⁸²). Знов же, наступного року, дня 6 червня 1948 УГВР схвалила постанову про "встановлення медалі за боротьбу в особливо важких умовах", а також про "призначення працівникам Служби Безпеки старшинських та підстаршинських ступнів Служби Безпеки аналогічно до відповідних військових ступнів в УПА"¹⁸³). Цими постановами цілком зрівняно підпільників у правах і обов'язках з повстанцями.

Постанови про ордени й медалі не залишилися постановами на папері. Проекти орденів і медалів приготував відомий мистець українського підпілля — Ніл Хасевич, який також подав докладні вказівки, як ці ордени й медалі виконати в підпільних умовах¹⁸⁴). Не зважаючи на це, ордени й медалі згідно з затвердженими проектами Н. Хасевича виконано також за кордонами України й кур'єрами¹⁸⁵ послано в Україну.

Отже від другої половини 1946 р. на перший план у визвольній боротьбі проти московсько-більшовицьких окупантів висувається збройне підпілля. Збройним його називаємо тому, бо всі підпільники, навіть ті, що виконують дуже цивільні функції, є озброєні. Кожна їх сутічка з окупантом є збройна сутічка, є збройна поротьба. Боротьба методами збройного підпілля не є звукуванням визвольної боротьби, вона є тільки звукуванням збройної боротьби військовими з'єднаннями, а рівночасно є поширенням визвольної боротьби в політичній, економічно-соціальній та культурній ділянках. А втім ніколи ГК УПА не ставила собі завданням збройно перемогти СССР, розбити його своїми мілітарними акціями, чи починати остаточну збройну розправу з СССР. Для цього її сили були зслабі; її існування, її боротьба, навіть збройна боротьба великими з'єднаннями були подумані завжди як засіб для поширення революційних ідей. Боротьба УПА була завжди боротьбою в ідейно-політичній площині, навіть тоді, коли

181) Упродовж 1947 р. існували, в Карпатах, ще такі від і пдв УПА: "Сурма", "ім. Богуна", "Бескид", "Сірі", "Рисі", "Хорти", "Бистриця", "Журавлі", "ім. Хмельницького", "Булава", "Басейн". У цих назвах пізнаємо колишні курені й сотні УПА, що діяли на цьому терені.

182) Текст постанови УГВР з дня 30.V.1947 р. надруковано в бюлетені: "Бюро Інформації УГВР", випуск ч. 1 за квітень 1948 р.

183) Текст постанов в бюлетені "Бюро Інформації УГВР", випуск ч. 2 за серпень 1948 р.

184) Див. двомовне видання: "Графіка в бункрах УПА". Вид. "Пролог", Філадельфія 1952 р. У ньому рисунки проектів і пояснення Н. Хасевича, як їх виконати.

в умовах II. Світової війни з'єднання УПА старались мілітарно опанувати деякі області України й обороняти їх від ворожих інвазій. Такі були умови II. Світової війни, але умови мирної стабілізації після війни, подиктували інші форми і методи. У цих змінених умовах, тоді, що достосувалися до змінених умов. У цих змінених умовах, боротьба мусить вестися зменшеними силами, у більшій конспірації цих сил перед ворогом, але це ще не означає, що якісно, ці форми й методи боротьби мусять бути гірші від попередніх. У даному випадку наступила тільки зміна кількісних факторів на якісні — ця сама наснага визвольної боротьби, але зменшеними силами.

Для повстання, для збройного зриву українського народу, треба кращого укладу різнородних сил, які полегшували б остаточну розправу з Москвою. Але, щоб у відповідний момент цього кращого укладу сил, українські сили могли себе проявити, треба вже заздалегідь впливати на створення і зміцнення цих сил. Боротьба збройного підпілля ставить собі саме за завдання створити ідейне підложжя, ґрунт для росту цих сил. Умови московсько-більшовицької окупації є такі, що якби не було збройного підпілля, то за 5-10 років запізно вже було б говорити в Україні про самостійну Україну, не було б уже до кого говорити про неї. Старше покоління, що мало про ідею самостійної України як-небудь уявлення, зійшло б із цього світу, а нове покоління виростало б в умовах офіційної ворожості до ідеї самостійної України,

1945 — Лемківщина — Богослуження в лісі. Відправляє капелян УПА

Твоно стало б проти борців за самостійну Україну, що прийшли б, напр., з еміграції, як проти своїх ворогів. "Де немає нас", пишуть підпільні публіцисти, "там є большевики, там є клуби й комсомол, там є пиянство, розлушта й деморалізація. Нарід уже став не той, що був колись" 185). І тому зрозуміло, чому збройне підпілля так завзято боронить ідейно-політичні й морально-політичні позиції українського визвольного руху на своєму "пляцдармі", що був завоюваний для руху жертвенною працею і боротьбою цілих українських поколінь, чому не тільки обороняє цей пляцдарм, але й старається поширити його за рахунок ще неопанованих районів України.

Боротьба збройного підпілля проти московсько-більшовицьких окупантів ведеться всіма можливими засобами. Вона ведеться живим і друкованим словом, живим прикладом і героїською поставою бійців, важливою організаційною роботою. Оця боротьба ведеться на очах народу, при чому нарід не тільки є її пасивним свідком. Вона втримує стан активної ворожнечі між народом і окупантами. Вона не дозволяє цим окупантам закріпитися на українській землі і почувати себе безконтрольними її хазяїном. По змозі вона боронить українські маси перед знищенням, не тільки фізичним, але й духовим. Вона карає московсько-більшовицьких гайдуків за злочини супроти українського народу, бореться зі зрадою і висудуванням ворогові. Вона старается втримати організаційну структуру руху і підготовляє ґрунт для революційної боротьби в майбутньому. Перед світом боротьба збройного підпілля маніфестує про волю українського народу жити вільним і незалежним життям у своїй власній Українській Самостійній Соборній Державі.

Кожний уважний спостерігач ідейно-політичної боротьби українського збройного підпілля в Україні, мусить прийти до висновку, що в своїй ідейно-політичній офензиві проти большевизму, збройне підпілля досягнуло значні успіхи. Найкращим показником цих успіхів є підпільна література УПА й підпілля, що появлялась і досі появляється в Україні 186).

Підпільна література

Серед засобів поширення революційних ідей на одно з перших місць висуваються підпільні видання УПА й підпілля, що появлялись і досі появляються в Україні. Вони свідчать про зміст і засяг ідейно-політичної офензиви збройного підпілля проти большевизму. Їх кількість 187 і якість свідчать,

185) Цитую з пам'яті за підпільною брошурою П. Полтави: "Безпосередньо за що ведеться наш бій", виданій друком в 1949 р. і перевиданій в 1950.

186) Див. Лев Шанковський: "УПА та її підпілля література". Бібліографія підпільних видань за 1944-1950 рр. Вид. "Америка", Філадельфія 1952 р. Про боротьбу збройного підпілля появилось багато добрих статей у журналі "Збір". Це перш-за-все, статті М. Богора: "Головні мілітарні проблеми української визвольної боротьби" 8/21, 9/22, "Принципи воєнної доктрини української визвольної боротьби" (12/25) й "Основні моральні потенції УПА" (18/31). Також: Р. Лободич: "Дещо про сучасний побут УПА" (11/24).

187) В "УПА та її підпільна література" подано 21 назв різних періодичних видань, 60 назв різних брошур і книжкових видань та 81 назв різних листівок,

про те, що боротьба збройного підпілля — це свідомо, героїчна й організована боротьба в такій формі, якої досі не знала історія людства. Серед повені різних видів підпільних видань на спеціальну увагу заслуговують відбитки знаменитих дереворізів мистця підпілля Ніла Хасевича, що не зважаючи на хворобу й каліцтво, вже сім років продовжує творити в підпіллі свої мистецькі праці. Але не тільки мистецькі; в умовах підпілля веде він щось в роді мистецької школи, в якій навчає молодих адептів мистецтва дереворізу¹⁸⁸).

Підпільна публіцистика — це яскравий доказ великої зрілості підпільних авторів у ставленні проблем, у їх розв'язуванні, в підході до різних життєвих питань українського народу, або питань української визвольної боротьби. Під оглядом кількості й якості підпільних видань, український рух побив усі рекорди й порівняння з іншими рухами резистансу на свою користь. Можна тільки дивуватися, що умови нашого партійного розбиття на еміграції причинились мабуть до того, що відгомін цих видань не такий, як повинен бути, що ці видання краще відомі чужинцям, заінтересованим українською справою, як деяким нашим політикам і публіцистам. Можна уявити собі, як „політичні емігранти“ інших народів зуміли б використати й зчинити рух із приводу появи такої великої кількості підпільної, антибольшевицької літератури, на своїх уярмлених батьківщинах!

Підільна література дуже різнородна в своїй формі й за своїм змістом. Поруч поважних публікацій, зустрічаємо збірки сатир, літературні твори, поезії, навіть драми, описи боїв, спогади й хроніки, листівки й короткі газети. Бувають видання періодичні й неперіодичні. Бувають друковані в підпільних друкарнях, але також друковані черенками різними з дерева, що нагадують Біблію Гуденберга. Бувають видання помножувані на циліндристілі, а то й петенберга. Бувають видання помножувані як цильонстилі, а то й петенберга. Бувають видання помножувані на цильонстилі, а то й петенберга. Бувають видання помножувані на цильонстилі, а то й петенберга.

що появились в підбольшевицькій дійсності за 1944-1950 роки. Це приблизно, половина цього всього, що появилось в Україні, в цих роках. Останні видання, що дійшли нас, за кордонами України, були видання з 1952 р. напри. "Альманах" з приводу десятиріччя УПА. Постійно йде праця над доповненням "Бібліографії", що була тільки першою спробою в цьому напрямі. ¹⁸⁹ Див. видання: "Графіка в букрах УПА". В цьому виданні також репродукції праць учнів Хасевича: "Артема", "Свирида", "Мирона". Хасевич не був самотнім мистцем, що працював для потреб УПА й підпілья. Ці самі функції виконував в Т (ехнічному) З (вені) Б (ескид) відомий різьбар — Михайло Чернишовський, що прибув на Захід, в 1947 році, з рейдууючою частиною УПА. 167

лев Старух ("Ярлан") 189), Р. Мох, Осип Орленко, Петро Полтава, Осип Дяків (Горновий), У. Кужіль і інші. Зокрема праці трійці: Полтава, Горновий, Кужіль набули широкого розголосу.

Авторами літературних творів були: Василь Волош-Василенко ("Гетьманець"), автор збірки поезій: "Мої повстанські марші" й інші, поет, новеліст і драматург Марко Боеслав, редактор літературного журналу "Чорний Ліс", що появляється до сьогоденного дня, Йосип Позичанюк ("Шугай", "Шаблюк"), Марта Гай, авторка сильних ліричних нарисів, Богданна Світлик (М. Дмитренко) й інші. Автори знаменитих сатир не зазначені; появлявся також журнал гумору й сатири "Перець". Перевидано в підпіллі твори Олеса Бабія, Є. Маланюка, О. Олеса й підсоветських українських поетів і письменників з епоки "національного відродження". Щороку видається в підпіллі "Календарець українського повстанця 190).

Політичні акції збройного підпілля

Якщо б ми зібрали всі листівки підпілля, упорядкували їх хронологічно, пов'язали тематикою, ми отримали б прекрасну історію політичної боротьби українського збройного підпілля за останні роки. Якщо б цій збірці дати тільки певен коментар, що стосувався б загального тла даних політичних акцій, ніякої кращої історії ніхто й не потрапив би написати. Так, зміст листівок і підпільних брошур — це історія політичної боротьби збройного підпілля проти окупантів.

І так, на перший план, висувається акція допомоги голодуючим з ОСУЗ і СУЗ, що мала місце в другій половині 1946 р. і в першій половині 1947 р. Рік 1946 на ОСУЗ і СУЗ був багато в чому подібний до гореславного 1932/33 рр. На Україні, з різних причин, розігралась чергова страхітлива голодна драма. Не зважаючи на жакливе знищення сільського господарства України, війною, не зважаючи на неврожай 1946 р., грабіж колгоспів не припинявся. Україна не була звільнена в здаванні ані від пуда зерна, призначеного на хлібопоставку. Для реалізації хлібопоставок, що їх вимірено в зв'язку з проголошенням нової п'ятирічки не вистачило би всього колгоспного врожаю і всього врожаю з присадибних наділів колгоспників. Становище ставало щораз більше катастрофічне, але "рідна" українська радянська влада зовсім ним не турбувалась. Вона зовсім не збиралася боротися з голодом на Україні, навпаки, вона явно сприяла йому. Якже інакше можна інтерпретувати заборону ввозу збіжжя з Галичини на ОСУЗ і СУЗ, що ніби сталася з огляду на "західноукраїнського рака".

Усе ж оця Західна Україна, де 1946 р. врожай удався, як ніколи, була самотнім порятунком для голодуючих колгоспників ОСУЗ

189) Видав, між іншим, "Історію України" ("Тисяча років життя й боротьби українського народу"), друком на 230 ст. форм. 15х20 см. у підпіллі.

190) Про підпільні видання див. ще: Є. Пріва: "Українські підпільні видання під московсько-большевицькою окупацією" в "До Зброї", ч. 2/15, 3/16, 6/19, 1950. Також: Лев Шанковський: "Підпільна преса в Україні" в Ювілейному Альманашу "Свободи" 1893-1953, вид. Українського Народного Союзу, Джерзі Сіті й Його ж "Ukrainian Underground Publications in USSR" в "Ukrainian Quarterly", Vol. VIII No. 3, 1952.

і СУЗ. І вже восени 1946 р. у Західну Україну пішли десятки, а то й сотні тисяч людей за хлібом. Ішли чоловіки в силі віку, старики, бабусі, жінки, підлітки й діти. Ішли, не зважаючи на різні перешкоди й заборони з боку "рідної" влади. Ішли, не зважаючи на те, що густо чекала їх, на західноукраїнських землях, смерть з руки московсько-большевицьких опричників. А коли не смерть, то хоч знущання. Восени 1947 р. цей рух колгоспних мас на Захід тільки збільшився. На Західну Україну приходили не тільки колгоспники з ОСУЗ і СУЗ, але з далеких центральних, чи привольських областей.

Збройне підпілля рішило перевести широку акцію допомоги голодуючим з ОСУЗ і СУЗ і візвало до неї усе західноукраїнське населення. Як у час походу Червоної Армії через ЗУЗ, так і тепер, села Західної України були обліплені відозвами, закликами, лозунгами, що взивали до допомоги голодуючим братам. УГВР видала відозву до українців західних областей, в якій закликала всіх, дати голодуючим братам з України якомога більшу допомогу в дати їм харчів. Із подібними відозвами виступили також "українські повстанці" й різні підпільні клітини. Окремо надруковано великим тиражем: "Слово до братів українців з ОСУЗ і СУЗ", в якому роз'яснювано колгоспникам, чому вони мусять голодувати, хоч українські землі найкращі в світі. Усю цю літературу¹⁹¹⁾, друковано в великих кількостях і масово її поширювано. Ці листівки були голодуючими розповсюджені по всій Україні й прочитувало їх усе населення.

Населення З. О. України зрозуміло прекрасно, про що йдеться в акції допомоги голодуючим братам зі Сходу. Воно ділилося з приїжджими чим тільки могло. Давало їм збіжжя, картоплю, овочі, ярину харчі. Приймало їх на ночівлю перетримувало дітей, виступало в їхній обороні перед гарнізонниками, які забирали у приїжджих на закуплені, зароблені чи випрошені продукти. Оця дружна підтримка і допомога найширших західноукраїнських мас залишила на ка і допомога найглибочішого враження. Крім цього, приїжджі були свідками глибокої боротьби УПА й підпілля проти окупантів, чули й читали, на кожному кроці, революційне слово, заражувалися настроями, що неподільно панували серед західноукраїнських мас. Ваги цього всього що сталося пам'ятної осені 1946 р. і на передвечір'ї 1947 р. і що мало вплив на ріст революційних настроїв серед широких українських мас, годі ще сьогодні збагнути. Це покажеться шойно в майбутньому¹⁹²⁾.

Звичайно, похід колгоспних мас в З. О. України не міг подібатися большевицьким можновладцям. Вони не могли його забо-

¹⁹¹⁾ Ось головні назви листівок, що появилися в тому часі: "Відозва до населення З. О. України" — підпис УГВР, "Селяни З. О. України" — підпис "Українські повстанці", "Українці, брати зі східних областей" — відозва українців зах. областей до голодуючих братів зі східних областей, "Всі на допомогу голодуючим братам-українцям" — відозва УПА, "До української молоді — східної України" — відозва ОУН, і інші місцеві.

¹⁹²⁾ До питання допомоги голодуючим з ОСУЗ і СУЗ — див. підпільна стаття: "Новий голод на СУЗ" у підпільному журналі: "Самостійність", ч. 1. Також стаття: "Новий голод на укр. землях" (Оповідання сотника УПА з Галичини) в газеті: "Українська Трибуна", Мюнхен, ч. 5/27 з дня 25.1.1948.

ронити; це пішло б надто в розріз з бажаннями широких мас і їх настроями. Вони старалися всіляко тому походові перешкодити. При цьому, як звичайно, вживали різних провокацій. Старалися настроїти своїх "стрибків" проти "советів" і "шміраків" (!) і наказували їм гостро виступати проти приїжджих. Підпілля мусило їх попереджувати, що це для них горлова справа. Тоді пустили проти них гарнізонників, але серед самих гарнізонників не було одностайної думки, деякі гарнізонники, головню червоноармійці почали виступати на захист приїжджих і прийшло тоді до різних сценсій, описів яких повно є в підпільних протоколах і звітах. Потім, з голоду-ючими, почали висилати цілу хмару своїх розвідників, що мали доносити настрої населення, місце перебування повстанців і підпільників і все, що їм було потрібне для боротьби проти УПА й підпілля. Думали, що викличуть репресії УПА й підпілля проти приїжджих, але це їм не вдалося. Тоді пустилися на цілком ганебні провокації. Щоб їх зілюструвати, наведемо тільки один випадок. Дня 29.VI.1947 р. в с. Бунів (р-н Краковець) зловлено агента мвд Еміліяна Войцова, що стояв на чолі емведівської банди, яка мала доконувати вбивств місцевого населення під маскою голодуючих українців із СУЗ і вбивств голодуючих українців із СУЗ під маскою українських повстанців. Згаданий тип замордував 11.VI.1947 р. в с. Наконечне, під маскою голодуючих, селянку Тетяну Обух і її 9-річну дочку Катерину, а 19.VI.1947 р. в с. Селиська три жінки, двох чоловіків і одну дівчину з-поміж приїжджих голодуючих. Він у кожному випадку дозволяв котрийсь, із намічених для вбивства жертв, втекти, щоб "припадково врятований" міг потім розповідати про "бандерівських вбивників".

Одною з найбільших політичних акцій, яку збройне підпілля започаткувало в 1947 році і яку веде по сьогоднішній день з великим накладом посвяти й жертвенности є боротьба за душу української молоді. У цьому місці, ми не можемо відмовитись від підкреслення значення цієї боротьби, що для майбутнього української нації є величезне. Большевицький режим звертає свою найбільшу увагу на молодь і страється з неї викоринити всі національні почуття і виховати її на яничарів. Впливам, що поширюються з большевицьких шкіл і організацій молоді (піонери, комсомол), збройне підпілля протиставляє власні впливи через спеціальну підпільну літературу призначену для молоді, через спеціальні акції, що мають на меті активізувати молодь і, врешті, через власну героїчну поставу, через боротьбу.

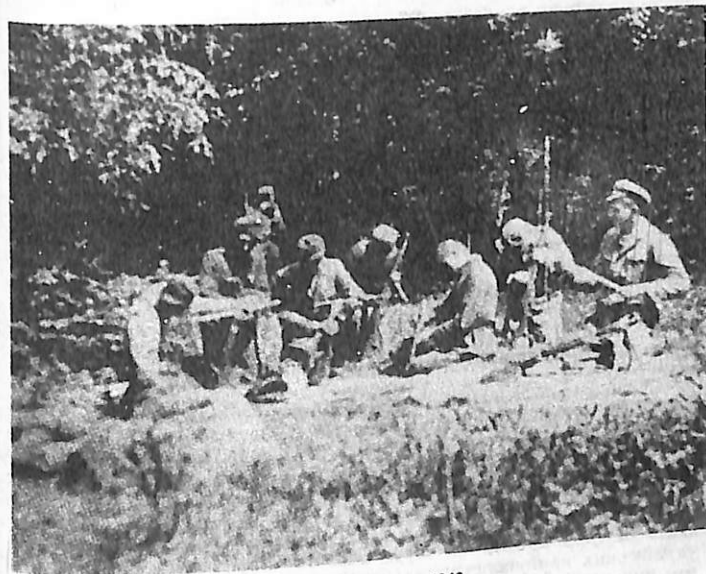
Видання для молоді — це найбільше поширений рід підпільної літератури. На видання не жалеться нічого, на їх поширення вживається всі сили й засоби. Журнали для молоді: "На чатах" (для старшої молоді) і "На Зміну" (для молодших) появляються по сьогоднішній день, це видання ОУН. УПА видає також свій журнал для молоді: "За Волю України". Журнали для молоді появляються у всіх можливих формах: друком, циклостилем, на машинці до писання. Крім оригінальних видань, треба розрізнити ще видання, що їх переписують і різними способами поширюють різні низові клітини. Крім журналів, що появляються періодично, багато брошур і листівок призначено для молоді.

Видання для молоді поміщують, головню, матеріали з історії України, спогади і матеріали з боротьби українського народу проти

Москви, життєписи героїв українського народу, а також статті на політичні й виховні теми, головню такі, в яких викривається справжнє обличчя большевизму. Багато місця присвячується літературним матеріалам. Поруч творів повстанських поетів і письменників, поруч неспальшованих творів українських класиків, багато місця дається письменникам, що Москва поставила на індекс (Хвильовий, Косинка, Влизько, Фальківський й інші) і про яких існування не вільно знати українській молоді. Подається теж ранню творчість Тичини, Рильського, Бажана й інших "офіційних" письменників.

Клясицим прикладом, як підпілля бореться за душу української молоді, хай послужить факт видання серії: "Слідами Героїв", в 1948 р. Оця серія обіймає п'ять відомих нам випусків: (Іван Богун, Василь Андрусак (Грегит-Різун), Федь Черник, Михайло Кричевський, Юрко Березинський), виданих, як на підпільні умови "люксусово" в обгортках з двобарвним друком. Оця серія є відповіддю підпілля на ідентичну серію "Героїв", що її видав лівівський Обком ЛКСМУ (комсомол), в 1947 р. Ось яких "комуністичних героїв" знає тепер комсомол в СССР: Кн. Олександр Невський, воевода Мінін, воевода Пожарський, маршал Кутузов, кн. Дмитро Донської, генерал Брусілов, маршал Суворов, адмірал Нахімов. Серія ця видана в українській мові. Її ціль очевидна.

Крім видавання підпільної літератури, призначеної для молоді, боротьба за душу української молоді, отже боротьба в обороні її перед духовим знищенням, включала також певні спеціальні акції.

Чистять зброю — 1946

До таких акцій належали: шкільна акція, акція проти набору української молоді до шкіл ФЗУ, акція проти участі української молоді в піонерських і комсомольських організаціях, акція проти зрадництва й вислугування ворогові, акція проти вживання російської мови і т. п. Усі ці акції супроводжались відповідними листівками, радше брошурами, часами виступами про тих, що не хотіли підпорядкуватися.

З цих акцій найважливіша, своїми наслідками, шкільна акція. Вона полягала на втручанні підпілля в життя українських шкіл, на певному, так би мовити, надзорі підпілля над шкільництвом. Зasadничо, підтримуючи гін української молоді до навчання, підпілля мало багато застережень до змісту навчання в різних дисциплінах. Свої думки щодо змісту навчання в українських школах, воно виклало в широкому елябораті, що мав назву: "Слово, до учителів, братів із східних областей України". Цей еляборат на 8 ст. друку, багато разів перевидаваний і доповнюваний, був так би мовити "методичним посібником", для навчання в українській школі. У ньому цілком виразно викладено думку підпілля про те що треба, а чого не треба вчити в українських школах.

"Слово" було адресоване до вчителів із східних областей України. Після повороту большевицьких окупантів на ЗУЗ, таких учителів, а радше учительок прийшло на ЗУЗ — 6813. Ці вчителі, а радше вчительки були в своїй подавляючій більшості дітьми українського села в ОСУЗ і СУЗ. Вони прибули з упередженнями до західноукраїнського населення, а головню до УПА й підпілля, про які їм політруки розказували різні чуда-дива. Зустріч цих учительок з українським селом на ЗУЗ і з українськими підпіллями зокрема, мала в наслідку багато чого такого, про що ще не можна говорити. Одне можна сказати, що ця зустріч виявила, що від Сяну й до Тиси по Дін і Кубань живе один український нарід, в якого спільні думки й спільні почування.

Дуже важливою ділянкою політичної боротьби збройного підпілля була боротьба зі зрадою й вислужництвом українського населення перед ворогом. Зі зрадниками й вислужниками постійно боролось українське підпілля і ми вже писали про цю боротьбу. Ця боротьба не мала таких форм, якби це хотіли представити вороги українського визвольного руху. Вона велася дуже обережно й до гострих заходів виступало підпілля тільки по численних попередженнях. Попередження були особистого й загального характеру.

З цією акцією в'язалась акція збирання обвинувальних матеріалів на большевицьких злочинців. Ця акція ведеться систематично від 1947 р. Важливі матеріали з цієї акції є вже за кордоном України.

З інших політичних акцій збройного підпілля слід назвати боротьбу проти колективізації ЗУЗ та боротьбу проти насильних вивозів, як також проти "добровільного" переселення населення ЗУЗ на Схід. Боротьба проти колективізації мала дуже гострі форми; українське населення, підтримуване підпіллям, боролось проти колективізації всіма своїми силами. Самі большевики признавали багато разів у своїх повідомленнях, що "колективізація на ЗУЗ проходила серед завзятої боротьби проти решток українських націоналістичних банд". Ця боротьба мала різні форми: нищення організаторів і ініціаторів колгоспів, нищення колгос-

пів і мтс, активний спротив населення проти закладання колгоспів і т. п. Вона продовжувалась повних три роки й закінчилась повітряною перемогою большевиків. На папері, колективізація охопила 99 % сільських господарств на ЗУЗ. Найгостріші форми боротьби проти колективізації приймала в Дрогобицькій області. Окремі етапи боротьби проти колективізації можна прослідити в листівках українського визвольного руху й у підпільних виданнях, де вона описується¹⁹³.

Боротьба проти насильної депортації мала радше превентивний характер. З досвіду вивозів відомо було, що хто ухилився від вивозу, мав спокій, принаймні, до наступної депортації. Підпілля зосередило свої зусилля на розвідці, яка мала усталити термін вивозу й списки людей, що їх большевики мали вивозити. Таких людей попереджували, щоб вони могли в даному терміні ухилитися від вивозу. До осені 1947 р. не було вивозів, що мали б масовий характер. Перший масовий вивіз західноукраїнського населення зорганізовано в дні 20-21 жовтня 1947 р. Тоді запланованого вивозу приблизно 800.000 населення, але, що підпілля мало до вивозу приблизно 500.000 населення, що мали бути вивезені до квітня 1949 р. повторено масові вивози західноукраїнського населення, які охопили приблизно 200.000 людей. Дальші вивози відбувались уже на "добровільній" базі, населення з Галичини, Волині, Карпатської України "добровільно" записувалося на вивіз на Схід, останню тільки в східній області України, на Донбас і в Запорізьку область до будови каналів. Багато західних українців поселено теж на німецьких і жидівських колоніях у Дніпропетровщині, Херсонщині й Одещині¹⁹⁴.

Поширювання ідей українського визвольного руху, прикривання правдивого обличчя большевизму, становище підпілля до різних життєвих питань державного будівництва, напр. проєкція державного й економічно-супільного ладу, становище до меншин (зокрема до росіян) і працівників радянської адміністрації виражається й переводиться шляхом публікації великої кількості підпільних видань. "Кожна наша листівка", пише майор Полтава в одній підпільній брошурі¹⁹⁵, "кожне наше пропагандивне революційне видання".

¹⁹³ Див. підпільна стаття: "З большевицької колективізації акції на З. У. З." в бюлетені: "Осередок Пропаганди й Інформації при Проводі ОУН". Випуск ч. 2 за серпень 1948. Числені листівки підпілля проти колективізації описано в моїй: "УПА та її підпільна література".

¹⁹⁴ Дані про вивози з підпільних звітів. Для населення вищераховано Інструкцію, як зберегти себе від вивозу й що робити, коли б жадні заходи для збереження не вдалися. Поруч інструкції була поширювана теж листівка: "До насильного вивожування на Сибір і на большевицькі каторжні роботи", якої завданням було підтримати вивожуване населення на дусі й подати йому найнеобхідніші вказівки про пошук на новому місці поселення в східні області.

¹⁹⁵ П. Полтава: "Безпосередньо за що ми ведемо наш бій?" Підпільне видання з 1949 р., другий наклад 1950 р. Обгортка й папір — це "тетрадь", "Государственной бумажной фабрики "Герой труда" г. Добруш, БССР". Друк, 19 ст. Ф. 15,5×20 см.

люційне видання розповсюджене нами... це, вживаючи для образості порівняння з військового словника, далекобійне стрільно, вистрілене нами в глибокий тил ворога. Дія цього стрільна в пропагандивному відношенні не менш ефективна від дії справжнього динамітного стрільна, кожне наше революційне видання відчиняючи підсовєтським людям очі на всю злочинність большевицької системи, закликаючи їх до активної боротьби проти большевицьких гнобителів, вказуючи їм, що вони повинні боротися за знищення большевицької тюрми народів, — знищує так би мовити "живу силу" противника — відбирає йому людей. Що більше, кожне таке "стрільно" запалює або зміцнює революційний пожеж в середині ворожого табору, в глибокому тилу противника. А це ще більше для ворога небезпечно, як знищування живої сили на фронті. У цьому зв'язку кожна наша підпільна друкарня... — це свого роду фабрика наших далекобійних стрілен, а в першому відношенні — і свого роду наша далекобійна гармата".

До сьогоднішнього дня йде безперервний обстріл глибокого тилу ворога пропагандивними стрільнами начиненими динамітом прогресивних революційних ідей українського визвольного руху. Втрат ворога від цього безперервного обстрілу ще завчасно втрахувати. "Боротьба УПА, її кличі тому знаходять загальне зрозуміння, бо вони справедливі, бо вони прогресивні, бо це боротьба поневоленних проти поневолювачів, експлуатованих проти експлуататорів, бо це боротьба прогресивного, великого, світлого, проти гнилого, низького, підлого", пише підпільний автор О. Гончарук 196). Але й вона знаходить загальне зрозуміння також тому, що вона проходить на очах всього народу, що доказує широким масам СССР, що боротьба з режимом є таки можлива і що є ще, на нашій Україні, такі патріоти, які не жаліють труду й життя, щоб вести таку боротьбу. І ця боротьба має не тільки оборонний, але й наступальний характер. Залягши на "революційному пляцдармі" й обороняючи на ньому "морально-політичні й організаційно-політичні позиції українського самостійницького руху", обороняючи "національну свідомість українських мас", обороняючи там "нашу підпільну організацію", український визвольний рух використовує "кожну можливість, кожен щілину в оборонній системі окупанта" для того, щоб вести "пропагандивний обстріл ще неопанованих районів України", щоб "розгортати визвольно-революційну боротьбу на всіх українських етнографічних землях від Тиси по Кубань", пише майор Полтава в цитованому виданні. І для нікого не може бути найменшого сумніву в тому, що з усіх політичних акцій збройного підпілля, боротьба цього ж підпілля за поширення революційного пляцдарму на всі землі України — це найважливіша політична акція, яку проводить збройне підпілля, бо від неї залежатиме вислід багатовікової визвольної боротьби українського народу в майбутньому.

Збройні акції підпілля

1946 — 1949 рр.

Було б помилкою думати, що дія збройного підпілля обмежується тільки до "пропагандивного обстрілу"

199) О. Гончарук: "УПА — носій ідей визволення і дружби народів". "Самостійність".

Ці, що не схилили вниз прапора — 1949

ворога і його тилу. Всі політичні акції збройного підпілля вимагали виступів підпільних груп і окремих підпільників. Кожний такий виступ є одночасно збройним виступом, який випливає з факту, що підпільники є озброєні. Таким чином, поруч політичних виступів були теж не менш реальні збройні виступи наших підпільників і їх постріли лунали безперервно на українських землях і відбивались широким відгомном у цілому СССР та в цілому світі. У цьому місці, бажаємо через числове зіставлення акцій, дати характеристику збройної боротьби в Україні за час від 1 липня 1946 р. до 30 червня 1949 р. отже за три перші роки боротьби збройного підпілля.

Табл. 2
Балянс збройних акцій УПА й збройного підпілля
за час від 1.VII.1947 до 30.VI.1948.

ОБЛАСТІ:	1947 р.		1948 р.		РАЗОМ:
	VII-IX	X-XII	I-III	IV-VI	
Берестейська	—	—	—	2	2
Волинська	12	5	3	26	46
Дрогобицька	62	82	83	103	330
Житомирська	11	13	7	14	45
Закарпатська	1	1	—	—	2
Львівська	41	33	44	86	205
Кам. Подільська	—	—	2	3	4
Київська	—	—	—	—	—
Львівська	41	33	44	86	205
Рівенська	11	6	27	17	61
Станіславівська	111	79	53	75	318
Тернопільська	42	20	66	53	181
Чернігівська	—	—	1	—	1
Чернівецька	8	—	—	1	9
УСЬОГО:	299	239	286	381	1205
Б. РОДИ ЗБРОЙНИХ АКЦІЙ:					
Оборонні бої і сутички	150	190	184	170	694
Зачіпні акції	37	15	22	44	118
Атентатні акції	20	12	32	27	91
Саботажні акції	62	5	22	86	175
Протиколгоспні й мтс ..	9	3	7	32	51
Ін. політ. проп. акції ..	21	14	19	22	76
УСЬОГО:	299	289	286	381	1205
В. ВТРАТИ:					
Ворожі: Убитих:	333	142	377	179	1031
Ранених	159	55	112	85	411
Разом:	492	197	489	264	1442*
Наші: Убитих	87	90	164	66	407
Ранених	4	2	1	5	13
Разом:	91	92	165	71	420

178

197) Назва листівки: "За що погіб тов. Аносов?" Див. ще стаття в журналі "Сурма": "Як згинув кап. Аносов?" (ч. 25) та фейлетон в "Українській Трибуні": "За що погіб тов. Носов?" — ч. 7/49.

різні етапи: підпільна праця в УВО й ОУН, і легальна праця в організаціях "Пласт", "Сокіл" і в спортових товариствах, далі польська в'язниця й польський концентраційний табір, військова служба в "Карпатській Січі" і в "Дружині Українських Націоналістів", якої був командиром. І, врешті, сім важких років, так коротких в історичному аспекті, а так довгих у щоденній важкій боротьбі, на найвищих постах підземної України. І за цих сім останніх років повсякденна велика небезпека й велика любов до Батьківщини, якій у дані зложив усе: дорогого брата Юрка, визначного п'яніста, закатованого в тюрмі на Лонцького в 1941 р., патріотичних Батьків, арештованих і вивезених з Рідної Землі, а понад усе віддану дружину Наталку з Березинських і двоє діточок: Юричка й Марійку...

Сім років керував ген. Роман Шухевич-Тарас Чупринка безпосередньо визвольною боротьбою українського народу, з того цість років боротьбою проти російського большевизму. Як військовий і політичний керівник цієї боротьби, ген. Чупринка виявив видатні здібності й вміння. Справді, ген. Чупринка виявив себе як незрівняний організатор підпільної боротьби і її знаменитий стратег. Він зумів підібрати собі штаб співробітників і при їх допомозі, по-містечки, керував підпільною армією, що не тільки вела активну боротьбу в мирній обстановці, але зуміла зберегти свою організацію. Під його проводом, УПА й збройне підпілля в Україні, здобули незапам'ятні політичні успіхи. До найбільших успіхів зараховуємо факт, що ця боротьба стала головною, не тільки в широкому світі, але й у самому СРСР і що, вона, морально-політично виправдала ідею Самостійної України перед широкими масами СРСР і перед цілим світом. Це велике досягнення, бо ще вчора світ нічого не знав про Україну і з упередженням ставився до ідеї Самостійної України й ще сьогодні большевицька пропаганда робить усе можливе, щоб облягувати ідею Самостійної України й облягувати українських самостійників (204).

У червні 1950 р. осиротілі керівники підпілля зібралися на чергову Конференцію Проводу ОУН. Вона займалась аналізом зовнішнього й внутрішнього політичного становища й опрацювала нову "Інструкцію" для збройного підпілля. Крім цього Конференція схвалила уточнення й доповнення до програмових постанов III НВЗОУН з серпня 1943 р. Дня 8 липня 1950 р., Бюро Інформації Української Головної Визвольної Ради повідомило кадри підпілля і ввесь український нарід про те, що після смерті сл. пам. ген. Романа Шухевича-Лозовського-Чупринки — пост Голови Генерального Секретаріату УГВР та Головного Командира УПА об'яв полк. Василь Коваль. Цей український військовик був одним з найближчих співробітників ген. Чупринки впродовж останніх років боротьби. Під його проводом, боротьба УПА й збройного підпілля проти московсько-большевицьких окупантів продовжується.

204) Див. Кость Кононенко: "В чому історичність постаті ген. Тараса Чупринки" в газеті: "Гомін України". чч. 11/147 і 12/148. Див. ще "Світова преса про смерть Г. К. УПА" в цій же газеті ч. 44/79. Література про ген. Тараса Чупринку досить вже багата й годі було б назвати брошури й статті, що йому посвячені. Серед них вирізняється Володимира Янева: "Тарас Чупринка — Людина-Символ".

На порозі одинадцятого року боротьби

Віце-прем'єр Української РСР — т. Корнієць поспішився з своєю заявою з дня 24 березня 1950 р. про "ліквідацію" збройної боротьби в З. О. України, але він у цьому поспіху не був одиникий. Уже чотири роки перед ним з подібними заявами виступив був т. Н. С. Хрущов. Мабуть обом сталінським вельможам були ці брехливі заяви, у свій час, дуже потрібні. Тепер брехливі заяви т. Корнієця послужили смертю ген. Тараса Чупринки, але й цей визначний успіх емгебівських опричників не поклав ще кінця збройно-політичній боротьбі в Україні. Про це мусіли скоро переконатись большевицькі вельможі, не зважаючи на масові сугестії про "ліквідацію" в большевицькій пресі.

УПА й збройне підпілля продовжували свою дію в Україні. У 1950-1952 рр. появилось багато нових підпільних видань, які найкраще свідчать про те, що збройно-політична боротьба продовжується, що ця боротьба зберегла свої організовані форми. Вже сама поява підпільного видання свідчить найкраще про те, що мусить існувати якась організація, що ці видання приготує і їх видає (205).

У жовтні 1952 р. всі установи й клітини українського підпілля святкували врочисто десяту річницю існування УПА. З цієї нагоди ГК УПА — полк. Василь Коваль проголосив окремий Наказ, до ГК УПА — полк. Василь Коваль проголосив окремий "Альманах", що крім що відзначував цю річницю. Видано окремий "Альманах", що крім статтей і спогадів містить також список нагороджених бійців і командирів УПА та членів підпілля. Їх відзначено ЗХБЗ, ЗХЗ і медалями з нагоди 10-річчя УПА.

Перед цією знаменною річницею, УПА й збройне підпілля пережили дві дуже важкі зими. Цілий 1950 й 1951 рр., на землях Західної України, бушували емгебівські загонами, намагаючись завдати останній удар УПА й збройному підпіллю. Їхні акції набиравали окремої сили під час зими. На переломі 1950 й 1951 рр. знову кинено свіжі дивізії військ МГБ і МВД в Карпати для ліквідації цих "решток", про які постійно говорила большевицька пропаганда. Ця мілітарна акція дійшла до відома світу. Дня 21 січня 1951 р. Дру Пірзон, один з найкраще поінформованих американських журналістів, подав вістку про цю мілітарну акцію в своїй газетній колонії й у своїй годині по радіо, покликаючись на джерело: американську амбасадю в Москві, що подала звіт про цю акцію своєму Урядові.

Немає сумніву, що боротьба проти емгебівських загонів велась справді, в дуже важких умовах. До звичайних труднощів, що їх УПА й підпілля мусили переходити під час масових облав, дійшли ще труднощі з прохарчуванням. У наслідок насильно переведеної колективізації, зокрема в Дрогобицькій і Станіславській областях, панував голод. Заготівля харчів для повстанців і підпільників мусіло перейти на нові методи. Ці методи вимагали нових зусиль і нових жертв. Але й ці труднощі зуміла УПА й підпілля побороти й, у останньому році, становище покращало.

205) Список видань за 1950-1952 рр. див. газета "Український Самостійник", Мюнхен, ч. 25/179. Про положення на Рідних Землях в останньому часі реферували "Сучасна Україна", Мюнхен: (Повідомлення з батьківщини), ч. 16/69 та "Український Самостійник", чч. 24 і 25 за 1953 р. Також "Гомін України".

ЗАМІСТЬ ЗАКІНЧЕННЯ

“КОЛИ ЗА ВСЯКУ КРОВ ПРОЛИТУ НА ЗЕМЛІ
ВПІМНЕТЬСЯ Й РІД, ТО ЯКА ПІМСТА БУДЕ ЗА
КРОВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, ПРОЛИТУ ВІД
ГЕТЬМАНА НАЛИВАЙКА ДО СЬОГОДНІ. ПРОЛИ-
ТУ ВЕЛИКИМИ ПОТОКАМИ ТІЛЬКИ ЗА ТЕ, ЩО
ВІН ШУКАВ ВОЛІ, КРАЩОГО ЖИТТЯ НА СВОЇЙ
РІДНІЙ ЗЕМЛІ І ДУМАВ ДУМКАМИ ВРОДЖЕНИ-
МИ ВСІЙ ЛЮДСЬКОСТІ?...”

З “ІСТОРІЇ РУСОВ”

ХРЕСТИ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА 1914-1950

У.С.С.

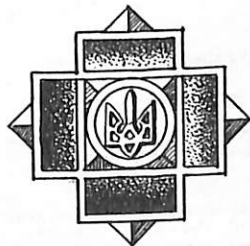
У.Г.А.

У.Н.Р.

ЗАЛІЗНИЙ ХРЕСТ

У.П.А.

І.УД - УНА

УКРАЇНЬСЬКА ПОВСТАНЧА АРМІЯ

1. До джерел УПА 5
Десять років збройно-політичної боротьби УПА — 5. УПА історична кінечність — 8. Традиції збройної боротьби — 10. ОУН і полк. Євген Коновалець — 13.
2. Проти гітлерівської Німеччини 20
Нові надії — новий змаг — 20. Між нацистським молотом і більшовицьким ковадлом — 25. Початки УПА — 28. Поширення дій УПА — 38. Рейди УПА на ОСУЗ і поширення українського визвольно-революційного руху на Схід — 37. УПА — організатор фронту поневоєних народів — 52. Рік боротьби УПА за опанування Карпат — 56. Непотрібний третій фронт — поляки — 65. Кінець німецької окупації України — 79.
3. Проти більшовицької Москви та її сателітів 82
Поворот більшовицьких окупантів на Україну — 82. Боротьба на життя або смерть — 117. УПА на Закарпатті — 145. Рейди УПА — 154. Збройне підпілля і його акції — 163. Бібліографія — 192.

Перевидання здійснено малим підприємством «Панорама» (м. Київ) при технічній допомозі Українського Вільного Університету (м. Мюнхен) та АБН

Підписано до друку 06.06.91. Формат 70×100^{1/32}. Папір друк. Офсетний друк. Ум. друк. арк. 8,27. Тир. 50 000 прим. Зам. 9846. (1-е замовлення — 10 000 прим.)
На замовлення.

ВПП УкрНДІНТІ, 252171, Київ, вул. Горького, 180.